

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МАРІУПОЛЬСЬКОГО
ІНСТИТУТУ
МАУП**

Випуск 2

Маріуполь 2009

УДК 303.443
ББК 94
Н 34

Рекомендовано до друку Вченою радою Маріупольського Інституту МАУП (протокол № 8 від 23.04.2009 р.)

Н 34 Наукові праці Маріупольського інституту МАУП:
Збірник наукових праць. Випуск 2. – м. Маріуполь,
МФ ТОВ «Друкарня «Новий світ», 2009 р. 176 с.

Збірка наукових праць складається з результатів теоретичних досліджень науково-педагогічних працівників та студентів інституту в галузі економіки, психології, правознавства, історії та загальноакадемічних дисциплін за 2008-2009 рр.

Збірка рекомендується для наукових працівників, аспірантів, студентів.

УДК 303.443
ББК 94

Редакційна колегія:

- Футулуйчук В.М.** (голова колегії), доцент, кандидат історичних наук, директор МІ МАУП
Каріда В.О. професор МКА, доктор філософії в галузі психології
Стрюк М.М. кандидат економічних наук, зав. кафедрою управління персоналом та економіки
Гусаров В.М. кандидат юридичних наук, зав. кафедрою правознавства
Головешко Л.М. доцент, кандидат історичних наук, зав. кафедрою соціальних наук

Відповідальний за випуск – вчений секретар вченої ради Маріупольського Інституту МАУП, кандидат медичних наук, завідувач кафедри загальноакадемічних дисциплін Тришньовський А.М.

Адреса редакції збірки : 87548, м. Маріуполь, вул. Громової, 52

ISBN 978-966-8605-67-3 © Маріупольський інститут МАУП, 2009 р.

ІСТОРІЯ ТА ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 930.85

КОЗАЧЧИНА – СИМВОЛ УКРАЇНИ

Головешко Л.М. доцент, кандидат історичних наук, завідувач кафедри соціальних дисциплін

Жодне явище історії українського народу не здобуло у світі такої слави, прихильності, заслуженої популярності й романтичного освітлення як козащина. Доказом цього є той факт, що слово «козаки», їхні військові подвиги, героїзм, волелюбність, лицарство, мужність, безкорисливість ще й тепер згадуються далеко за межами України. Іван Франко стверджував, що в ХІХ столітті у Європі українське козацтво сприймалося як символ вільності, вартий наслідування й пильної уваги.

Козаки та їхня військова слава давно вийшли за межі кордонів України. Ще в ХVІІ столітті дипломати й мандрівники зустрічали козаків у Європі, на близькому Сході, Азії, на Середземному морі і від них часто отримували найважливіші відомості про Україну. Та Європа почула вперше про них ще в часи їхнього формування як військової сили – у ХІІІ столітті, а надалі українське козацтво постійно було в полі зору європейських дипломатів, керівників держав, а згодом і літераторів. Б. Хмельницький, П. Орлик, І. Мазепа, козаки, Січ – стали для світу символом України в боротьбі за волю й незалежність, за державність. На початку ХVІІІ століття у Європі формується переконання, що доля європейських держав у майбутньому буде залежати від того, з ким буде козацька Україна. Цієї думки дотримувалися французькі, австрійські, німецькі, шведські та інші державні діячі й дипломати, формуючи європейську політику. Доказом цього може бути ставлення до України Карла ХІІ та Наполеона.

З ім'ям гетьмана Мазеви прийшли конкретні відомості про козаків до Америки, а пізніше – і до Австралії. Українську

народну поезію світ сприймав і ще й тепер сприймає як козацьку. Англійською мовою в Америці й Австралії можна почути колискові пісні про козаків та їхніх дітей. По всьому світу нашу землю давно стали називати (і називають) тільки «Україна», мову нашого народу «рутенською» (українською), «козацькою нацією», а «запорожці – окраса козацької нації»¹, а державний устрій – республіканським.²

На початку XVIII століття українська козацька держава виробляє Конституцію Пилипа Орлика, до якої інші народи ще тільки прокладали шлях.

На протязі XX століття український народ боровся за незалежну соборну Україну, а в кінці століття знову збудував незалежну Україну і відродилося козацтво.

От яку добру славу завоювали козаки у всьому світі, як прославили свій народ. Українці, усупереч усім бідам, усе ж зуміли зберегти свою національність, а отже, і козацькі традиції та звичаї, які ніякий терор, ніяка сталінщина не змогли знищити.

Напрошується питання – хто такі українські козаки, як вони з'явилися, як скинули з себе ярмо Речі Посполитої в середині XVII століття?

Чому сьогодні український народ, особливо молодь знову звертається до козацької історії, поповнюючи ряди сучасних козацьких товариств.

Українське козацтво зародилося на початку нової ери як результат генетичних зв'язків між туранськими племенами скіфського народу кос-сака (ка-сака) і приазовських слов'ян меоток-кайсарів з невеликим домішком аланів-асів або танаїтів (донців)³.

1. Першим запорожців так назвав голландський дипломат І.В. Фон Келлер у своєму листі від 18.06.1679 р. // Січевський В. Чужинці про Україну – Львів, 1938, с. 113.

2. Першим удався до терміну «республіка», правда, назвав її спартанською, італійський посол до Січі Альберто Віміні, який у 1650 р. прибув до Б. Хмельницького, а К.Маркс – християнською, військовою республікою, а пізніше Січ республікою називали й інші європейські автори.

3. Губарев Г.В. Скрылов А.И. Козачий словарь-справочник. – Калифорния, США. – 1968. // Автор-составитель – атаман «Невской станицы» Б.А. Алмазов. Памятники. – СПб, 1991.

Російський історик Е.П. Савельєв на початку ХХ століття писав: «Казачество, как лихие конники с ножами и саблями на суше и отважнее морехода – на море, представляя передовой оплот великого славяно-русского племени, было известно под тем или другим именем в глубокой древности, за много веков до Рождества Христова, оно обитало почти в тех же местах, которые занимает и ныне, оно в XIII в до Рождества Христова на 30 кораблях с берегов Дона, Днепра и Днестра ходило на защиту Трои, потом часть его проникла в Италию под именем гетов-русов и впоследствии основало Рим; начиная с VI в. до Рождества Христова и до XIII в. после Рождества Христова оно наводило страх на персов и милян, греков и арабов, боролось с татарскими ордами и в конце концов осталось победителем...».⁴

Французський дипломат Жан Бенуа Шерер (XVIII ст.) починає історію України з часів заснування Київської Русі (882-1240) і налічує козацькому краю у другій половині XVIII ст. – 800 років. Найсвітлішим часом в історії України вважає козаччину. Узагалі, на його думку, історія України така цікава й повчальна, що її повинен знати кожен освічений європеєць. Бо коли зусилля цього народу до волі ми не досягнемо, то не досягнемо й ідей століття.⁵

Український народний історик М. Грушевський в історії козаччини вбачає найменше два ступені розвитку цього явища:

1) Зародковий, «побутовий», зародився в антимонольських змаганнях проти хижих степняків.

2) створення козацтва як «організованої суспільної верстви» XV-XVI ст.

Історик Костомаров стверджував: «Казачество уже в своем существе возникло в XII-XIII веке».⁶

4. Савельев Е.П. История казачества с древнейших времен до конца XVIII века. В 3-х частях. – Новочеркасск, 1915-1918. – 4. I, с. 11.

5. Шерера Ж.Б. Літопис Малоросії, або історія козаків запорож-ців та козаків України, або Малоросії. – К., 1994

6. Костомаров М. Сочинения... – Т. 1, с. 69-73

Близько до цього стояв історик М. Максимович. Однак перші письмові згадки про українське козацтво датуються 80-90 рр. XV ст., а точніше 1489 роком⁷.

У 1990 році Україна відсвяткувала 500-річчя славного

Війська Запорозького, а в 2005 році – заселення ним Луганської та Донецької областей.⁸ За 17 років незалежності козацький рух став досить потужним – охоплює понад 250 тисяч козаків, об'єднаних у 34 Всеукраїнські організації.

Саме слово «козак» – тюркського походження, а поняття «козак» можна трактувати наступним чином:

1. Козак увійшов у свідомість нашого народу в значенні вільна людина, народний месник, борець за православну віру, свободу, вільний від будь-яких зобов'язань перед суспільством, за винятком військової служби.

2. Його основним призначенням була охорона кордонів і військова служба.

3. Козак первісно не був селянином. Крім участі у війнах і набігах, він харчувався полюванням, солеварінням – словом, тим, що давала природа.

4. Козацькі поселення в східних слов'ян, знаходились у прикордонних областях – Запорожжі, уздовж річок Дон, Кубань, Терек, у гірських районах Кавказу й Південного Сибіру. З кінця XV ст. козаки почали селитися на Лівонському (Литовському) кордоні в Білорусії, а з XVI ст. – уздовж південного кордону Московської Русі.

5. За всю історію козацтво втрачає незалежність тільки в XX ст., після поразки у двох війнах у результаті чого прокотилось дві хвили вимушеної еміграції: під час громадянської війни в 1920 р. і Другої світової в 1943 р. Населення козацьких областей, яке залишилося на батьківщині, було піддано цілеспрямованим репресіям, а з 1920 року – насильницькому переселенню.

---

7. Грушевський М. Історія України – Руси. – К., 1909. Т. VII, с. 89.

8. Розпорядження Президента України № 1123 «Про святкування 500-річчя виникнення українських поселень на території сучасної Донецької і Луганської області» від 19 липня 2005 р. (див. додаток).

Але початковий етап виникнення козацтва мало досліджений⁹. Незаперечним є факт, що бурхливе зростання формування відбувалося тоді, коли новостворене Кримське ханство (1428 р.) вогнем і мечем нищило міста й села України, а польсько-литовські загарбники послали на нашій землі економічний, національний, релігійний і соціальний гніт. Тобто, козацтво – українське національне історичне явище, тому що чинником його виникнення було народне протистояння побуту загарбників – колонізаторів¹⁰.

У цей період вирішувалася доля українського народу – бути українському етносу чи не бути. Урятувати його могли тільки власні Збройні сили, основу яких склали українські козаки.

Спочатку козаки освоювали незалежні українські степи («Дике поле») за дніпровськими порогами¹¹

9. Науковці історії використовують низку версій, що пояснюють походження козацтва: «хозарську», «горно-клобуцьку», «черкаську», «автохтонну» (корінне населення), «болохівську», «бродницьку», «уходницьку», «захисну», «соціальну» та ін. (Читай посібник Л. Голоवेशка «Україна – козацька держава». – Маріуполь, 2005)

Останнім часом найбільше науковців і письменників стверджують, що козацтво сформувалося в XIV столітті з багатьох утікачів від утисків панів на різних землях Європи. Цей соціальний принцип, класові причини – найбільше підтримували радянські історики. Що втікачі від соціальних утисків весь час поновлювали ряди козацтва. Січ – заперечувати не можна, але почалося все, як говорять факти, за інших обставин і із інших причин.

«Справжні кадри козацтва становив убогий прикордонний український люд, який відважно промишляв і все більше перетворював цей промисел у своє постійне ремесло», – стверджує Грушевський М.С. (Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003, с. 170)

10. Аблицов В. Гетьманат: Актуальные размышления над статьями из новейших исторических словарей и Малой энциклопедии «Українське козацтво» – К., «Генеза», 3 «Прем'єр», 2002. – Голос України, 2002, 19 жовтня. – № 193

11. Того часу 13 порогів – ряди кам'яних скель заввишки 4-7 метрів – перетинали Дніпро від берега до берега і тяглися вздовж течії майже на 100 км. Після цього ріка розливалася в широку заплаву – Великий Луг, де було багато проток та понад 250 островів, які починалися біля лівого берега Дніпра, проти о. Хортиці і закінчувалися на протязі біля 100 верст на тому березі, униз по Дніпру, проти урочища Паліївщин (м. Енергодар), вище Рогу Микитино (місто Нікополь) – відмічає

Д. Яворницький в «Історії запорозьких козаків». Саме тут знаходили захист козаки. А в 30-ті роки ХХ століття підступні пороги і Великий Луг приховали води Дніпрогресу. Залишалася від нього маленька частина – 20 км униз по річці від південної окраїни м. Запоріжжя і вривається кинлом в Каховське узбережжя.

Відвідавши вперше місце останньої Запорозької Січі, Д. Яворницький із захопленням писав: «Ось вона, та Січ – Мати, Січ славних низових лицарів. Січ грізних запорозьких козаків. Ось вона, Запорозька Січ, це вічне юне серце України, це іскра її, – та Січ, де свято виконувалися усі звичаї предків українського народу, де ніколи не помирала козацька воля...».

На ці простори не поширювалася нічия влада: ні польсько-литовських магнатів, ні татаро-турських загарбників.

На цих землях, а згодом і на всій території України утворився новий стан вільних людей – запорозьке козацтво. Різні правителі робили спробу в степах між Дніпром і Азовським морем указати запорожцям місця їх перебування. Але козаки не дарма називали свої землі вольностями. І навіть в циркулярах вони значилися як люди «большей частью из пустойи дикой степи». Степове Запорожжя визначило сутність і характер всього низового козацького лицарства.

Право першого займу в Дикім степу було суворим¹², але непорушним законом Пограниччя, його культурною нормою і навіть своєрідним прапором. Нехтуючи пунктами указів, орденів, прикордонних «інструментів», договорів і пограничних записів, запорожці часто, де хотіли, там і розкидали свої табори; де вважали доцільним, там і влаштовували укриття, засади, похідні стоянки; де вважали потрібним і зручним, там і звіра ловили, і промислами всякими займалися. Для тих, хто робив спробу обмежити їх вольності, була одна коротка відповідь: «Оце знай ляше, де твоє, а де наше».

Гостям, які цікавилися козацьким життям-буттям, чубаті молодці відповідали: «Не наше діло в ряжі (дерев'яний зруб) сидіти, наше діло козацьким конем по степу гуляти». Тільки в чистому й широкому вітряному степовому полі козак по-справжньому був на волі, у повній мірі відчував смак життя, яке немислиме без свободи й азарту.

Яким же був запорозький козак? Яким був його характер? Що його визначило й сформувало? Що передалося нам? На ці питання зробив спробу відповісти автор книги «Запорожская вольница» В.П. Супруненко (шість чинників)¹³.

12. Дикий степ (Дике поле) отримав таку назву, бо історично був театром безперервних воєнних дій. Географічні особливості зробили степ диким, небезпечним регіоном. Саме тут упродовж багатьох сторіч вели довгі й криваві бої слов'яни й численні кочові племена – печеніги, половці (кипчаки), а згодом і татари.

Упродовж XV-XVI ст. ця нічия земля стала домівкою українських козаків.

13. Супруненко В.П. Запорожская вольница. – М.: Вече, 2007, с. 138-146.

По-перше, дикі степи, ревучі пороги, плавневі нетрі, бурхливі моря – саме це, а «місця розташування», на думку більшості, визначили характер запорожця, який поселився тут. Покинути обжито місце й піти за пороги, швидко освоїтися й обжитися в цій дикій «землі страху» міг тільки чоловік «із залізною натурою». Такими й були запорозькі козаки – «сміливий, пристрасний, характерний народ».

Відвага мед п'є або кандали тре. Третього козаку не дано. Мужність, відчайдушність запорожців стали своєрідним символом відваги взагалі. «Або помреш, або повиснеш – один раз мати родила», – любили говорити січовики. Недарма їх в народі називали «отчаюками» – людьми відчайдушними, готовими на все. Навіть вороги віддавали належне їх відчайдушності та залізній волі. Турецький літописець XVII століття Наїм підкреслював: «Треба сміло сказати, що неможливо знайти на землі більше хоробрих людей, які би так мало турбувалися за своє особисте життя і так мало боялися би смерті». Цей дух – продукт історії.

По-друге, серед якого народу живеш, того й звичай переймай. Куди доля схилить, туди часто й гнеться українець на чужині. Але вперто крокує своїм шляхом, не забуває ні своєї віри, ні звичаїв предків. Не багатство без дна і краю, а заможність і благополучність, життя, у якому сім'я плаває, як вареник у маслі, – оця мета українця-добувача, українця-хазяїна. Спокійним за завтрашній день, упевнений у собі він може відчувати себе тільки тоді, коли є хліб – і до хліба...

По-третє, в одних упертість і наполегливість козаків в досягненні свого викликає повагу, інші в цій самостійності, хуторянській філософії бачили негативну національну рису, якусь родинну пляму, яку українці успадкували від запорожців. У звичаях українців більше доброго, ніж поганого, кажуть, вони наполегливі, незговірливі й недовірливі, але наполегливість їх є наслідком твердості характеру. Незговірливі українці тоді, коли їм досконало не розтлумачать, коли їх не вислухають, не розберуться в суті діла, а тільки суворо карають. Недовіра в українців створювалася на протязі віків через історичні чинники.

По-четверте, багато авторів порівнюють запорозьких козаків зі спартанцями, які труднощі в походах зробили нормою життя. «На простоту и воздержанность в жизни запорожцы смотрели как на одну из важнейших и необходимейших причин их непобедимости в борьбе с врагами: только тот, кто победил в себе излишние потребности, в состоянии победить и неприятеля», – писав Д. Яворницький.

Зрозуміло кожному, що висидіти й добу, і дві в засаді, терпіти укуси комах, мандрувати спаленим українським простором, тижнями бовтатися в морі зможе тільки загартований, вольовий чоловік.

По-п'яте, із раннього дитинства козаків привчали до стійкості, втривалості самообмеження. «Коли хрестили мене, – згадував один старий січовик, – то батько ще й пороху підсипав у купель, щоб загартувати, бачите, ще з самого дитинства – уже така поведінка була в запорожців». Козацька дитина піростала, і природний гарт (часто змушений або вплетений в народні обряди) ставав правилом його простого вільного життя. Це були й купальські стрибки через багаття з наступним пірнанням у річку, і хрещенське купання в ополонці, і ходіння босим по юр'ївській росі, і сидіння біля нічного багаття в години випасу січових коней. Козак просинався і першим ділом мив обличчя й тіло холодною водою. У будь-яку пору року ця процедура була обов'язковою.

По-шосте. «Зі сміху люди бувають», – стверджували бувалі січовики. І не просто до всякого ремесла й діла здатні трудяги, а лихі рубаки, витривалі піхотинці, кмітливі розвідники. За різними ознаками набирали досвідчені старшини запорожців у штурмові загони, диверсійні групи, морські команди. У число достоїнств зараховувались і здатність «гуморити», жартом підтримати товаришів, які потрапили в біду, гострим слівцем «переломити» безнадійну ситуацію.

Запорожець умів і плач в радість обернути, із будь-якого сумного приводу міг не плакати, сміятися. У веселий час йому не тільки шмагання, а навіть і смерть була не страшна. Розповідали про одного смільчака, який під час страти, коли його саджали на кіл, насміхався над катом: «Криво, пан, лізе – пряміше заганяй, прямо!»

Сміх – важливий природний стан запорожця. Як ковток води або шматок хліба. Спочатку це був щит, потім він перетворився в прапор. Прапор цей розвівається до цих пір по обох берегах Дніпра...

У такому середовищі, де свободу цінували понад усе, вироблялися демократичні принципи співжиття, що з часом заклали основи козацької республіки, до речі, однієї з перших республік у Європі. Отже, козаччина розвивалась органічно як результат особливих умов українського життя XV-XVI ст. на степовому порубіжжі з агресивним татарським Кримом (1428-1783 рр.), султанською Туреччиною (1453-1918 рр.) та польсько-литовською Річчю Посполитою (1569-1795 рр.). Саме Порубіжжя породило козацький стан.

Сформувавшись на межі землеробської та кочової цивілізацій, на терені Великого Кордону, який за висловом

Н. Яковенка, «ставив собою специфічну етноконтактну зону, освоєвану відчайдушними авантюристами з обох сторін»¹⁴. Козацтво зростало на ґрунті взаємодії між християнським і мусульманським світом.

Цікаво, що проти православних козаків мусульманський світ від протилежної степової «України» виставив також своїх козаків. Дніпровські козаки були майже точною копією османських уджів – прикордонних збройних загонів акинджі.

Як пише М. Грушевський, нижче порогів дніпровських, де ріка ділиться та утворює острови, козаки ставили собі фортеці – «острожки». Далі на місці дрібних побудували одну головну, яку назвали Запорозька Січ. Першу з них заснували на острові Мала Хортиця в 50 х рр. XVI ст.¹⁵

14. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002. – Нариси історії України: 3 найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997.

15. Запорозька Січ існувала понад 200 років (1552-1556-1775). За цей час козаки змінили 8 січей: Хортицьку (1552-1556-70-і роки XVI ст.), Томаківську (70-і роки XVI ст. – 1593 р.), Базавлуцьку (1594-1638 рр.) – саме тут річка Базавлук сьогодні впадає в Каховку, Микитівську (1638-1652 рр.), Чортомлицьку (1652-1709 рр.), на татарській території – Кам'янську (1709-1711, 1730-1734) на кордоні між Османською імперією і Росією, а потім сьому – Олешківську (1711-1728) під надзором турецької влади, тут колись знаходився опорний пункт Київської Русі, у пониззі Дніпра. 31 березня 1734 року запорожці повернулися

Виникнення Січі пов'язане з іменем Дмитра Вишневецького (Байди) з містечка Вишнівці нинішньої Тернопільської області. Д. Вишневецький своє свідоме життя присвятив боротьбі з Кримським ханством і турецькими загарбниками.

Учені відзначають, що «найвидатнішим явищем в історії козацтва було утворення в середині XVI ст. Запорозької Січі. Згуртовуючи найволелюбніші елементи козацтва, вона стала осередком боротьби не лише проти зовнішніх ворогів України – Турецької (Османської) держави і Кримського ханства, а й проти зазіхань правлячих кіл Речі Посполитої щодо України. Запорожці очолили рух свого народу за соціальне визволення. Січ стала зародком нової української козацько-старшинської державності».¹⁶

Для батька нової української історіографії Михайла Грушевського Запорозька Січ хоча й важлива ланка в історії ставлення української нації, але не початок її. Той факт що запорозькі козаки – пращури українців, мало хто заперечував і до нього. Крамолою було інше. У своїй монументальній «Історія України – Руси» виданій на початку XX століття,

М.С. Грушевський, який став політичним лідером нації, починає відлік української держави з київських князів. На жах і спантеличення петербурзьких і московських колег професор кафедри української теорії Львівського університету називає Київську Русь Україною-Руссю. Підстава: усвідомлюючи, що Суздальське, а потім Московське князівство було прямим і єдиним спадкоємцем Київської Русі, а її прямими спадкоємцями Грушевський вважає українців, уперше об'єднаних у Галицько-Волинське князівство. Потім жили на своїх споконвічних територіях у складі Великого Литовського

на старі місця й заснували останній оплот козацтва (восьму) Нову Січ на річці Підпільний (її ще називали Покровська, Краснокутська або Підпільненська). Воєнний козацький орден перетворився в економічне товариство. Землі, підконтрольні йому, стали вольностями Війська Запорозького. Біля 4-х тисяч козацьких хуторів-зимівників на території в адміністративних округах-паланок були гніздечками нового Запорожжя. Його республіканський й лицарський вільний дух не влаштував імперську владу. Січ була знищена в 1775 році Катериною II. Але дух Запорожжя остався навіки

16. Мельник Л.Г. Козацтво на Україні (друга половина XV-XVII ст.) // Історія України. Курс лекцій у двох книгах. – К, 1991. – Кн. 1, с. 129.

князівства. Після Люблінської унії 1569 р., потрапили під жорсткий гніт Речі Посполитої. Тоді Запорозька Січ піднялася проти гнобителів, потім козаки створили своє військо, яке поступово перетворилося в державу.

Запорожжя стало не тільки зародком нової української державності, а й було могутньою опорою для свого народу в прагненні до визволення з-під гніту Речі Посполитої.¹⁷

Польські королі, не маючи сили підпорядкувати собі запорозьке козацтво, намагалися залучити його до власних військових формувань. Першим це здійснив у 1572 р. Сигізмунд Август. 300 козаків він записав у реєстр (список)¹⁸ і вони за певну платню й привілеї стали охоронцями королівських міст на пограниччі України. Король Стефан Баторій у 1578 р. збільшив реєстр козаків до 600. У 1590 р. міські, або реєстрові, козаки на Україні досягли однієї тисячі, за Б. Хмельницького – 40-60 тис. Поза реєстром перебувало значно більше запорозців. І ті, й інші ігнорували урядову владу і не раз, об'єднавшись, спільно виступали проти польської шляхти.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. українськими землями прокотилося дві хвилі протесту народних мас проти існуючих порядків Речі Посполитої: перша (1591-1596) на чолі з Кристофором Косинським та Северином Наливайком, друга (1625-1638) під проводом гетьмана М. Жмайла, Тараса Федоровича (Трясила), Павлюка, Д. Гуні і Я. Острянина.

Найвидатнішу роль в історії українського козацтва в 1616-1622 рр. відіграв гетьман Сагайдачний Петро Кононович (Конашевич-Сагайдачний). Уже сучасники вважали його одним з найвидатніших полководців Європи. А він був ще й державним діячем, політиком, дипломатом, захисником української культури й православ'я. З його ім'ям пов'язана морська слава України. Козацькі походи, сухопутні й морські, були спрямовані на володіння Турецької імперії (Оттоманська Порта) та Кримського ханства. Ці походи блокували та стримували

17. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державно-сті. – К., 1999, с. 87-88

18. Реєстр – список козаків, що визнавалися польським урядом законною збройною силою. 8 липня 2002 року в Міністерстві юстиції України знову зареєстровано Всеукраїнську громадську організацію «Українське реєстрове козацтво», яке об'єднує 70 тис. козаків.

розгортання турецько-татарської агресії в глиб українських земель, захищали національний генофонд.

Сміливі походи козацтва проти турків та татар, віртуозна військова майстерність сприяли зростанню його авторитету та популярності на міжнародній арені.

Ходили козаки походом у складі 20 тис. на Москву, рятуючи польського королевича Владислава. 40 тисяч запорожців під проводом П. Сагайдачного в 1621 р. розгромили татаро-турецьке військо під Хотином, захищаючи Польщу та Україну від іноземного поневолення. Він першим сформував із запорожців дисципліноване, найхоробріше військо у Європі. «Сагайдачний вирішив, ... що збройні сили України у своєму розвитку досягли такого рівня, коли вони в змозі повалити владу Речі Посполитої в Україні, – указує Олена Апанович. У цих своїх намірах він був попередником Богдана Хмельницького».¹⁹

П. Сагайдачний перший з українських гетьманів поєднав військову діяльність з діяльністю інших прошарків українського суспільства: духовенством, шляхтою, міщанами. «Але найбільша його заслуга в цьому напрямку – об'єднання козацького руху з тодішньою «українською інтелігенцією»²⁰.

Таким чином, ми можемо твердити, що біля джерел козацтва стояли видатні особи – Дмитро Вишневецький, Петро Сагайдачний і Богдан Хмельницький.

До речі, уперше в історії вітчизняного телебачення український канал «Інтер» провів суспільно-політичний проект «100 Великих Українців». Він тривав вісім місяців. За весь цей період було отримано 2,5 млн. голосів телеглядачів. 16 квітня 2008 року українці свідомо включили ці три постаті за номерами відповідно № 97, № 28 і № 5.

Чому саме вони? Дмитро Вишневецький був першим засновником козацької твердині на Хортиці, Петро Сагайдачний стояв біля джерел держави Богдана Хмельницького, тому що він був не тільки великим полководцем, стратегом, державним діячем, а й особисто причетний до утвердження України.

---

19. Апанович О.М. Козацтво – збройні сили України. – К., 1991, с. 57.

20. Там же, с. 48.

Богдан Хмельницький заснував гетьманську державу (1648-1764) – перший Гетьманат.

Саме в «середині» XVII ст. в українських землях народний гнів вибухнув з такою силою, – підкреслює

О.Д. Бойко, – що не тільки кардинально змінив хід національної історії, а й суттєво вплинув на геополітичний розвиток усієї Європи»²¹.

Для України гетьманство Хмельницького (1648-1657) відкрило нову добу в історії. Своєю залізною енергією він заклав фундамент великої споруди – Української держави, а завершити її мали нащадки та однодумці.

Богдан Хмельницький – Мойсей українського народу. Він з козаками врятував український етнос від польського гноблення.

Козацьке запорозьке військо, що до того часу славилася тільки буйністю й свавіллям, він зумів перетворити в дисципліновану національну армію, яка на своїх прапорах несла гасла державності. Він зумів зібрати для будівництва держави залишки української шляхти, підняв із занепаду міщанство, перед селянством відкрив надії нового життя, масам указав ідеал власної держави.

По довгих століттях забуття він знову зробив Україну відомою й славною: увів її в міжнародну політику, вдало змагався з могутніми сусідами, увійшов у зносини майже з усіма державами Європи.

Хоч багато його зусиль були невдалими, при в'їзді Б. Хмельницького в Київ у грудні 1648 р. громада очікувала, що той оголосить Українську державу, але він цього не зробив.

Т. Г. Шевченко засудив Переяславську Раду, на якій Б. Хмельницький пішов на союз з Московщиною, але все-таки в його часи (1648-1657 рр.) український народ знову зажив повним національним життям, відчув себе нацією.

Саменаціонально-визвольна війна середини XVII ст. кардинально змінила історичну долю українського народу і після кількох століть (1340-1648) підневільного, бездержавного існування вивела його на

---

21. Бойко О.Д. Історія України. – К., 2002, с. 148.

шлях самостійного розвитку, побудови національної держави. (див. додаток Указ Президента України «Про відзначення в 2008 році 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття»).

Ось чому сьогодні український народ в телепередачі «100 Великих Українців» його ім'я назвали п'ятим (16 травня 2008 р.) після Т. Г. Шевченка.

Національно-визвольна війна започаткувала якісно новий етап буття українського народу – етап боротьби за побудову та збереження національної держави, активного розвитку української національної ідеї. На героїці визвольних змагань цієї доби виховувалося не одне покоління українських патріотів. Слово «козак» надовго вкарбувалося в народній пам'яті як синонім українського лицаря, захисника своєї Вітчизни. А Українська козацько-гетьманська держава (1648-1764 рр.) стала своєрідним символом «золотого віку» України, що надихав учасників визвольної боротьби в пізніших часах.

Але після укладання між Росією та Річчю Посполитою «Вічного миру» в 1686 р. центр політичного та культурного життя українського народу перемістився на Лівобережну Україну, яку українці називали Гетьманщиною, а росіяни Малоросією, а українців – малоросами, хохлами.

Тривалий час (до 1783 р) тут зберігалися певні елементи державності, створені під час першої Української національної революції 1648-1676 рр.

Спроба гетьмана І. Мазепи звільнитися з-під влади імперії за допомогою Заходу (Швеції), але без мобілізації зусиль усієї нації українців потерпіла нищівну поразку. Після Полтавської битви (300 років назад 27 червня 1709 р.) ліквідація козацької республіки стала питанням часу. «Союз Мазепи зі шведським королем мав величезні наслідки для українського життя, – він дав привід московському урядові – цареві Петру I та його приближеним – ще енергійніше взятися за знищення української автономії»²².

---

22. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003, с. 388

У 1721 році українську козацьку державу – Гетьманщину почали офіційно називати Малоросією, а згодом цариця Катерина II в 1764-1783 рр. остаточно ліквідувала українську автономію. Саме після ліквідації гетьманства 10 листопада 1764 р. вся повнота влади в Україні зосередилася в руках Малоросійської колегії на чолі з графом П. Рум'янцевим. Велике враження на українське суспільство справив також прояв жорстокого курсу централізації:

– у червні 1775 році була зруйнована Запорозька Січ, а в серпні 1775 року набрав юридичної сили царський «Маніфест про знищення Запорозької Січі» й причислення «оной к Новороссийской губернии»²³.

Одна з ознак державності періоду гетьманщини – її полковотенний устрій (полк – губернія, сотня – повіт). У Слобідській Україні був ліквідований у 1765 р., а на Лівобережжі у 1781 р. Так перестав існувати цей устрій на всіх українських землях. Також були

23. Зруйнування Запорозької Січі над Дніпром ще не було кінцем Запорозького Війська (Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х томах. – К., 1991).

Частина козаків (біля 5 тис.) пішла в Туреччину, де заснувала Задунайську Січ (1775-1828) – копію Запорозької. Фаворит цариці Г. Потьомкін («Григорій Нечоса» – кличка козаків) швидко зрозумів, що без козаків війну з турками не виграти, тому він з дозволу Катерини II зібрав значну частину козаків до так званого Війська вірних козаків (1783-1787), яке блискуче виявило себе в російсько-турецькій війні (1787-1791рр. і називалося Чорноморським військом (1787-1864)).

Після завершення війни ці запорожці переселилися в 1792 р. на Кубань і покладали початок кубанському козацтву. Із запорожців були також створені козацькі війська: Бузьке (1769-1797, 1803-1817), Катеренославське (1787-1796), Азовське (1828-1864).

В інтересах захисту кордонів Росії і для освоєння малозаселених земель Прикубаня, Сибіру, Далекого Сходу, Семиріччя були створені нові козацькі війська з колишніх запорожців: Оренбурзьке (1755), Чорноморське (1787), Сибірське (1808), Астраханське (1817), Кавказьке лінійне (1832), Забайкальське (1851), Амурське (1858), Семиріченське (1867), Уссурійське (1889).

В 1860 р. Кавказьке лінійне і Чорноморське військо розділили на Кубанське і Терське військо. А в 1917 р. були створені Єнісейське козацьке військо і Якутський козацький полк МВС. У 1916 р. козацтво складало 4434 тис. чоловік і вони мали 63 млн. десятин землі. У 1920 р. постановою ВЦВК було покладено кінець існуванню козацтва як особливого прошарку. 20 квітня 1936 р. ЦВК СРСР відмінив для козацтва обмеження, що стосуються служби в Червоній Армії.

Перед Великою Вітчизняною війною були сформовані козацькі дивізії, які мужньо билися з німецько-фашистськими загарбниками у 1941-1945 рр. (Советская военная энциклопедия: в 8 т. М., Воениздат, 1977. – Т.4; Пятницкий В. Казаки в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. – М., 2007, с. 17, 23).

ліквідовані паланки (округи)²⁴.

У 1783 р. була ліквідована одна з ознак державності – Збройні сили. На базі козацьких і компанійських полків Гетьманщини були сформовані 10 регулярних кавалерійських кінних і піших полків. Таким чином, уся територія Гетьманщини була зведена до статусу звичайної країни Російської держави. Одночасно скасовуються всі козацькі привілеї, а козаки стають звичайними «військовими

24. Для зручності управління вся територія Війська Запорозького в 1734 році. (Період з 1734 по 1775 рік отримав в історії України назву «Нова Запорозька січ») була поділена на вісім паланок (округів) – це адміністративно-територіальна одиниця. Однією з них була Кальміуська паланка з центром Кальміус (в 1500 році Козаки побудували в гирлі Кальміусу зимовник Домаха, а в першій третині XVI ст. – запорозьке городище Домаха, на початку XVII ст. – фортецю Кальміус, а в 1734 році поряд з форте цією виникло поселення...). Це була перша офіційна згадка про Кальміус (Калмус, кальміус) не лише як фортецю у гирлі однойменної річки, але й як військово-адміністративний й економічний центр і поселення Приазовського регіону.

Кордонами Кальміуської паланки служили річки Кальміус на сході, Берда – на заході, Вовча – на півночі та узбережжя Азовського моря – на півдні. За кількістю козаків (у 1762 році знаходилось 674 козаки) Кальміуська паланка посідала четверте місце серед усіх вісьмох паланок. Більшими від неї були Кіш, Кодацька й Самарська паланки.

Кальміуська паланка була найбільш віддаленою від Січі територією. Їй довелося захищати південно-східні землі Вольностей війська Запорозького Низового від вторгнення кримських татар і ногайської орди, вирішувати непрості територіальні питання зі своїм сусідом – донськими козаками.

У 1779 році всім жителям Кальміуської слободи звеліли негайно залишити поселення із 55 справними будинками та іншими спорудами. Усі вони переселялися на землі колишньої Самарської паланки. За будівлі « у преже живших там малороссиян» царська казна заплатила їх власникам досить-таки велику для тих часів суму – 2519 рублів 90 копійок.

26 липня 1780 року в безлюдну Кальміуську слободу прийшло три тисячі православних греків – переселенців із Кримського ханства. 15 серпня митрополит Ігнатій Газадінов відправив подячну службу в колишній козацькій церкві.

В історії поселення, що було названо тепер містом Маріуполем, розпочалася нова глава – ГРЕЦЬКА. На той час місту ішов уже сорок шостий рік. Про це нагадує пам'ятник знак «КУБ», що його поставили сучасні козаки-реєстровці на місці Кальміуської фортеці...

Ось тільки б дату на гербі міста виправити: «Маріуполь заснований у 1734 році, а місто з 1778 року. Є й інша точка зору. Так, шеф-редактор газети «V Аргумент» А. Герасимчук, стверджує що рік народження міста треба вважати 1754 рік – з початку будівництва нової церкви на Кальміусі, яку освятив Митрополит Київський. А історик, чиновник Маріупольського краєзнавчого музею називає рік народження міста 1611 коли була збудована сторожка, у якій козаки з Чугуєва несли службу. (Газета «Ильичевед» № 2008, 5 червня).

Уже не один рік навколо цього очевидного факту точаться в Маріуполі словесні баталії.

Справа завершилася тим, що імператриця Єлизавета Петрівна своїм указом від 30 квітня 1746 року визначила нові кордони Запорозької Січі і війська Донського по річці Кальміус. І сьогодні в м. Новоазовськ донці.

обивателями». Тобто було ліквідовано як соціальне верства козацтво, яке було основною рушійною силою національно-визвольної боротьби українського народу.

3 (13) травня 1783 року був нанесений удар по союзнику козацтва – селянах: Катерина II підписала наказ про повну заборону переходу селян з місця на місце, тобто юридично було оформлене кріпацтво.

«До кінця XVIII ст. залишки адміністративної автономної України остаточно були стерті», – зробив висновок академік В. Вернадський²⁵. Так у друге український народ утратив свою державність. Вільні колись землі Війська Запорозького перетворились у провінційні землі Російської імперії. Наші вороги тріумфували вже, що «не було, нема й не буде українського народу». Але не був марним відчайдушний порив до волі, здійснений козаками з українським народом у середині XVII ст., і його страждання та жертви, принесені на вівтар боротьби за створення національної держави, за реалізацію священного права бути вільним господарем на власній землі, у власній державі.

Таким чином, запорозьке козацтво – феноменальне явище не тільки національне, а й усесвітньої історії. Український народ, який втратив власну самостійну державу у XII-XIV століттях і, здавалося, був приречений на неминучу асиміляцію, створив і власні Збройні сили – Військо Запорозьке, і плацдарм для відродження незалежної Української держави – Запорозьку Січ. Запорозжці захистили свій народ від знищення, зберегли православну віру й православну церкву, взяли активну участь у першій (1648-1676 рр.) і другій (1917-1921 рр.) національно-визвольних українських революціях. Український народ під проводом козаків створив козацько-гетьманську державу (1648-1764 рр.). У 90-х роках XX століття козацтво знову відродилось. Ось чому сьогодні український народ, особливо юнаки і дівчата, хочуть знати історію козацтва, його традиції та звичаї, ось чому сьогодні молодь поповнює ряди козацтва.

25. В 1796 р. Катерина II підписала Указ про переіменування України в Малоросійську губернію, як провінцію Російської імперії (Полн. Собр. Законов Российской Империи: отд I, № 17594), а народ отримав назву малоросів, більше того, в 1863 р. слово «українці» взагалі було заборонено.

Ми можемо зробити висновок, що козацтво як своєрідне, неординарне суспільно–політичне явище впродовж тривалого часу було й залишається важливим спонукальним чинником суспільно-економічного розвитку та військово-політичних відносин не лише південноукраїнських порубіжних територій, а й цілої низки євроазійських держав, історичний розвиток яких тією чи іншою мірою стикався з цим регіоном.

Роль козацтва не обмежувалася тільки вузько-національними інтересами. Це було інтернаціональне явище, тому проблеми, які йому доводилося розв'язувати, були тісно пов'язані з загально історичними процесами суспільно-політичного життя багатьох сусідів державних утворень. Загальноісторичні реалії того часу породили такі типологічно спільні з козацтвом явища як «гренцери» (граничари) у Хорватії, ускоки у Сербії, гайдуки (піхотинець) на Балканах і донське козацтво у Росії.

Пам'ять про цю героїчну сторінку рідного народу спонукала до подвижницької праці та ратних подвигів наступні покоління борців за українську справу, чийми зусиллями стали можливими національно-культурне пробудження України в середині ХІХ століття. У 1862 р. Павло Чубинський написав свій знаменитий вірш «Ще не вмерла Україна». Він пророкував, що вороги вільної України згинуть, подібно «росі на сонці». Пом'янув і козаків: «Душу й тіло ми положимо за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду». У рік написання цих рядків, «за вредное влияние на умы простолюдинов» етнографа і фольклориста Чубинського заслали в Архангельську губернію. А через 50 років вірш став національним гімном. А ще через століття пізніше, у дні «помаранчевої революції» 2004 року, гімн співали на Майдані Незалежності як пісню протесту.

Уплив козацьких традицій відбувся і в період ХХ століття. Президент України В.А. Ющенко підкреслив, що шість разів у цьому столітті українці робили спроби відродити Українську державу.²⁶

26. Перша спроба це створення Української Народної Республіки (УНР) на чолі з президентом Української Центральної Ради (УЦР) М.С. Грушевським (4 березня 1917 – 29 квітня 1918).

Уплив козацьких традицій відбувся і в становленні незалежної демократичної Української держави в останньому його десятилітті ХХ століття і знову на відродження українського козацтва.

Українство виявилось невмирущим. Вузьким струмочком, підпільними щілинами пливла національна свідомість, ховалася та викристалізувалася в народній пісні, у кобзарській думі, віднаходила її патріотична молодь, шукаючи натхнення в таємному минулому, традиціях та звичаях козаків. Український народ вистояв супроти всіх хвиль і незгод і буде тепер суверенну державу 17 березня 2008 р. на Другій Великій Всеукраїнській козацькій раді²⁷ обговорювалися керівниками 34-х Всеукраїнських громадських козацьких організацій

Друга – Українська Держава (Другий Гетьманат) на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським (29 квітня 1918 - 14 грудня 1918 р.), де вплив козацьких традицій відбувся, зокрема в організації вільного козацтва, регулярних військових частин і будівництва Другого Гетьманату.

Сьогодні знову в суспільстві, особливо в пресі, пропонується втретє гетьманська модель, яка передбачає чіткі правила гри й реальний контроль за діяльністю влади.

Кількість прихильників Гетьманату зростає з кожним днем і коли досягне критичної межі, перехід відбудеться природно и невимушено. Справа в тім, що людська мрія, особливо козаків, має велику силу.

Третя – УНР в період Директорії (13-14 листопада 1918 - 20 листопада 1920 р) на чолі з В. Винниченком, який виступав за союз із більшовицькою Росією проти Антанти, а після нього С. Петлюра орієнтувався на Антанту.

Четверта – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) на чолі з президентом Є. Петрушевичем (13 листопада 1918 р. проголошена з територією 70 тис. км², населення – майже 6 млн. осіб). 22 січня 1919 р. був підписаний Договір про злуку УНР і ЗУНР. З 2004 року цей день в Україні відзначається, згідно з Указом Президента, як День Соборності українського народу.

П'ята – Автономний уряд Карпатської України на чолі з прем'єр-міністром русофілом А. Бродієм з 11 жовтня 1938 р., а уже 26 жовтня 1938 р. став прем'єр-міністром А. Волошин. 15 березня 1939 р. сенат офіційно проголосив незалежність Карпатської України, обрав президентом А. Волошина, але через 5 днів після замаху на територію Закарпаття була окупована угорськими військами з благословення Німеччини.

Шоста – Акт проголошення Української держави у м. Львові 30 червня 1941 р. ОУН під проводом Бандери.

27. Перша Велика Всеукраїнська козацька рада проводилася 4 червня 2005 року на о. Хортиця, на честь 230-річчя ліквідації Запорозької Січі царицею Катериною II. На цій козацькій раді всі керівники громадських козацьких організацій присягалися на вірність Гетьману українського козацтва В.А. Ющенкові. А перед цим в День Соборності України 22 січня 2005 року в Києві на Софіївській площі В.А. Ющенко в присутності Великої Установчої Ради прийняв присягу на посаду гетьмана українського козацтва. Йому вручили булаву й запевнили в підтримці та виконанні наказів Президента України. А він, у свою чергу, висловив думку, що хоче бачити козацтво єдиним.

з ініціативи президента України щодо законодавчого забезпечення відродження та розвитку козацтва. Проект закону «Про засади відновлення та розвитку українського козацтва, козацькі організації та їх об'єднання» (див. додаток) у разі прийняття його Верховною Радою забезпечить створення нового статусу козацтва, а значить, і нової відповідальності козаків перед суспільством. Фактично цей закон стане сучасною козацькою конституцією.

Президент України Ющенко В.А. у своєму виступі охарактеризував українське козацтво як унікальну сторінку української історії, подібних до якої не має в історіях інших країн, а самих козаків – як «лицарів своєї нації, людей готових загинути заради своєї Батьківщини та її незалежності».

Він закликав керівників козацьких організацій «брати участь у культурних проектах, спрямованих на відновлення української історії»²⁸.

Таким чином, ми можемо зробити висновок: Україна була й залишається козацькою державою. Цей висновок підтверджується проектом Закону України²⁹, де у вступній частині вказано: «У період національно-визвольних змагань українського народу у XVII столітті виникла нова форма української державності – козацька держава, сформована на основі традиційних народних форм організації суспільного життя. Під час української революції 1917-1921 років український народ зберіг форми козацького суспільного життя та козацької державності. Протягом усього часу до здобуття Україною незалежності в 1991 році український народ зберігав козацькі традиції. Після здобуття Україною незалежності козацький рух охопив широкі кола громадян».

---

28. Україна козацька УРК, 2008, березень – квітень, №№5-6 (75-76)

29. Проект Закону України «Про засади відновлення та розвитку українського козацтва, козацькі організації та їх об'єднання».

УДК 343.163

ПРОКУРАТУРА И ПРОБЛЕМЫ ЕЁ РЕФОРМИРОВАНИ

Зубков В.П., старший преподаватель кафедры
правоведения

Прокуратура Украины – это самостоятельный централизованный орган государственной власти, который действует в системе правоохранительных органов и является составной частью этой системы. Прокуратура не подчинена ни законодательной, исполнительной или судебной власти, поскольку её деятельность не зависит от какой – либо ветви власти, которые сформированы в государстве в соответствии с Конституцией Украины 1996 года.

Провозгласив независимость, Верховная Рада Украины 5 ноября 1991 года одной из первых приняла Закон Украины «О прокуратуре», который вступил в силу 1 декабря 1991 года.

Сейчас прокуратура – это многофункциональная государственная структура с четко определенными функциями в различных сферах жизнедеятельности страны, такими как, осуществление надзора за соблюдением и правильным применением законов в Украине.

Так, в соответствии со ст. 1 Закона Украины «О прокуратуре», высший надзор за соблюдением и правильным применением законов Кабинетом Министров Украины, министерствами, государственными комитетами, ведомствами, другими органами государственного и хозяйственного управления и контроля, правительством Автономной Республики Крым, местными Советами народных депутатов, их исполнительными органами, военными частями, политическими партиями, общественными организациями, массовыми движениями, предприятиями, учреждениями и организациями независимо от форм собственности, подчиненности и принадлежности, должностными лицами и

гражданами осуществляется Генеральным прокурором Украины и подчиненными ему прокурорами.

Основные задачи прокуратуры Украины сформированы в ст. 4 Закона Украины «О прокуратуре». Согласно данной статье деятельность органов прокуратуры направлена на всестороннее утверждение верховенства закона, укрепление правопорядка и имеет своей задачей защиту от неправомерных посягательств:

1) закрепленных Конституцией независимости Украины, общественного и государственного порядка, политической и экономической систем, прав национальных групп и территориальных образований;

2) гарантированных Конституцией, другими законами Украины и международными правовыми актами социально-экономических, политических, личных прав и свобод человека и гражданина;

3) основ демократического устройства государственной власти, правового статуса местных Советов народных депутатов органов территориального общественного самоуправления.

Необходимо отметить, что задачи прокуратуры как органа, осуществляющего надзор за соблюдением законов, сформулированные в статье 4 Закона Украины «О прокуратуре», носят общий характер – они конкретизируются в рамках отдельных отраслей надзора: надзора за применением и соблюдением законов (ст. 19 Закона); надзора за соблюдением законов органами, производящими оперативно-розыскную деятельность, дознание, досудебное следствие (ст. 29 Закона); надзора за соблюдением законов при исполнении судебных решений по уголовным делам, а также при применении других мер принудительного характера, связанных с ограничением личной свободы граждан (ст. 44 Закона); при поддержании государственного обвинения и представления интересов гражданина или государства в суде (ст. 34 Закона).

В правовом государстве действует принцип верховенства закона, в соответствии с которым общественные отношения регламентируются, прежде всего, актами высшей юридической силы – законами. В связи с этим на прокуратуру возлагается задача надзора за тем, чтобы все другие нормативные и индивидуальные

акты органов и должностных лиц, на которые распространяется компетенция прокуроров, соответствовали законам и чтобы, во-вторых, все юридические и физические лица неуклонно соблюдали их.

Деятельность прокуратуры направлена на укрепление правопорядка, т. е. обеспечение такого состояния общественных отношений, которое соответствовало бы действующему законодательству. На утверждение верховенства закона направлена не только надзорная, но и другая деятельность прокуратуры (расследование преступлений, поддержание государственного обвинения, участие в рассмотрении в судах гражданских дел и дел об административных правонарушениях, участие в разработке мер по предупреждению правонарушений, работа по совершенствованию и разъяснению законодательства).

Принятая 28 июня 1996 года Конституция Украины закрепила положения, принципы деятельности, функции прокуратуры в разделе VII (статья 121-123). Так, в соответствии со статьей 121 Конституции Украины на прокуратуру возлагаются следующие функции:

- 1) поддержание государственного обвинения в суде;
- 2) представительство интересов гражданина или государства в суде в случаях определенных законом;
- 3) надзор за соблюдением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание, досудебное следствие;
- 4) надзор за соблюдением законов при исполнении судебных решений по уголовным делам, а также при применении иных мер принудительного характера, связанных с ограничением личной свободы граждан.

Но принятый раньше Закон «О прокуратуре» от 5 ноября 1991 года не соответствует конституционным нормам. Так в статье 19 этого закона указаны функции общего надзора, основным предметом которого является:

- соответствие актов, которые принимаются всеми органами, предприятиями, учреждениями должностными лицами, требованиям Конституции Украины и действующим законам;

- соблюдение законов о неприкосновенности личности, социально-экономических, политических, личных прав и свобод граждан, защита их чести, если законом не предусмотрен иной порядок защиты данных прав;

- соблюдение законов, касающихся экономических, международных отношений, охраны окружающей среды, таможи и внешне-экономической деятельности.

Это прямо противоречит нормам Конституции Украины, потому что все законы и иные нормативно-правовые акты должны приниматься на основе Конституции Украины.

Прокуратура Украины все-таки продолжает проводить расследование действий, содержащих признаки преступления и осуществлять общий надзор, так как в соответствии с п. 9 раздела XV (Переходные положения) Конституции Украины, прокуратуре предоставлено право выполнять в соответствии с действующими законами функцию надзора за соблюдением и применением законов и функцию предварительного следствия до введения в действие законов, регулирующих деятельность государственных органов по контролю за соблюдением законов, и до формирования системы досудебного следствия и введения в действие законов, которые регулируют ее функционирование.

Однако, прошло более 9 лет со дня принятия Конституции Украины, а в Украине так и не были созданы специализированные органы, выполнявшие бы эти функции.

Вместо того чтобы провести процесс реформирования системы правоохранительных органов, в соответствии с европейскими стандартами Верховная Рада Украины принимает Закон «О внесении изменений в Конституцию Украины» от 8 декабря 2004 года, который гласит, что статья 121 дополняется пунктом 5 следующего содержания:

5) «надзор за соблюдением прав и свобод человека и гражданина, соблюдением законов по этим вопросам органами исполнительной власти, органами местного самоуправления, их должностными и служебными лицами», т. е. подгоняет нормы Конституции под ст. 19 Закона «Прокуратуре».

Украина, принимая этот закон, делает шаг назад в прошлое, когда в советские времена прокуратура была создана как надгосударственный монстр, получивший безграничные полномочия контроля за людьми и всеми государственными институтами, действовавшими в стране, которой был подконтролен лишь партийным органам. К чему это привело, отечественной истории известно.

И как заключение, хотелось бы отметить, что если уж Украина провозгласила курс на интеграцию в Европу, то необходимо привести нормы и стандарты внутренней жизни украинского общества в соответствие с европейскими. Одной из важных составных этого процесса является реформирование деятельности прокуратуры. До сих пор точно не ясно: является ли прокуратура отдельным органом государственной власти или все-таки присутствует ее принадлежность к какой-то из ветвей власти. Это создает угрозу нарушения принципа распределения полномочий и власти. Этот вопрос является очень острым и стоит на повестке дня под номером 1. Этот и другие не менее важные вопросы будут приниматься законодательным органом государственной власти – Верховной Радой Украины. За ней будут окончательный выбор: ничего не менять и оставить все как есть или же избрать путь реформирования.

И, конечно же, очень обидно, что, получив государственную независимость, Украина не смогла избавиться от некоторых самых одиозных черт тоталитарной советской системы, прежде всего, относительно места и функций прокуратуры, и перенесла их в новые общественно-политические времена и условия.

Что касается функции общего надзора, осуществляемой на сегодняшний день прокуратурой, то этот правовой аспект небезосновательно поддан острой критике, как у нас, так и за границей. Перед нами поднимается вопрос: почему Украина до сих пор, если уже прошло более 9 лет, не смогла (по неизвестным нам причинам) создать специализированный орган государственной власти, который бы осуществлял функцию общего надзора и другие функции, относимые к его компетенции. Почему законы Украины, принимаемые высшим законодательным органом государственной власти Украины – Верховной Радой Украины, во многих моментах

не соответствуют Основному Закону нашего государства? Почему вместо того, чтобы убрать эти недостатки, которые противоречат Конституции, законодатель вносит поправки, изменения не в эти законы, а в саму Конституцию? И возникает вопрос: может такое положение дел в стране кому-то выгодно?

Но будем надеяться на то, что вновь избранной Верховной Раде Украины хватит мудрости, знаний, интеллекта, опыта и желания, чтобы безошибочно определить место, роль и четкие функции прокуратуры в системе органов государственной власти в Украине, что реально подтвердит неизменность нашего желания стать Европейским правовым государством.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция Украины 1996 года.
2. Закон Украины «О прокуратуре» от 5 ноября 1991 года с изменениями и дополнениями от 15 мая 2003 года.
3. Закон Украины «О внесении изменений в Конституцию Украины». № 2222 – IVот 8 декабря 2004 года.
4. Гель А.П., Семаков Г.С., Кондракова С.П. Судові та правоохоронні органи України. – К.: МАУП, 2004. – 272 с.
5. Голос Украины. – 2005. – 15 июня.
6. Дрожжина С.В. Основы правоведения. Донецк:, 2003-328 с.
7. Право Украины. – 2006 № 1.
8. Судебные и правоохранительные органы Украины. Учебное пособие. – 2002.

УДК 349.2

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ «РОЗМЕЖУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА» В ДОСЛІДЖЕННІ СУТНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЗАСАД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Лавриненко О.В., доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства, член державної екзаменаційної комісії,

Богуславский В.М., старший викладач кафедри правознавства,

Принцип розглядається як теоретичне узагальнення найбільш загального, типового, те, що виражає закономірності існування та розвитку, ядро цілісного системного утворення [1, с. 302]. Термін принцип за своїм семантичним значенням тотожний українським словам «основа», «засада». Свого часу Л.С. Явич писав, що принципи це «вихідні, відправні теоретичні положення того чи іншого виду людської діяльності, і є важливим організуючим і спрямовуючим началом, яке забезпечує досягнення певних цілей» [2, с. 64]. Сучасний дослідник М.Д. Бойко зазначає: «В теорії права під правовими принципами маються на увазі ідеї, які висловлюють суть, основні властивості і загальну спрямованість розвитку правових норм у межах усієї системи права або її окремих галузей чи інститутів» [3, с. 19]. Тобто, «принципи права – це такі засади, вихідні положення, на яких ґрунтується право як система норм. Вони є основою права» [4, с. 42]. Аналогічну позицію обстоює у своїх працях й О.В. Лавріненко [5, с. 44; 6, с. 147], а О.В. Старчук, у свою чергу, розглядає принципи права як «керівні ідеї, у відповідності з якими будується вся система галузі права, формується цілий масив правових норм, що регулюють ті чи інші суспільні відносини. Крім цього, поряд із предметом і методом правового регулювання принципи права є ознакою самостійності галузі права... під

принципами трудового права слід розуміти основні засади, які виражають сутність трудового права та напрямки його подальшого розвитку» [7, с. 450, 451]. Попри те, що зазначене поняття відображає закономірності існування, розвитку різних правових явищ, у тому числі є структуроутворюючою ознакою окремих галузей права, спостерігаємо значну різноманітність у підходах до формулювання дефініції поняття «принципи права», визначення сутності тих чи інших правових принципів певних галузей права. Так, одні вчені визначають їх як «об'єктивну категорію», що має «стабільний характер і відображає найбільш важливе, вирішальне щодо предметів, процесів дійсності» [8, с. 37]; інші – вважають принципи права «відображенням історичного типу права» [9, с. 79], а деякі дослідники – відстоюють позицію, що принципи права є взагалі категорією правосвідомості («основними ідеями правосвідомості» [10, с. 142]) або науки, початком правопізнання [11, с. 57-63]. П.Д. Пилипенко зазначає, що «сучасні дослідження принципів права обґрунтовують об'єктивний характер цієї категорії. Це такі засадничі основи права, які відповідають характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві» [4, с. 42]. А.М. Колодій вказує, що «в абсолютній більшості випадків кожний принцип права спочатку існує як загальносоціальний, а потім, за використання його юридичною практикою і осмислення юридичною наукою, як принцип правосвідомості, перетворюючись у результаті процесу правоутворення на принцип права... будь-які принципи, у тому числі і принципи права – продукт людської діяльності. Вони є соціальними явищами – як за джерелом походження, так і за змістом, їх виникнення обумовлено потребами суспільного розвитку, в них відображаються закономірності суспільного життя» [12, с. 7, 23]. Отож, спектр думок дослідників доволі широкий, погляди вчених – різноманітні [13, с. 97-100], а тому, зважаючи на генетичний зв'язок учення про галузеві принципи трудового права з положеннями загальнотеоретичного характеру, потребують окремого наукового дослідження питання про поняття, сутність, значення та структурно-видову класифікацію галузевих принципів трудового

права. Адже справедливо зазначає Н.Б. Болотіна: «Проблема принципів трудового права не лише важлива, а й вимагає багатьох зусиль від дослідників, адже необхідно звести воедино і права людини, і досягнення загальної теорії права, проаналізувати весь масив трудового законодавства і, нарешті, – реальні економічні можливості держави» [14, с. 100].

На нашу думку, сьогодні (за умов домінування природно-правової доктрини в системі вітчизняного права) слід погодитися з тими дослідниками, які характеризують принципи, в тому числі й галузеві, через призму таких понять, як «первісне», «головне» [4, с. 42; 5, с. 44; 6, с. 147; 7, с. 450, 451]. А тому солідаризуємося з позицією тих учених, які, говорячи про основні принципи галузі трудового права, оперують такими категоріями, як «вихідні засади», «основні», «керівні ідеї», «закономірність», «сутність» [14, с. 85; 15, с. 27; 16, с. 23; 17, с. 30; 18, с. 74; 19, с. 50; 20, с. 22]. Зокрема, професор В.С. Венедиктов обґрунтовано характеризує принципи трудового права як «основні керівні положення, що визначають загальну спрямованість і найбільш істотні риси змісту правових норм» [21, с. 25]. Водночас, зауважимо, що стосовно характеру співвідношення «об'єктивного» та «суб'єктивного» в тлумаченні сутності галузевих принципів спостерігаються діаметрально протилежні підходи: деякі автори зазначають, що принципи права – це «категорія об'єктивна й суб'єктивна» [22, с. 27-28], а інколи, досліджуючи характер взаємозв'язку між «нормами» й «принципами», – обстоюється необхідність закріплення принципів права в нормах права, в тому числі й трудового, оскільки норми права є похідними від принципів права [23, с. 23-24]. Але є вчені, які вважають, що, навпаки, – принципи права є первинними стосовно норм права, бо виражають вихідні засади правового регулювання [24, с. 150].

На наш погляд, на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні найбільш обґрунтованою (адекватною стану правової системи) є концепція, яка ґрунтується на галузевій теорії «розмежування принципів права» [4, с. 42-44; 5, с. 44; 6, с. 147]. Ця теорія передбачає диференціацію таких ключових (базових) категорій, як «принципи права» та «правові принципи»

[4, с. 42-43]. Правові принципи, на відміну від принципів права, відображаються в нормативних актах у вигляді «норм-принципів» або ж у «прихованому» вигляді, коли їхній зміст впливає з аналізу кількох відповідних норм. При цьому «принципи права», у рамках цієї теорії, розглядаються як первинні відносно «права юридичного» й становлять його сутність і зміст, а «правові принципи» – визначаються в самому юридичному праві, а тому є похідними за змістом. Слушно вказує Р.З. Лівшиць, що принципи права «відіграють роль орієнтирів у формуванні права» [25, с. 195-196]. Юридичне право «не може суттєво відступати від усталених і апробованих постулатів загальносоціального права», – цілком обгрунтовано зазначає П.Д. Пилипенко [4, с. 43]. Загальносоціальне право не зникає з появою держави і юридичного права: воно є ґрунтом для юридичного права, а тому можна вважати, що загальносоціальне право якраз і є тими принципами, на яких базується юридичне право як система норм [5, с. 44]. «Принципи загальносоціального права передаються юридичному праву, тому що законодавець не може не враховувати думки суспільства і тому, що ця думка акумулюється насамперед у цих принципах – особливо це стосується демократичного (громадянського) суспільства», – вказує А.М. Колодій [12, с. 42]. Відтак, переконані, що сутність, дефініція поняття «принципи трудового права» мають виводитися з урахуванням положень сучасної галузевої теорії розмежування принципів права. Ураховуючи зазначене, «принципи права» можна визначити як узгоджену систему певних засад, галузеутворюючих положень, які є категоріями загальносоціального права та на яких ґрунтується вітчизняна правова система, а власне галузеві принципи трудового права («правові принципи») – це вже засадничі ідеї, які безпосередньо або опосередковано закріплені в нормах трудового права та визначають його сучасні й перспективні сутнісні характеристики.

Класифікація (типологія [26, с. 55-64]) досліджуваних явищ завжди відіграла величезну роль у будь-якій науці, як засіб упорядкування накопичених знань [27, с. 445]. Не є винятком і юридичні науки: загальновідомі класифікації норм права,

функцій права, правових засобів, форм правління [28, с. 309-323; 29, с. 328-331]. Класифікації – важливі засоби підвищення змістовності наукової інформації, оскільки дають можливість за місцем, займаним об'єктом у класифікаційній системі, легко встановити його основні ознаки й властивості, причому не тільки ті, які вже відомі науці, але й ті, які безпосередньо ще не були встановлені в процесі пізнання [30, с. 4-5]. У цьому, на наш погляд, проявляється й методологічний аспект класифікації як засобу наукового пізнання. Крім того, слід зазначити, що класифікація має вагомое наукове значення, адже принаймні жодні моделі дійсності не можуть замінити собою класифікації. Прикладне значення не менш важливе – функція інформування актуальна всюди, де використовується накопичення, в тому числі й теоретичних, знань [27, с. 447]. Оскільки обсяг усіляких відомостей постійно зростає, росте потреба й в ефективних системах зберігання, передачі й дослідження цих відомостей. Класифікації знаходять застосування в сфері керування, навчання, обліку, мистецтва, права й т. ін. Жодне планування не може здійснюватися без класифікації [31, с. 5-19].

Словникове визначення поняття класифікації – (від лат. classis – розряд, клас) – система пов'язаних понять (класів, об'єктів) якої-небудь області знання або діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів [32, с. 349]. Класифікації створюються на основі пізнання об'єктивних законів реальної дійсності, внаслідок чого відображають у класифікаційних розрядах закономірні зв'язки між досліджуваними об'єктами та явищами. Служать класифікації пізнанню глибоких структурних особливостей об'єкта, які не можуть бути усвідомлені жодним іншим способом, крім як через знання, організоване так, щоб його структура відповідала структурі об'єкта [33, с. 75].

Наукові класифікації відіграють істотну роль в удосконаленні понятійного апарата правових наук [34, с. 29-38; 35, с. 25-37; 36, с. 9-17; 37, с. 25-30] та дослідженні тих чи інших правових явищ. Класифікаційні, типологічні поняття за своєю суттю є абстрактними поняттями [37, с. 25-26], що виникли в процесі вивчення й

узагальнення явищ дійсності. Наукові класифікації – один із засобів реалізації системного підходу в дослідженні. Останній припускає виявлення всіх елементів складних об'єктів і встановлення зв'язків та відносин між ними. Збільшення кількості фактичного матеріалу, яким наповнена сучасна наука, підвищує вимоги до наукових класифікацій, що у свою чергу робить необхідною розробку теоретичних проблем наукової класифікації.

З точки зору логіки, класифікація є особливим видом розподілу понять [38, с. 203-213]. Під класифікацією зазвичай розуміється розподіл об'єктів (предметів, явищ), досліджуваних якою-небудь наукою, за розрядами (групами, класами) відповідно до певних ознак, властивих одним об'єктам і відсутнім в інших [28, с. 310-311; 39, с. 259]. У цьому полягає суть класифікації як засобу «первісного впорядкування хаотичної маси спостережуваних фактів, явищ» [27, с. 446]. Класифікувати об'єкти, факти тощо можна за різноманітними ознаками (критеріям, підставам), що мають практичне або теоретичне значення [40, с. 9-12]. Класифікації лежать навіть в основі мов. Можна сказати, що безліч слів природної мови – це номенклатура єдиної загальнолюдської класифікації всього, із чим стикається людина у світі матеріального й духовного [40, с. 446-447]. Типологічна класифікація – це розбиття (дроблення) певної множини об'єктів на окремі підкласи за певними критеріями (ознаками) [39, с. 259]. У науковій класифікації властивості об'єкта обов'язково знаходяться у функціональному зв'язку з його положенням у визначеній системі [41, с. 12; 42, с. 167]. Застосування системно-структурного методу наукового пізнання є традиційним як у дослідженні трудової діяльності людей узагалі [43, с. 109-110; 44, с. 80], так і в дослідженні національних систем трудового права та їхніх складових (в тому числі й принципів – прим. авт.) [45, с. 36-38; 46, с. 76-79].

Так, у залежності від того, в якій системі правових норм ті чи інші положення є керівними основами (за сферою їхньої дії), можна виділити: а) принципи права в цілому (загальні); б) міжгалузеві принципи, властиві тільки деяким галузям; в) галузеві принципи; г) принципи окремих інститутів галузі права [3, с. 19-20; 14, с. 93-94]. Як і іншим галузям, трудовому праву притаманні певні

галузеві принципи, які тісно пов'язані з міжгалузевими принципами правового регулювання праці. Міжгалузеві принципи «характерні для кількох галузей права, які можуть утворювати певну правову спільність» [14, с. 94]. Зокрема, серед учених європейських країн досить поширеною є думка про те, що трудове право входить до такої правової спільності, як соціальне право. Європейське соціальне право розглядається науковцями як системна правова структура, до складу якої входять трудове право, право соціального забезпечення та інші норми, що регулюють захист соціальних прав людини. Визнання соціального права як такого вважається французькою доктриною соціального права, спрямовуються зусилля на вироблення єдиної соціальної політики ЄС [47, с. 74-79; 48, с. 225]. Ця ідея знаходить підтримку й серед правознавців Росії: наприклад, Є.І. Доморацька під «соціальним законодавством» розуміє сукупність норм, які регулюють суспільні відносини в галузі праці, соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я та в сфері соціального обслуговування населення [49, с. 9]. Соціальному праву притаманні такі принципи, як: соціальна справедливість, соціальна солідарність, соціальна стандартизація (встановлення на рівні закону мінімальних нормативів забезпечення), державне гарантування забезпечення соціальних прав і державних соціальних стандартів, соціальне партнерство та деякі інші. Частина цих принципів властива й трудовому праву як галузі соціального права [14, с. 94]. Водночас зазначимо, що наявне законодавство України про працю в багатьох питаннях є доки незавершеним, неповним. Принципи повинні створювати певну систему, бути узгодженими як між собою, так і із загальними принципами права, із принципами державної політики, а також принципами міжнародно-правового регулювання праці.

У науці основні принципи трудового права класифікуються по-різному. Так, наприклад, на думку М.Д. Бойка, сучасні принципи трудового права поділяються на чотири основні групи: 1) такі, що виражають політику держави в галузі правового регулювання ринку праці й ефективної зайнятості; 2) що містять керівні засади в галузі встановлення умов праці працівників; 3) що

визначають правове регулювання застосування праці працівників; 4) що відображають головні напрями правової політики в галузі охорони здоров'я й захисту трудових прав працівників [3, с. 20-21]. Аналогічну позицію й за формою, і за змістом відстоює О.В. Смирнов [16, с. 23-24]. Виходячи з «біполярної» структури системи трудового права, яку обґрунтовують Н.Б. Болотіна й Г.І. Чанишева, принципи трудового права поділяють на два види: принципи правового регулювання індивідуальних трудових відносин та принципи правового регулювання колективних трудових відносин [14, с. 96-97]. Щоправда, в іншому місці дослідники роблять дещо інший висновок: «Трудовому праву в цілому притаманні такі принципи: захисту права працівників і роботодавців; оптимальної узгодженості між інтересами найманих працівників, роботодавців і держави» [14, с. 100]. Р.З. Лівшиць виділяє два різновиди принципів права – «принципи-норми» та «принципи, які виводяться з норм». На його думку, одні правові принципи безпосередньо закріплюються в нормах, після чого стають принципами-нормами, а інші принципи – безпосередньо не закріплюються в конкретних нормах, формулювання правового принципу не переходить у формулювання однієї конкретної норми, але переходить у численну кількість норм, ніби розчиняється в них. У таких випадках ми маємо справу із принципами, які виводяться з норм [25, с. 196]. У ст. 2 «Основні принципи правового регулювання трудових та безпосередньо пов'язаних із ними відносин» нового Трудового кодексу Російської Федерації до числа принципів віднесено основні трудові права людини – свободу праці, право на працю, на захист від безробіття, рівність прав і можливостей працівників тощо [50].

Відаючи належне висновкам усіх зазначених дослідників, на нашу думку, до основних (саме їхній характер і взято за основу класифікації) принципів галузі трудового права, тобто – принципів, які визначають сутність (в тому числі й у сфері правового забезпечення службово-трудова відносин працівників ОВС [51, с. 282-284; 52, с. 68-71]) і закономірності розвитку сучасного трудового права України [53, с. 314], слід віднести такі, як обмеження сфери правового регулювання відносинами найманої праці [54, с. 78-91];

оптимальне поєднання централізованого й локального правового регулювання; соціальне партнерство й договірне встановлення умов праці [55, с. 247-251]; забезпечення єдності та диференціації правового регулювання [56, с. 304-315]; визнання незаконними умов договорів про працю, які погіршують [57, с. 82-84] правове становище працівників у трудових правовідносинах порівняно з умовами, встановленими в нормативно-правових актах. Зрозуміло, що можна виділити й інші якісь закономірності (засади правового регулювання), властиві галузі трудового права, але вони, на нашу думку, не будуть уже пріоритетними (галузеутворюючими за характером, природою), а виступатимуть лише як міжгалузеві принципи, принципи окремих правових інститутів тощо.

Проблема принципів сучасного трудового права є актуальною проблемою, особливо під час підготовки нового Трудового кодексу України. Поки що відкритим залишаються питання як про перелік принципів, так і про їхній зміст, природу. Усі зазначені питання повинні знайти своє чітке законодавче вирішення, з обов'язковим урахуванням сучасної галузевої наукової доктрини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельника. – К.: Знання, 1975.
2. Явич Л.С. О принципе научности в работе советского государственного аппарата // Правоведение. – 1967. – № 2.
3. Бойко М.Д. Трудове право України. – К.: Олан, 2002.
4. Трудове право України / Пилипенко П.Д., Бурак В.Я., Козак З.Я. та ін.; За ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2003.
5. Лавріненко О.В. Трудове право України: Курс лекцій. У 2-х ч. – Горлівка: МАУП, 2005. – Ч. 1.
6. Лавріненко О.В. Збірник навчально-методичних матеріалів із трудового права та права соціального забезпечення: Навч. посібник. – Донецьк: ДЮІ МВС, 2005.
7. Старчук О.В. Принципи трудового права України: загальнотеоретичні аспекти // Запорізькі правові читання:

Тези доповідей щорічної Міжн. наук.-практ. конф. «Запорізькі правові читання», м. Запоріжжя, 18-19 травня 2006 р. / За заг. ред. С.М. Тимченка і Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006.

8. Смирнов О.В. Основные принципы советского трудового права. – М.: Юрид. лит., 1977.

9. Теория государства и права / Под ред. А.И. Денисова. – М.: МГУ, 1972.

10. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія. – К.: Атіка, 2005.

11. Алексеев С. С. Проблемы теории права: В 2-х т. – Свердловск: Свердловск. юрид. ин-т, 1972. – Т. I.

12. Колодій А.М. Принципи права України. – К.: Юрінком, 1998.

13. Лавриненко О.В. Трудовое право Украины: наука, отрасль, учебная дисциплина (современное состояние и перспективы развития в XXI веке). – Харьков: АВГ-Пресс, 2000.

14. Болотіна Н.Б., Чанишева Г.І. Трудове право України. – К.: Знання, 2000.

15. Советское трудовое право / А.И. Процевский, М.И. Бару, Г.С. Гончарова и др. / Под. ред. А.И. Процевского. – К.: Вища школа, 1981.

16. Трудовое право / Под ред. О.В. Смирнова. – М.: Статус ЛТД+, 1996.

17. Советское трудовое право / Под ред. В.С. Андреева. – М.: Высшая школа, 1976.

18. Щербина В.І. Значення нових принципів трудового права для захисту прав і законних інтересів працівників та роботодавців // *Форми соціально-правового захисту працівників у службово-трудовах відносинах: Мат. наук.-практ. конф.; м. Суми, 2-4 червня 2005 р.* / За ред. В.С. Венедиктова. – Харків: УАФТП, 2005.

19. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России. – М.: Юристъ, 1999.

20. Карпенко Д.О. Трудове право України. – К.: МАУП, 1999.

21. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины. – Харьков: Консум, 2004.

22. Советское трудовое право / Под ред. А.И. Процевского. – К.: Вища школа, 1981.
23. Лившиц Р.З., Никитинский В.И. Принципы советского трудового права // Советское государство и право. – 1974. – № 8.
24. Явич Л.С. Общая теория права. – Л.: Наука, 1976.
25. Лившиц Р.З. Теория права. – М.: БЕК, 1994.
26. Сильченко Н.В. Роль и место понятия «типология» в понятийном аппарате общей теории государства и права // Право и правотворчество: вопросы теории. – М.: ИГПАН СССР, 1982.
27. Серeda О.О. Деякі аспекти класифікації в системі правових наук // Запорізькі правові читання: Тези доповідей щорічної Міжн. наук.-практ. конф. «Запорізькі правові читання», м. Запоріжжя, 18-19 травня 2006 р. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006.
28. Проскураков П.Д. Припинення службово-трудоxв відносин працівників ОВС: класифікація підстав, їх зміст та напрями вдосконалення законодавства // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2005. – № 3.
29. Лавріненко О.В. Питання систематизації законодавства про службу в органах внутрішніх справ // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: Мат. міжн. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т зак-ва Верх. Ради України, 1999.
30. Трошин Д.М. Классификация и систематизация науки // Природа. – 1964. – № 6.
31. Кожара В.Р. Функции классификации // Теория классификации и анализ данных // Под ред. Ю.А. Воронина. – Новосибирск, 1982.
32. Толковый словарь живого великорусского языка В. Даля. В 4 т. – М.: Русск. язык, 1980. – Т. 1.
33. Кузнецов И.В. Структура научной теории и структура объекта // Вопросы философии. – 1968. – № 5.
34. Лавріненко О.В. Сучасний понятійний апарат науки соціального забезпечення: проблема термінологічної уніфікації та напрями її вирішення // Економіка, фінанси, право. – 2004. – № 9.
35. Лавріненко О.В. Гармонізація понятійного апарату загального та спеціального законодавства України про працю:

теоретичні аспекти проблеми // Економіка, фінанси, право. – 2005. – № 4.

36. Лавріненко О.В. Поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення»: їх зміст, співвідношення та правове значення // Правничий часопис Донецького університету. – 2005. – № 1.

37. Лавріненко О.В. Оціночні поняття в системі спеціального законодавства України про працю: їх зміст, значення й проблеми тлумачення в судовій практиці // Економіка, фінанси, право. – 2005. – № 9.

38. Войшилло К.Е. Понятие как форма мышления. – М.: МГУ, 1989.

39. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1989.

40. Розова С.С. Научная классификация и ее виды // Вопросы философии. – 1964. – № 8.

41. Тарасова В.А. Юридические факты в области пенсионного обеспечения. – М.: МГУ, 1974.

42. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс в 2 т. – М.: Юрид. дит., 1982. – Т. 2.

43. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. – 1973. – № 6.

44. Маркарян Э.С. Системное исследование человеческой деятельности // Вопросы философии. – 1972. – № 10.

45. Порівняльне трудове право / Б.С. Беззуб, Л.В. Голяк, О.М. Кісілевич та ін.; За заг. ред. А.С. Мацка. – К.: МАУП, 2005.

46. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. – М.: Дело, 1999.

47. Право Европейского Союза: правовое регулирование торгового оборота / Под ред. В.В. Безбаха, А.Я. Капустина, В.К. Пучинского. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999.

48. Топорнин Б.Н. Европейское право. – М.: Юристь, 2001.

49. Доморацкая З.И. Социальное законодательство Франции. – М.: Наука, 1975.

50. ИПС «Гарант Максимум». – 2006. – № 3.

51. Проскураков П.Д. Актуальні питання правового регулю-

вання службово-трудових відносин працівників ОВС України // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: ПП «Фенікс», 2006. – Вип. 29.

52. Проскуряков П.Д. Службово-трудова правовідношення працівника органів внутрішніх справ: термінологічний аспект // Наукові дослідження – теорія та експеримент 2006: Мат. другої міжн. наук.-практ. конф., м. Полтава, 15-17 травня 2006 р. – Полтава: Інтер Графіка, 2006. – Т. 3.

53. Проскуряков П.Д. Сфера дії трудового права: сучасність та перспективи (у контексті розробки нового Трудового кодексу України) // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2005. – № 2.

54. Лавріненко О.В. Службово-трудова спори працівників ОВС України: Науково-практичні рекомендації. – Донецьк: ДЮІ МВС, 2005.

55. Проскуряков П.Д. Громадський контроль профспілок за дотриманням трудового законодавства у сфері службово-трудових відносин // Влада і суспільство: проблеми взаємодії: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф.; м. Запоріжжя, 18-19 листопада 2005 р. – Запоріжжя: Юрид. ін-т МВС України, 2005.

56. Проскуряков П.Д. Деякі методологічні питання систематизації спеціального трудового законодавства // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2006. – № 2.

57. Лавріненко О.В., Проскуряков П.Д. Реалізація працівниками органів внутрішніх справ права на отримання грошової допомоги при звільненні зі служби: теоретико-правовий аналіз судової практики // Юридична Україна. – 2005. – № 12.

УДК 340.1

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ (ПИТАННЯ ТЕОРІЇ)

Гусаров В.М., кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри правознавства,

Лавриненко О.В., доцент, кандидат юридич-
них наук, доцент кафедри правознавства, член
державної екзаменаційної комісії

У царині правової ідеології утверджуються ідеї гуманізму, демократизму, соціальної справедливості, що формально набуває вираження як у сфері правотворчості, так і правореалізації. На конституційному рівні закріплено такі загальноправові принципи, як: визнання людини, її основних прав і свобод найвищою соціальною цінністю; принцип верховенства права; принцип взаємної відповідальності держави і особи; принцип визнання народу України єдиним джерелом державної влади; принцип рівності всіх форм власності; свободи особистості, вільного національного й культурного розвитку [1, ст. 141]. Особливого розвитку сьогодні набули концепції демократичної правової соціальної держави, актуалізується концепція громадянського суспільства. Особливий акцент робиться на ідеї держави соціального спрямування, що максимально забезпечує соціальні потреби розвитку суспільства. У науці навіть склалася загальноновизнана методика розглядати сучасні проблемні питання розвитку та вдосконалення правової системи під кутом зору наявності в Україні демократичної правової соціальної держави [2, с. 122-127; 3, с. 157-168; 4, с. 187-191; 5, с. 127-130; 6, с. 32-39; 7, с. 9-17; 8, с. 206-213]. У правовій теорії та практиці все більшого значення набувають ідеї рівності та свободи, що утворюють фундамент теорії прав людини та громадянина. Серед ідей, що також набули актуальності в правовій ідеології суспільства, слід назвати ідеї природних прав людини як системи невід'ємних можливостей,

що визначають зміст правового статусу людини та зумовлюють спрямованість діяльності всіх органів державної влади [9, с. 34-71].

Сучасна тенденція соціалізації права (забезпечення реалізації, захисту соціальних (соціально-економічних) прав людини), з огляду на пріоритетне (первісне) значення такої групи прав у структурі прав людини, сьогодні вийшла за межі галузевих наукових доктрин, правових систем окремих держав і набула універсального (всесвітнього) значення [10, с. 37-46]. Так, російський вчений В.В. Денісов, не відокремлюючи соціальні права від економічних, відносить до групи соціально-економічних прав право на працю та її рівну оплату залежно від якості та кількості, на освіту і медичну допомогу, на пенсійне забезпечення в разі старості і непрацездатності, на житло й оплачуваний відпочинок. Ці права, за висновком дослідника, покликані забезпечити економічні свободи, давати матеріальні гарантії захисту якості життя, гідного людини [11, с. 48]. Понад це, учений наголошує й на архіважливому значенні захисту соціально-економічних прав людини в справі забезпечення демократії в суспільстві, коли пише: “Як свідчить світова суспільно-історична практика, демократичні принципи й норми не сумісні зі станом масової бідності, за якої вони є привілеєм забезпеченої меншості... Демократія й злидні є антиподами, примирити їх ще не вдавалося нікому... На першому плані людської життєдіяльності завжди стоїть задоволення матеріальних потреб, без чого неможливі підтримання й відтворення самого життя... Соціально-економічні права є базисними, а громадянсько-політичні надбудовними, залежними від них” [11, с. 50-51]. Американський дослідник І. Берлін вважає, що без наявності базисних соціально-економічних прав усі інші права людини не можуть “працювати”, оскільки запропонувати політичні права людям, які є голодними, хворими, неписьменними, не отримують необхідної медичної допомоги, означає насмішку над ними [12, с. 15]. А на думку Р.А. Мюллерсона, під час розробки юридичних норм, які закріплюють основні права й свободи людини, законодавці мають виходити з урахування факторів, які цей відомий дослідник із проблем прав людини класифікував за трьома рівнями: перший рівень – утворюють індивідуальні фактори,

пов'язані з біологічними й соціальними потребами людини; другий – суспільні фактори, які відображають зрілість державного розвитку суспільства, його традиції та культуру, а третій рівень – це міжнародні фактори, які відображають ступінь цивілізації світового співтовариства в цілому [13, с. 7]. На пріоритетності саме соціальних прав акцентується увага й у численних працях вітчизняних дослідників [5, с. 127-130; 7, с. 9-17; 14, с. 24; 15, с. 16-37; 16; 17; 18; 19; 20; 21, с. 92-99].

З прийняттям Загальної декларації прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ООН, 1966 р.) і Факультативних протоколів №№1, 2 до цього Пакту, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.), Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (Рада Європи, 1950 р.) і Європейської соціальної хартії (Рада Європи, 1961 р., переглянута у 1996 р.) та низки інших актів свідчить про створення правового підґрунтя для визнання, дотримання й належного захисту прав людини як у планетарному масштабі [22], так і в державі Україна [23, с. 13-19; 24; 25; 26; 27]. Проблеми забезпечення прав людини, у тому числі соціальних [28, с. 7], досить активно обговорюються вченими як зарубіжних країн [29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36], так і авторитетними вітчизняними дослідниками [14; 15, с. 16-37; 16; 17; 18; 20; 37, с. 9-17]. Символічним у цьому контексті є висновок О.І. Процевського, який обґрунтовано наголошує, що трудовий договір – це “дієвий спосіб правового регулювання трудових відносин і захисту прав та свобод людини і громадянина” [38, с. 105]. На таке ж звертається увага й іншими дослідниками [39, с. 353-364]. Жвавий науковий і прикладний інтерес викликає практика захисту прав людини в Європейському Суді із прав людини [40; 41; 42; 43]. Серед проблемних питань сучасності й питання про: відповідність вітчизняного законодавства про працю міжнародним стандартам прав людини [19], дієвість системи засобів їхнього забезпечення [44; 45], в тому числі судового захисту [46, с. 15], обґрунтованість (допустимість, доцільність) обмеження прав людини під час проходження нею служби в правоохоронних органах, виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх обов'язків [8, с. 206-213; 47, с. 7].

У дослідженнях сучасних учених, виходячи з тези, що “права людини і громадянина співвідносяться як “можливе” і “дійсне”, як “ідеал” і “реальність” [48, с. 43], права людини розглядаються по-різному, а саме як: певні нормативно-структуровані якості й особливості буття особистості, які виражають її свободу та є невіддільними й необхідними способами та умовами її життя, її взаємовідносин із суспільством, державою, іншими індивідами [30, с. 1]; певні потреби людини [13, с. 8, 12]; рівні соціальні можливості окремих осіб та їхніх об'єднань щодо задоволення своїх природних і соціальних потреб та відповідних вимог, котрі визнаються й охороняються суспільством, державою та міжнародним співтовариством і гарантії яких забезпечують гідний і справедливий, вільний і відповідальний розвиток та активну участь особистості в різноманітних суспільних, у тому числі правових, відносинах [49, с. 40]; відображення “об'єктивних потреб людини, що визнані як певні “права” людини в міжнародних і національних юридичних актах” [14, с. 10], бо потреби – це залежність особистості або соціальної групи, суспільства від об'єктивних умов їхнього існування та розвитку, потреба в цих умовах; форми (засоби) вираження практичного зв'язку людини зі світом, умова й передумова її конкретної діяльності чи як певний стан людини [50, с. 243-244].

Загалом категорія “права людини” є “юридичною категорією, і саме в ній загальносоціальний зміст поєднується з юридичною формою [14, с. 10]. Таким чином, категорія “права людини” має соціальний (у широкому значенні) та юридичний зміст. Соціальний зміст визначається певними потребами людини, юридичний зміст – це певні можливості особи, які розкриваються в її юридичних правах та обов'язках. Саме потреби є головним критерієм, точкою відліку правдивості й справедливості того обсягу юридичних можливостей, які надаються суспільством (державою) за тим “рахунком”, що пред'являється особою і який отримав назву “право” людини. Отже, категорія “права людини”, як слушно зазначається в літературі, є двосторонньою: з одного боку – це потреби (загальносоціальне право), із другого – можливості, які відображають можливий (потенційний) ступінь задоволення цих

потреб. Потреби ж, які виражені, визнані й закріплені в юридичній нормі, набувають статусу суб'єктивного права особи [14, с. 10-11]. На основі сучасної природно-правової теорії слід зазначити, що тільки за умови активної ролі держави в забезпеченні прав людини можна вести мову про трансформацію прав людини як потреб, "мінімально необхідної частки соціальних благ, без яких людина не може нормально існувати" [51, с. 7-8] в юридичні права. Адже, як відомо, – права "не мають сенсу, якщо їх не можна захищати або забезпечити їх дотримання" [52, с. 122].

Характерною рисою сучасної правової ідеології є також збереження "окремих засад правового ідеалізму, що виявляється в глибоких сподіваннях частини населення, представників державної влади, політичних об'єднань, громадських діячів на виняткову роль закону, карних засобів юридичної відповідальності, інших засобів правового впливу у вирішенні нагальних проблем економічного та політичного життя" [53, с. 274]. Водночас разом із проголошенням нових демократичних засад (стандартів) організації суспільного життя в праві України залишаються невідпрацьованими механізми їхньої ефективної реалізації та захисту, недосконалою є система державних гарантій, що в кінцевому підсумку свідчить про "недосконалість взаємозв'язку ідеологічної та організаційної основ правової системи України" [53, с. 274].

Однією із причин повільного реформування суспільства є певне відставання правової системи, законодавства від його потреб, невідповідність правової реформи потребам правового впливу на економічні, соціальні перетворення [54, с. 5-6]. Першопричиною такої неузгодженості науковці називають наявність суттєвих ідеологічних суперечностей між старим і новим типами правової системи, відсутність єдиного стратегічного напрямку в проведенні правових перетворень. Як негативний наслідок, на думку Я.М. Шевченко, яка є слушною, в суспільній свідомості спостерігається зниження рівня довіри до припису права (правової норми), до закону [55, с. 7-17].

У період до 1996 р. парламент України прийняв значну кількість законодавчих актів, особливо тих, що стосувалися порядку організації та діяльності органів державної влади. Конституція

закріпила право приватної власності, передбачила право на працю і на страйк, а також значно розширила зміст низки громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав і свобод, що суттєво вплинуло на орієнтири в сфері владних відносин [56, с. 3]. Тому із введенням у дію нового Основного Закону постала проблема приведення значної частини законодавства у відповідність до нових конституційних положень, до європейських міждержавних стандартів [57, с. 4-7]. Так, набули актуальності завдання, пов'язані із систематизацією законодавства [58, с. 328-331]. Систематизаційні роботи на сьогодні є невід'ємним атрибутом розвитку сучасного законодавства, які здійснюються у формах кодифікації, інкорпорації, консолідації, уніфікації, реєстрації та обліку [59, с. 12-47].

Говорячи про розвиток законодавства, слід зазначити, що з набуттям Україною незалежності її законодавча база, яка раніше була включена у федеративну структуру законодавства колишнього СРСР, отримала потенційну можливість продовжувати подальше реформування на власній основі. Так, на вересень 1999 р. нормативно-правову базу України утворювали близько 30 000 нормативно-правових актів, серед яких 1295 законів, 25 кодексів, 57 декретів Кабінету Міністрів України, 37 указів Президента України, значна кількість актів міністерств, відомств. На 2002 р. таке співвідношення законів та підзаконних актів становило відповідно 4,6 та 95,4 % [61, с. 283]. Якщо взяти до уваги сучасний стан речей, то тільки на 5 серпня 2005 р. в Україні було зареєстровано 139 127 чинних правових актів (нормативні та індивідуальні), законів, серед яких налічується 2780, що становить близько 2% від загальної кількості правового матеріалу. Якщо проглянути динаміку нормотворчої роботи органів державної влади, то картина складається дещо інша. Так, за січень 1997 – серпень 2005 рр. Міністерство юстиції України зареєструвало 22 220 нормативних актів, серед яких закони становили 2173, що відповідно дорівнює 9,7% від загальної кількості нормативного матеріалу. Як бачимо, обсяги законодавчого масиву поступово зростають. Така тенденція простежується й за іншими показниками. Так, якщо в 1997 р. парламент прийняв 196 законодавчих актів, у 1998 р. – 165, то в 2003 р. – 316, а в 2004 р. відповідно 297, що також свідчить про законодавчу активність [53, с. 277].

Щодо структури сучасного законодавства, то слід указати на появу нових галузей (правових комплексів), таких як медичне, банківське, енергетичне, підприємницьке, космічне, транспортне, митне законодавство, які ще не сформовані остаточно, а продовжують розвиватися, структуризуватись та потребують додаткового обґрунтування й дослідження. Ця риса характеризує тенденцію диференціації (структурної диверсифікації) вітчизняного законодавства, де разом із появою нових галузевих або міжгалузевих утворень, формуванням нових правових інститутів відбувається процес внутрішнього розмежування законодавства на публічне й приватне, матеріальне й процесуальне, регулятивне й охоронне [62, с. 34-36; 63, с. 74].

Однією із проблем у цьому плані є проблема забезпечення гармонійного розвитку приватного й публічного права, що повинно забезпечити баланс інтересів державної влади й громадянського суспільства. На жаль, у сучасному законодавстві України продовжують зберігатись традиції пріоритетності публічного інтересу, особливо в сферах регулювання іноземних інвестицій, підприємництва, податкових відносин. Це деструктивно позначається на реалізації політики трансформації національної економіки України, розвитку вітчизняного підприємництва, приватної власності, що, у свою чергу, гальмує становлення демократичної соціальної правової держави, формування нової самостійної правової системи України [58, с. 285].

Отже, створення й належне функціонування національного правового механізму забезпечення реалізації соціально-економічних прав людини є вирішальною ідеологічною парадигмою розвитку сучасної правової системи України, яка характеризується, зокрема, збільшенням обсягу нормативного матеріалу, поступовим зростанням рівня внутрішньої впорядкованості, диференційованістю [59, с. 3-10] й структурною та змістовною новелізацією, поступовим підвищенням ролі закону за рахунок визнання його вищої юридичної сили, збереженням кількісної переваги актів публічного права над актами приватного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Лаврінченко О.В. Нормативне забезпечення правового та соціального захисту працівників міліції України // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 8.
3. Лаврінченко О.В. Правовий та соціальний захист жінок як суб'єктів службово-трудових правовідносин // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України: Зб. наук. статей. – К.: Ла Страда – Україна, 1999.
4. Лаврінченко О.В. Правовий та соціальний захист працівників органів внутрішніх справ України: напрями вдосконалення законодавства // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – Вип. 10.
5. Лаврінченко О.В. Підвищення ефективності правового регулювання службово-трудових відносин працівників ОВС як напрям вирішення проблеми захисту трудових прав людини й громадянина в Україні // Форми соціально-правового захисту працівників у службово-трудових відносинах: Мат. наук.-практ. конф.; м. Суми, 2-4 червня 2005 р. / За ред. проф. В.С. Венедіктова. – Харків: УАФТП, 2005.
6. Лаврінченко О.В. Рецензія на монографію доцента В.І. Щербини “Теоретичні проблеми охоронної функції трудового права в умовах ринкових відносин” // Економіка, фінанси, право. – 2005. – №7.
7. Лаврінченко О.В. Поняття “соціальний захист” і “соціальне забезпечення”: їх зміст, співвідношення та правове значення // Правничий часопис Донецького університету. – 2005. – №1.
8. Лаврінченко О.В. Упровадження гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України (проблемні питання сучасності) // Права людини в діяльності органів внутрішніх справ України: Мат. міжн. наук.-практ. конф., м. Євпаторія, 11-13 травня 2006 р. / За заг. ред. академіка АПрН О.М. Бандурки, проф. К.Б. Левченко. – К.: Ла Страда – Україна, 2006.

9. Щербина В.С. Теоретичні проблеми охоронної функції трудового права в умовах ринкових відносин: Монографія. – Дніпропетровськ: Академія митної служби, 2004.

10. Права человека // Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1999.

11. Денисов В.В. Диалектика свободы: критерии и приоритеты (Проблема иерархии прав человека) // Философия и общество. – 2000. – №4.

12. Berlin I. Two Concepts of Liberty // Essays on Liberty. – Oxford, 1989.

13. Мюллерсон Р.А. Права человека, идеи, нормы, реальность. – М.: Юрид. лит., 1991.

14. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: Монографія. – К.: Знання, 2005.

15. Болотіна Н.Б. Трудове право України. – К.: Вікар, 2003.

16. Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: Проблеми юридичного забезпечення: Мат. наук.-практ. конф. 30.01.2003 р., м. Київ // За ред. Н.Б. Болотіної. – К.: МП “Леся”, 2003.

17. Права людини і Україна: Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України // Редкол.: П.М. Рабінович (гол. ред.) та ін. – Серія I: Дослідження і реферати. – Львів: Світ, 1999. – Вип. 2.

18. Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти): Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України // Редкол.: П.М. Рабінович (гол. ред.) та ін. – Серія I: Дослідження та реферати. – Львів: Астрон, 2001. – Вип. 3.

19. Рабінович П.М., Раданович Н.М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). – Л.: Астрон, 2002.

20. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина. – К.: Атака, 2004.

21. Лавріненко О.В. Удосконалення в законодавстві про порядок та умови проходження служби в органах внутрішніх справ //

Державна служба і громадянин: реалізація конституційних прав, свобод та обов'язків. – Харків: Українська Академія державного управління при Президентові України (Харківський філіал), 2000.

22. Честнов И.Л. Универсальны ли права человека? (Полемические размышления о Всеобщей декларации прав человека) // Правоведение. – 1999. – №1.

23. Бандурка А.М., Друзь В.А. Психология власти: Монография. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998.

24. Болотіна Н.Б. Соціальна політика і соціальне право України та Європейського Союзу: питання адаптації // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Одеса, 2000.

25. Вегера С. Європейські соціальні стратегії і Україна // Україна: аспекти праці. – 2001. – №6.

26. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. – №1.

27. Яковюк І. Про обсяг поняття “соціальна держава” (на основі порівняльного аналізу моделей ФРН і України) // Право України. – 1998. – №11.

28. Паламарчук В. Соціально-економічні права // Права людини в Україні. – К., 1998.

29. Права человека и правоохранительная деятельность. – Минск: Юнипак, 2001.

30. Права человека как фактор стратегии устойчивого развития // Отв. ред. Е.П. Лукашева. – М.: НОРМА, 2000.

31. Социальные права человека и социальные обязанности государства // Под ред. В.А. Иваненко. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003.

32. Dyke Van V. Human Rights, Ethnicity, and Discrimination. – Greenwood: Westport CN, 1985.

33. Freeman M. Are there Collective Human Rights? // Politics and Human Rights. – Cambridge, 1995.

34. Politics and human rights // Ed. by D. Beetham. – Oxford, 1995.

35. Robertson A. Human Rights in the World. – Manchester, 1972.

36. Truber D. Economic, social and Cultural Rights in the Third World: Human Rights and the Human Needs Programs // Human rights in International Law: Legal and Policy Issues. – Oxford, 1984.

37. Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000.
38. Процевський О. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України // Право України. – 1999. – №6.
39. Ярчук В.С. Інститут трудового договору: напрями його вдосконалення в контексті розробки нового Трудового кодексу України // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2006. – №2.
40. Андріанов К. До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини // Право України. – 2000. – №8.
41. Антонович М. Конвенція про захист прав людини і основних свобод у судах європейських держав та перспективи її застосування в Україні // Право України. – 2000. – №8.
42. Практика Європейського Суду з прав людини // За ред. П.М. Рабіновича. – Л.: Кальварія, 1999. – Вип. 3.
43. Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі // Гол. ред. Ю. Зайцев; Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К.: Укр. центр правничих студій, 2003.
44. Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку // Відп. ред. Н.М. Хуторян. – К.: Ін Юре, 1999.
45. Хальота А. Щодо захисту конституційних прав шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Право України. – 2000. – №3.
46. Бідна О. За захистом своїх прав – до суду // Праця і зарплата. – 2005. – №34.
47. Діяльність ОВС України в забезпеченні прав людини за сучасних умов // Іменем Закону. – 2005. – №42.
48. Погребной И.М., Шульга А.М. Теория права. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998.
49. Назаров Б.Л. Права человека. История, теория и практика. – М.: БЕК, 1995.
50. Краткий словарь по философии. – М.: Политиздат, 1979.
51. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К.: Знання, 1995.

52. Государство и право. – 2002. – №6.

53. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. – К.: Знання, 2005.

54. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи // За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Знання, 2001.

55. Шевченко Я.М. Теоретичні засади нового цивільного законодавства України // Розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні. – К.: Знання, 1999.

56. Головченко В.В., Погорілко В.Ф. та ін. Права та свободи людини і громадянина в Україні / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Ін юре, 1997.

57. Луць А.А. Європейські міждержавні правові аспекти та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) // НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Ін юре, 2003.

58. Лаврінченко О.В. Питання систематизації законодавства про службу в органах внутрішніх справ // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: Мат. міжн. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т зак-ва Верх. Ради України, 1999.

59. Граціанов А.І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К.: НАВСУ, 2004.

60. Щербина В.І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ. Автореф. дис... канд. юрид. наук 12.00.05 // Університет внутр. справ. –Х., 1998.

61. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: Методологічні аспекти: Монографія. – К.: Ін Юре, 2002.

62. Козюбра М.І. Тенденції розвитку джерел права в контексті європейських правоінтеграційних процесів // Вісник НаУКМА. – Сер. “Правознавство”. – 2004. – Вип. 2.

63. Щербина В.І. Значення нових принципів трудового права для захисту прав і законних інтересів працівників та роботодавців // Форми соціально-правового захисту працівників у службово-трудовах відносинах: Матеріали науково-практичної конференції; м. Суми, 2-4 червня 2005 р. // За ред. проф. В.С. Венедіктова. – Харків: Українська асоціація фахівців трудового права, 2005.

УДК 340.15

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Футулуйчук В.М., доцент, кандидат історичних наук, директор МІ МАУП

Карадон О.П., студентка 4 курсу факультету права-
знавства,

Розбудова української самостійної держави, започаткована в Акті проголошення незалежності України Верховною Радою України 24 серпня 1991р., створила перед національною історичною і правовою наукою об'єктивні можливості її висвітлення, як позитивних так і негативних процесів.

Після проголошення незалежності в Україні розгорнулися процеси переходу від тоталітарної системи до демократії. Цей шлях проходить через формування правової держави і громадянського суспільства. Як стверджує історія і практика, найскладнішим завданням виявилось утвердження правової системи. Але «Україна не використала свій потенціал, не перетворилась за роки незалежності у самостійного геополітичного гравця»[3]. Адже у правовій державі верховенство законів означає, що не тільки громадянин, а й сама держава, її органи та посадові особи, що представляють законодавчу, судову, виконавчу владу, повинні діяти в межах конституційного поля, особливо в період формування чергових суб'єктів, органів законодавчої влади – Верховної Ради України та інших органів всіх гілок виконавчої влади, органів самоврядування від діяльності яких залежить стабільність в Україні. Законодавчі нормативні акти та правова історична наука, врахування минулого історичного досвіду розвитку органів самоврядування, його глибоке знання не лише відкривають перспективи державоутворення, але дають можливість уникнути не тільки нових, але й допущених у минулому помилок.

Перші елементи і принципи самоврядування були закладені в Магдебурзькому праві, яке виникло в XIII ст. в м. Магдебурзі. На Україні це право одне з найперших дістало місто Галицько-Волинського князівства (1339 р.) м. Сянок, а також Львів, Острог, Переяслав, Збараж та інші[4]. Самоврядування у містах України, встановлювало порядок виборів, функції органів самоврядування, судочинства, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покорання за злочин, узаконювало нерівність у правах, зважаючи на стать, походження, віросповідання. Через 500 років указом Миколи I у 1831 р. воно скасоване. Найпоширеніші пам'ятки Магдебурзького права: «Зерцало саксонів» (1536), «Право цевільне Хельмінське» (1584), «Порядок прав цивільних магдебурзьких» (1557-1559), «Артикули права Магдебурзького» (1557). Українським містам Магдебурзьке право надали литовські князі, польські королі, російські царі, українські гетьмани.

Адміністративна система періоду козацької доби складалася з декількох ланок. Вся територія України поділялась на полки, кількість яких в залежності від обставин змінювались (у 1648 р. – 40, у 1649 р. – 16, у 1650 р. – 20). На чолі полку стояв призначений гетьманом або *обраний полковою радою* полковник. Йому належала вся повнота влади на території полку. Полки ділилися на сотні нв чолі з сотником. В полку могло бути до 20 сотень. Сотні ділились на курені (по 20-30 козаків у кожному) на чолі з курінним отаманом. У містах і селах управління здійснювали обрані отамани, а в тих, що мали Магдебурзьке право – магістрат на чолі з війтами. Під час правління Пилипа Орлика було укладено його відому Конституцію. Це була перша у світі державна Конституція, яка випередила американську на 65 років! Вона проголошувала незалежну державу, закріпила демократичні й прогресивні норми й положення, встановила республіканський лад, у містах діяло самоврядування. 4 червня 1775 р. за наказом Катерини II було зруйновано Запорозьку Січ. Україна вступила в похмуру епоху «руїни», яка з різними періодами затухання і вибухання триває і досі[5]. Нам всім, особливо юристам, депутатам всіх рівнів потрібно

згадати позитивні та негативні приклади життєдіяльності органів самоврядування в ЗУНР, УНР, Радянській Україні і особливо в Незалежній Українській державі ХХІ століття.

Декларативно Конституція України створила всі необхідні передумови для становлення і подальшого розвитку місцевого самоврядування. Так, ст. 1 Конституції проголошує Україну демократичною державою, тобто такою, що визнає за громадянами широкий комплекс прав щодо участі в управлінні державними справами[1]. Місцеве самоврядування в свою чергу гарантує мешканцям села, селища, міста право самостійно вирішувати певне коло місцевих справ (ч. 1 ст. 140, ст. 143 Конституції України) і з цієї точки зору при правильному практичному втіленні має необмежений демократичний потенціал, вважається загальновизнаною на рівні європейських стандартів формою здійснення «локальної демократії». У практичному плані основним завданням місцевого самоврядування на сучасному етапі має бути забезпечення наближення влади до населення, створення гнучкого механізму місцевого управління з набагато меншою бюрократією, ніж це властиво централізованій системі управління. Оскільки місцеве самоврядування є насамперед вираженням самоорганізації, самостійної діяльності громадян, то його формування як цілісної системи в рамках усього товариства має відбуватися передусім на її нижчих рівнях, у первинних осередках [7].

Правові засади місцевого самоврядування закріплені в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., який став першим кроком у створенні надійної правової бази для місцевого самоврядування. Оскільки прийняття цього закону було підсумком тривалих суперечок між прибічниками старого «консервативного» і нового «прогресивного» підходу до побудови системи влади в нашій державі, деякі норми закону мають компромісний характер. На жаль, віддзеркалення політичного компромісу в законодавчих актах, в тому числі Законі України «Про органи самоорганізації населення» (2001 р.) мають невтішні наслідки, особливо щодо практики застосування нових норм до конкретних випадків. Найбільше це стосується обмежень прав територіальних громад об'єднуватись в єдину територіальну

громаду, не однозначність в питаннях організації управління районами в містах [2]. Потрібно зазначити, що розвиток місцевого самоврядування стримується відсутністю реального суб'єкта місцевого самоврядування – самодостатньої територіальної громади, яка б володіла необхідними матеріальними і фінансовими ресурсами, мала б належні внутрішні джерела формування доходної частини місцевого бюджету; відсутність нових механізмів взаємовідносин органів місцевого самоврядування з територіальною громадою та її підрозділами, громадськими організаціями приватного сектора і недостатній рівень саморегуляції територіальної громади. Неврегульованість цих питань суттєво ускладнює перебіг адміністративної та муніципальної реформ, значну частину яких доцільно регулювати на місцевому рівні в рамках нормативно-правових актів, що видаються в системі місцевого самоврядування у межах повноважень, визначених Конституцією та законами України [8].

Також, однією з проблем є те, що процес становлення та функціонування системи місцевого самоврядування в нашій державі – це традиційний процес боротьби з всевладністю чиновництва, відсутністю належної уваги до людей, їх інтересів, повсякденних потреб і проблем. Протягом останніх років в Україні практикується постійне зрощення влади як центральної, так і «середніх», «проміжних» ланок «виконавчої вертикалі». Інтереси обох сторін – держави (регіонально, в особі державних адміністрацій) і органів місцевого самоврядування – тісно переплітаються між собою, тому потрібна гнучка система законодавчого регулювання, яка б урахувала спільні інтереси цих сторін та розмежувала власні. Тільки досконале і ефективне законодавство з управлінням національних особливостей дозволить Україні здійснити децентралізацію виконавчої влади, створить реальну можливість для місцевого самоврядування і підвищить добробут народу.

На практиці, як перспективу можна привести приклад з життя Донецької області, зокрема Новоазовського району в якому було розроблено план реорганізації місцевого самоврядування. Проектом, який отримав назву «Добробут громади», планується поетапне

реформування місцевого самоврядування, апробації раціональної та публічної влади в територіальній громаді по надання необхідного об'єму послуг населення. Цей повномасштабний проект поки що єдиний в Україні й охоплює всі сторони життя району. Наприклад, на місці вже існуючих 15 адміністративно-територіальних одиниць планується зробити 8, ввести нову систему їх управління, значно розширити повноваження місцевого самоврядування, ввести інститут старост в селищах району та багато іншого. Головна мета проекту – поставити в центр уваги районної і місцевої влади жителя сільського району[9]. Для реалізації проекту підписано чотирьохсторонній договір про соціально-економічний розвиток Новоазовського району між Донецькою обласною радою, Донецькою обласною державною адміністрацією, Новоазовською районною радою і Новоазовською районною державною адміністрацією. В Новоазовському районі розроблений робочий план, який розрахований на чотири роки. Як приклад в нього входять: розвиток інфраструктури пляжної зони, відповідної території набережної Азовського моря, реконструкція готелів, розвиток музею Г. Седова, створення культурних центрів, розвиток системи газифікації, реконструкції вуличного освітлення, ремонт доріг та багато іншого. Вже майже два роки ведеться робота по цьому проекту і ключовим є рівень соціальної участі органів самоврядування громади, через депутатський корпус району, селищ.

Україною ратифіковано Європейську Хартію місцевого самоврядування, і цей проект має показати громадськості, як потрібно працювати. Для втілення проекту в життя створена спеціальна група із фахівців району, яка реалізує поетапне реформування. Така робота вже проводиться й в інших районах області: Мар'янівському, Амбросівському, Старобешивському, м. Маріуполь. Використовуються різні джерела фінансування проекту: від бюджетів сільських рад й районного до обласного і державного. Головне завдання робочої групи – «розбудити» ініціативу місцевих жителів й «пробудитися» самим, щоб підняти рівень життя.

Позитивний досвід, який відповідає Європейській Хартії, удосконалення органів самоврядування в місті Маріуполь, заслугове дослідження та розповсюдження серед інших регіонів

України. Керуючись законодавчими нормативними актами України (Конституцією України, Законами України «Про місцеве самоврядування», «Про органи самоорганізації населення» та рішенням Маріупольської міської ради «Повноваження районної адміністрації міської ради» від 27.06.2006 року) Маріуполь став першим серед міст України, де на протязі останніх 10 років розвивається та удосконалюється система органів самоорганізації. Ця форма взаємовідношення між владою та громадкістю отримала правовий статус: «Комітету самоорганізації населення». Створення цієї гнучкої та ефективної системи самоврядування має свою історію. До прийняття Закону «Про органи самоорганізації населення» в 2001 році органи самоорганізації населення були громадськими організаціями, та мали назву «Ради громадського самоврядування» зі своїм статутом (всього за станом на 2001 рік – 47). Вивчивши досвід, позитивний результат, активність громадян територіальних об'єднань в 2002 році, рішенням міської ради були розроблені «Методичні рекомендації легалізації органів самоврядування», в якому легалізовано офіційний статус, права та обов'язки органів самоорганізації населення. Для наглядності приведемо динаміку розвитку територіальних комітетів самоорганізації населення м. Маріуполя за 1998-2008 рр. (Табл. 1)

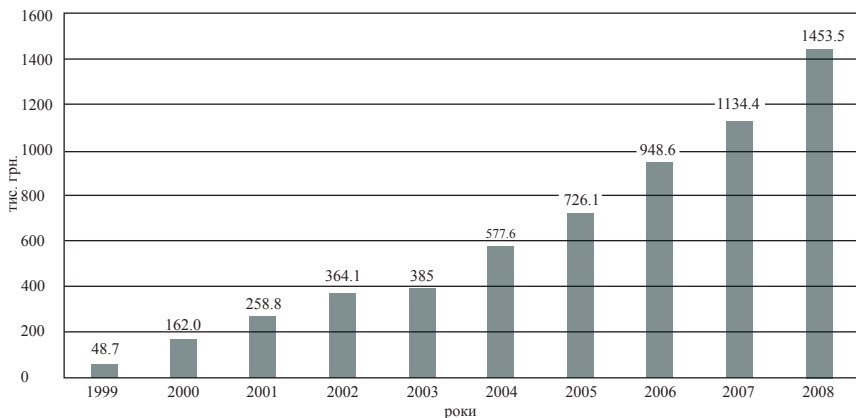
Ця система служить владі та громадкості, вона є гнучким інструментом розвитку сучасної демократії в управлінні населенням та територією. Унікальність в тому, що була найдена «золота середина» в реалізації принципу демократизації управління, поєднання безпосередньої демократизації і опосередкованої «представницької» демократії, тобто те, до чого прагнуть органи місцевого самоврядування у більшості країн світу.

Система Маріупольського міського самоврядування на даний час працює схемі, яка подана нижче (Рис. 2). Така система має свою життєздатність, вона дозволяє досягнути позитивні результати розвитку міста, мікрорайону, де реалізується ініціатива громади з питань соціально-побутової сфери, культурно-духовного життя, при складання планів і фінансуванні. Як зворотне – дієвий самоконтроль за реалізацією рішень міської ради на місцях. Керівники Комітету самоорганізації населення не можуть бути посадовими особами чи

службовцями органа місцевого самоврядування. Тому фінансування голів і секретарів «Комітетів самоорганізації населення», здійснюється за рахунок коштів з міського бюджету, згідно тарифних посадових окладів спеціаліста (приблизно 700-1000 грн., в залежності від кількості населення територіальної громади) (Рис 1)

Рік	Територіальні комітети самоорганізації населення				
	Жовтневий район	Іллічівський район	Орджонкід-зевський район	Приморський район	Всього по місту
1998	7	5	9	8	29
1999	12	6	12	8	38
2000	13	11	12	9	45
2001	15	11	12	9	47
2002	13	11	13	13	50
2003	15	12	13	13	53
2004	15	15	13	13	56
2005	15	16	13	13	57
2006	15	16	13	13	57
2007	16	17	13	13	59
2008	16	17	13	13	59

Табл. 1. Динаміка розвитку територіальних комітетів самоорганізації населення м. Маріуполя за 1998-2008 рр.

що сьогодні ще не можна стверджувати, що практика партнерських відносин «місцева влада – громадкість» є надто поширеною. На жаль, досить часто влада та громад кість дотримуються протилежних тез.

Тези влади: *ми знаємо що робити, ми вміємо як робити, але в нас не вистачає на все грошей, а громада уміє нас лише критикувати, хоча сама ні на що не здатна.*

Тези громадських організацій: *влада має повноваження, має кадри, має кошти, але проблеми громади не вирішується. Отже влада мало спроможна*[10].

Місцеве самоврядування на сьогодні є важливим чинником демократизації суспільного життя, децентралізації управління та не-обхідною передумовою громадського суспільства.

Самоврядування стає дійсним лише тоді, коли воно опирається на: відповідну матеріально-фінансову базу, яка передусім формується за рахунок володіння визначеним майном, власним незалежним бюджетом і джерелами його виконання;

можливість прийняття самоврядувальними органами нормативно-правових актів, які урахували б регіональний місцевий рівень, були зрозумілими рядовим громадянам, реальним щодо умов їхнього виконання;

можливість формувати відповідні служби самоврядувальних органів компетентними, висококваліфікованими спеціалістами [6]

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України 1996 р. – Х.: Парус, 2006. – 56 с.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97 від 21.05. 1997 р.
3. Чередниченко О. «Сучасна Росія: версія політолога». Журнал «Схід». – № 5(42): с. 49
4. Владимирський-Буданов М. «Німецьке право в Польщі та Литві», Розвідки про міста і місцевості на Україні – Руси в XV-XVII ст. – Львів, 1903.
5. Рой Ю. «Які перспективи в народі, що святкує національні трагедії». Журнал «Україна» № 3-2003р., с. 7

6. Шибя О.М. Крайове самоврядування на Буковині (1861-1914) – К., 1995. – с. 12
7. Карлов А.А. Формирование института местного самоуправления. – К., 1993. – с. 46.
8. Прішкіна О.В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії. – К.: Кондор. – 2004. – 336 с.
9. Близнюк А.М. «Досвіт реформування місцевого самоврядування по Новоазовському району», газета «Приазовський робочий», № 61 2008 р.
10. Ткачук А., Фишко Є., Гаушак Ю. рада і депутат: робота в ім'я громади. – К.: «Леста», 2006. – 232 с.

ЕКОНОМІКА ТА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 336.012.23

ФІНАНСОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ІНТЕГРАЦІЇ В МІЖНАРОДНУ ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ

Бутенко А.Ф., старший викладач Маріупольського інституту МАУП

Досягнення економічного та соціального відродження України в значній мірі пов'язані з інтеграцією країни в міжнародну економічну систему. Можливості тієї чи іншої країни щодо включення у світовий економічний простір визначаються показниками відкритості її економіки. Існують різні експертні оцінки відкритості української економіки. Так, за рейтингом «Heritage Foundation» і «Wallstreet journal» у 1998 р. зі 161 країни України була відведена 124 позиція, а експерти Світового банку в 1999 р. оцінювали економіку України як «закриту». Час минув, і певною мірою змінилося ставлення світової громади до України.

Для правильного розуміння сутності сучасних операцій на міжнародних валютних і фінансових ринках необхідне розуміння логіки їх історичного розвитку. Історичні дослідження відносно розвитку світового фінансового ринку свідчать про те, що він існує майже п'ятсот років. За цей досить тривалий час людство накопичило чималий досвід на грошовому, кредитному та фондовому ринку. В цілому фінансовий ринок існує як сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих ринків:

Грошовий ринок – це ринок готівкових грошей, короткострокових кредитних операцій, валюти. На грошовому ринку обертаються надійні короткострокові інструменти. Їхній рух зумовлений різницею в рівнях прибутку та ризику;

Кредитний ринок – це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємовідносини між підприємствами і

громадянами, які мають потребу в фінансових ресурсах, та організаціями і громадянами, які можуть надати необхідні кошти на певних умовах;

Ринок капіталів – це частина фінансового ринку, на якому формується попит і пропозиція на середньо- і довгостроковий запозичений капітал. Це складова частина фінансового ринку, яка також асоціюється з ринком цінних паперів.

Ринок капіталів, як і фінансовий ринок в цілому, розглядається в класичній економічній теорії як ринок запозичених засобів. В якості ціни тут виступає процент, який виплачується позичальником кредиторів за право використання його коштів протягом певного часу. Такі відносини властиві для ринкової економіки, яка формувалась впродовж декількох тисячоліть. В основі цього процесу був розвиток суспільного розділення праці й економічне відокремлення виробників у рамках приватної форми власності та засобів виробництва. Цей процес зробив необхідною та єдино можливою формою зв'язку між економічними суб'єктами обмін результатами господарської діяльності.

Як нам відомо, історія держави Україна витримала значні випробування, в тому числі протягом 70-ти років у складі Радянського Союзу. У неринковій радянській економіці до 90-х років минулого століття існував особливий механізм і фінансові інструменти формування й розподілу між галузями, регіонами, підприємствами капітальних вкладень. В основі цього механізму був принцип формування капітальних вкладень з двох основних джерел. Перше джерело – державні інвестиції, що виділялись із загальнодержавного, республіканського, місцевого бюджетів, утворювали одну з видаткових статей бюджету. Друге – фонди розвитку виробництва, науки і техніки підприємств, що утворювалися з їх прбутку.

Перехід України до ринкової економіки обумовив створення нового механізму утворення джерел фінансування як інвестиційних об'єктів, так і інструментів матеріалізації грошового капіталу. В ринковій економіці джерелами інвестування є банківські кредити, приватний капітал, кошти одних підприємств, які вкладені в розвиток

інших; це відбувається за допомогою функціонування фінансового ринку. Фінансовий ринок – це ринок, на якому визначаються попит і пропозиція на різноманітні фінансові інструменти. На жаль, слід визнати, що для створення фінансового ринку в Україні потрібне не тільки удосконалення існуючого механізму, а й створення того соціального середовища, в якому б кожен громадянин діяв у відповідності до створених умов.

Ретроспективні спостереження за проведенням економічної реформи в Україні дають нам деякі уявлення про її сьогодняшній стан. Слід визнати, що економічна реформа, яка бере свій початок з 90-х років, проходила під наглядом закордонних фахівців із МВФ і Світового Банку. І це було закономірно тому, що, за підрахунком інституту праці, вітчизняних фахівців, здатних мислити по-ринковому, в Україні на ті часи було всього 3%. Перш за все перехід від планової економіки, керованої державою, до ринкової налагоджував новоявлених архітекторів створити умови для розвитку приватної власності, яка б, у свою чергу, зумовила конкуренцію як засіб пошуку оптимальних рішень у виробничій сфері. І тут відразу постало серйозне питання – які умови слід узяти до уваги?

Науковці Гарвардського університету, маючи власний досвід, запропонували розробку методичних вказівок з проведення приватизації в Україні (молода українська влада таким чином сподівалася на залучення інвестицій у виробничу сферу). Звичайно, послуги зарубіжних фахівців були не безкоштовними. Як згадував заступник Голови Фонду Держмайна України Є.М. Григоренко, „за проект реконструкції одного великого підприємства ми повинні були сплатити експертам-консультантам 300-500 тис. дол. США („Фінанси України” №8, 1996 р., стор. 77)”. І це не було дивним ні для кого, тому що взагалі мислити по-ринковому на той час в нашій країні могла обмежена кількість людей.

Перехід до ринкових відносин в Україні водночас став процесом вивільнення нагромаджених корупційних можливостей і, між тим, появою нових форм та корупційних технологій. Згодом в країні відбулося особливе набуття корупцією характеру масової прогресуючої

епідемії. Цьому безпосередньо сприяли деякі властивості перехідного періоду, зокрема такі, як: величезні обсяги перерозподілу вартості; наявність, а в певний період домінування змішаних (приватно-державних) форм власності; значна частка тіньової економіки; слабкість фінансової системи; високий рівень та складність системи оподаткування.

Незважаючи на перші кроки, які були зроблені в напрямку підвищення ефективності національної економіки, результат був зворотній.

У наслідок з'ясування причин негативного стану в українській економіці окремі вітчизняні науковці ставлять на перше місце таке явище, як особливість організації промислової структури народного господарства України. Їхнє пояснення таке: в результаті розвитку єдиного (колишнього) народногосподарського комплексу СРСР промисловість України на 80% не мала закінченого випуску своєї продукції та орієнтувалась на країни братніх республік (при цьому на 70% – на Росію). На той час залежність України від Росії й Казахстану по нафті й газу майже була повна і складала 90%. Тому, за статистичними даними 1994 р., галузева структура основних промислових фондів України на 90% складалась із підприємств важкої промисловості, а частка підприємств, які виготовляли продукцію споживчого ринку, складала 0,1 частину. До того ж знос основних промислових фондів в країні в середньому складав 51,6% [5].

На скільки на сьогодні суттєво змінився економічний стан української економіки? Ретроспективний аналіз фінансового стану промислових підприємств в Україні вказує на значне скорочення виробництва, яке відбулось у зв'язку з розривом фінансово-економічних відносин з їх партнерами. До сьогодні звертає на себе увагу негативна динаміка, яка відмічається в багатьох ключових галузях. Триває криза в колись високорозвиненій харчовій промисловості, знизилися темпи підвищення виробництва в чорній металургії, машинобудівній, хімічній промисловості, спостерігається їх значне падіння.

Поясненням такого кризового стану в усі часи перебудови національної економіки до ринкових стандартів було одне – хронічна нестача грошових коштів.

На початку переходу до ринкової економіки на підставі експертних оцінок провідні фахівці визначилися, що для реструктуризації та модернізації виробництва Україні потрібно 40 млрд. доларів. Через деякий час в країні змінився уряд, і, за його підрахунками, ця сума виросла до 60 млрд. доларів. Зараз уже мова йде не менше як про 100 млрд. дол.

Мета статті. Дослідити головні чинники, що створюють позитивний і негативний вплив на економічний стан держави, розглянути розвиток фінансових інститутів України і вплив фінансової глобалізації на макростабільність національної економіки.

Наприкінці ХХ століття була прикута значна увага до наукової думки провідних фахівців, які зверталися до закономірностей функціонування фінансового ринку на національному, регіональному і світовому рівні. Дослідженню природи, проявів фінансової глобалізації була присвячена особлива увага з боку відомих західних вчених-економістів, серед них Г. Вагнер, Р. Глік, Р. Рігобон, Г. Гортон, Л. Самаре, Б. Сомаржинсьса, Дж. Стіглін, М. Бордо та інші.

Класично, на підставі отриманих досліджень, визначились дві моделі розвитку фінансової системи: фондова, або англо-американська і європейська, або банкоцентрична.

Принципова відмінність цих двох моделей полягає в тому, що євроконтинентальна уособлює домінування кредитної форми фінансування з використанням інструментів боргу, тоді як англо-американська використовує ринок цінних паперів (особливо – ринок акцій, інвестиційних сертифікатів і паїв) як пріоритетний інструментарій формування конкретних відносин. При цьому акціонери-постачальники ресурсів та акціонерний капітал визначають систему суспільних і економічних відносин. Англо-американська модель ґрунтується на розвинутій системі посередницьких структур (зокрема – небанківських), а також

пропозицій та споживання масових послуг індивідуальних учасників ринку.

Європейська модель посиляється на адміністрування і централізацію потоків капіталу через банківську систему («банкоцентричну»). Економіка, що базується на банківському фінансуванні створює порівняно більше можливостей для регулювання в оперативному плані – вона не така залежна від інституціонального середовища, менш сприятлива до асиметрії економічної інформації та істотно меншою мірою обмежує трансформацію ресурсів.

Ісламські країни, в свою чергу, поставили питання про розвиток ісламської моделі фінансового ринку.

В ісламських державах фінансові ринки характеризуються порівняно спрощеною інституціональною структурою та уніфікацією застосування фінансових інструментів. При цьому в акціонерних капіталах переважають великі (зокрема сімейні) власники – інвестори, відсутні масові дрібні інвестори та спекулянти. Ці аспекти вказують на порівняно закритий характер і обмежену ліквідність фінансових ринків, які використовують ісламську модель економічного розвитку.

Особливістю розвитку фінансових ринків в останні десятиріччя стало поєднання елементів англо-американської та євроконтинентальної моделей, що, у свою чергу, зумовило універсалізацію діяльності фінансових інститутів. У США в 1999 р. на підставі Закону про фінансову модернізацію (закон Гремма-Ліча-Блайлі) було скасовано розмежування комерційної та інвестиційної банківської діяльності, яке існувало з початку 30-х років.

Таке законодавче нововведення стимулювало забезпечення конкурентноспроможності професійних учасників фінансового ринку.

У розвинених країнах сучасний рівень розвитку фінансового ринку зумовлюється переважно рівнем нагромадження, розмірами суспільного багатства і в цілому добробутом нації. Найбільшими ресурсами сьогодні володіють фінансові ринки США, Європейський союз і Японія, що є свідченням їх високого економічного розвитку.

Нині українська економіка перебуває в критичному стані. За оцінками експертів науково-дослідних інститутів, природа економічного спаду, що охопив народне господарство, складна, комплексна. Такий спад має не тимчасовий, кон'юктурний, а структурний характер.

В чому головні причини такого стану? Слід визнати, що в Україні до сьогодні ще досить низька ефективність фінансової системи, головними функціями якої є розподілення і контроль за використанням коштів. Потрібна їй негайна розбудова у відповідності з визначенням і розвитком національних пріоритетів. На жаль, закони України на сьогодні не повною мірою захищають тих, хто в цьому має потребу. Це, перш за все, виробників вітчизняної продукції, тих, хто забезпечує ріст ВВП, промисловців, аграріїв, транспортників. Завдяки так названій «підтримці» Україна з 10-го місця в Європі перейшла на 140-ий у світі.

Загальновизнано, що від злагоджених дій усіх галузей національної економіки залежить досягнення максимального соціально-економічного ефекту. Україна вийшла на відкритий світовий економічний простір, і зараз сумніву не може бути в тому, відкрита вона чи закрита для світової економіки. Підтвердженням цьому є вступ її до світових фінансових організацій.

Глобалізація світової економіки та реформування сучасної валютно-фінансової системи пов'язані зі значним зростанням обсягів та значенням міжнародних потоків фінансового капіталу. Зростає роль міжнародних фінансових інституцій. Міжнародний валютний фонд, Світовий Банк, Європейський Банк Реконструкції та Розвитку приділяють значну увагу дотриманню країнами основних засад ефективного функціонування економіки (у відповідності з кодексом лояльної практики (Codeks of good practices)), отриманню достовірної економічної інформації (у відповідності зі Спеціальними стандартами розповсюдження даних (SDDS – Special Data Dissemination Standart) визначено основні фінансові показники та необхідні відомості про стан національної економіки), забезпеченню фінансової підтримки країн у разі виникнення кризового стану, а також слідкують за дотриманням податкових зобов'язань.

Глобалізація потребує від України розробки нових підходів в організації фінансового ринку, в тому числі фондового ринку (ринку цінних паперів). Реформування економіки країни без створення ефективно діючого фінансового ринку є неможливим. Тому в сучасних умовах розвиток вітчизняного фондового ринку є головною складовою в національній економіці, від його стану залежить успіх в проведенні ринкових реформ.

Світова спільнота визнала Україну як рівноправного торгового партнера. Світова організація торгівлі (СОТ) – міжнародна економічна організація, членами якої вже сьогодні є 148 країн, на долю яких припадає близько 95% обсягів світової торгівлі. Членство в СОТ стало на сьогодні практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світове господарство.

Слід усвідомлювати, що приєднання України до СОТ має стратегічне значення з точки зору двох важливих факторів:

по-перше, відбувається поступова інтеграція України в європейські глобальні процеси і структури;

по-друге, наближається системне реформування національної економіки на принципах лібералізації та відкритості ринку.

З іншого боку, розвиток фінансового ринку України безпосередньо пов'язаний з розвитком виробництва, а потім із розподіленням частини створеного валового продукту. Тому він повинен створювати максимальні умови для урегулювання нестатка коштів в одних секторах економіки за рахунок інших, в яких є надмірний надлишок.

Висновками до статті може стати наступне:

- інвестиційний попит з боку підприємств є не єдиним, але головним фактором кінцевого попиту на запозичені кошти;

- намагання кожного інвестора створити інвестиції може виникнути тоді, коли виникає особисте бажання створити новий капітал, при умові, що вкладені кошти дозволяють компенсувати першочергові витрати і отримати додатковий прибуток;

- державний сектор надає кредити й отримує займи – таким чином, він є кредитором, позичальником і гарантом і цим відіграє важливу роль на фінансовому ринку.

- коли держава надає комусь великі грошові суми, то це, в свою чергу впливає на процент, на обсяг кредиту і спричиняє вплив на розвиток усієї економіки;

- під час аналізу впливу держави на фінансовий ринок і його економічних наслідків слід брати до уваги управління процентом, грошовою масою, кредитом, валютним курсом.

Судьба України не може не викликати побоювання, так як вона опинилась неготовою ні до глобальної конкуренції ні до глобальної інтеграції. Одночасне включення України в глобальні і регіональні, європейські інтеграційні процеси пов'язані з великими ризиками і загрозами. І все-таки її шлях в глобальний простір безальтернативний.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Затверджена ВРУ 28.06.96 № 254/96 // Відомості ВРУ. – 1996. – №30.
2. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №24 – Ст. 170. – С. 379-429.
3. Гриньова В.М., Коюда В.О. Фінанси підприємств: Навчальний посібник.-Видавничий Дім „ИНЖЕК”, 2004 р.
4. Волков А.М. Швеция: социально-экономическая модель. Москва „Мысль”-1994г.
5. Макогон Ю.В. Организация и функционирование предприятий с иностранными инвестициями ДГНУ Донецк, 1998 г.
6. Макогон Ю.В., Ляшенко В.И., Кравченко В.А. Региональные экономические связи и свободные экономические зоны Донецк „Альфа-прес” 2004 г.
7. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник. – К. КНЕУ-2001 р.

УДК 330.522.6

ВЛАСНІСТЬ: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Шибко О.І., кандидат філософських наук, доцент
кафедри соціальних дисциплін.

Протягом десятиліть масова свідомість нашого суспільства була отруєна міфом про всенародний характер соціалістичного устрою. Сформульованим класиками марксизму і закріпленим не тільки в партійних документах, але й у законодавчих актах держави.

Політичною основою нового ладу після революції була проголошена так звана диктатура пролетаріату. Не всі знають про те, що сама ідея диктатури пролетаріату неодноразово піддавалася нищівній критиці вже у ХІХ столітті.

М.Бакунін блискуче довів необґрунтованість і нереальність марксистської доктрини. Він показав, що увесь клас неспроможній керувати суспільством. За спиною пролетаріату до влади обов'язково прийдуть новоз'явлені чиновники, які установлять свою диктатуру – диктатуру червоної бюрократії. Історія розвитку нашої державності повністю підтвердила істинність висновків М. Бакуніна (див. 1.)

Більшовики захопили владу багато в чому завдяки соціальній демагогії, висунувши популістські гасла: «Заводи, фабрики – робітникам», «Земля – селянам». Після установлення своєї диктатури більшовики відмовилися від власних обіцянок і розпочали насильницьку націоналізацію не тільки засобів виробництва. Але й особистого майна громадян. Загальновідомі факти експропріації житлових будинків, господарських споруд, худоби, птиці, тощо.

Червоний терор був спрямований не тільки проти людей, які володіли власністю матеріальною, але й інтелектуальною, тобто інтелігенції. Практиці нелюдського ставлення до ближнього явно заважали християнські принципи моралі, тому далеко не випадково стало переслідування атеїстичними мракобісами релігії і церкви. Тільки за період з 1917 по 1937 рр. були репресовані близько 200

ієрархів Російської православної церкви. Тисячі священнослужителів були фізично знищені або відправлені до Сибіру.

Суспільство як таке залишається пустою абстракцією, якщо не розглядати його у всьому багатстві конкретних виявлень: потреб та інтересів реальних людей, зв'язків і відношень між ними, в тому числі і з приводу присвоєння власності.

Наскільки визначною є роль власності для життєдіяльності людини добре розумів вже Джон Локк – англійський філософ XVII століття, який назвав невідчужуваними правами людини право на життя, право на свободу, право на власність. Роль держави зводилася ним до завдання забезпечення можливостей отримання вигоди кожним індивідом, з тим, щоб при цьому дотримувалися права та приватний інтерес інших громадян.

Останніми роками існування СРСР посилено пропагувалися ідеї всенародної власності за засоби виробництва, злиття всіх націй у єдину спільність – радянський народ.

Всенародна держава виявилася тоталітарною державою, в якій беззастережно панувала партійна номенклатура. Вона підім'яла під себе всі структури суспільства, включаючи Ради, тому строго кажучи, Радянська влада стала тим камуфляжем, з допомогою якого партійна бюрократія безкарно здійснювала свої злочинні наміри проти власного народу.

Партапарат став стрижнем, на якому засновувалися всі соціальні Інститути суспільства. Групові, приватні Інтереси червоної бюрократії подавалися в Ідеологічній упаковці «всенародних інтересів».

Безнаціональний радянський народ з допомогою репресивних органів позбавлявся рідної мови, звичаїв, традицій, релігії, національної культури в цілому. Україна не була винятком цієї антигуманної практики соціалізму.

Особливої уваги заслуговує проблема суспільної (всенародної) власності, бо згідно з теорією марксизму всі сфери суспільства визначаються засобами виробництва, к якому вирішальну роль відіграє форма власності: приватна або суспільна.

На запитання про те, чи були громадяни України власниками до розпаду імперії, можна відповісти однозначно: ні. Власністю,

і насамперед, на засоби виробництва, володів і розпоряджався партапарат, тому ми повинні говорити про групову, приватну форму власності, а не про суспільну, на чому продовжують наполягати ортодоксально настроєні прибічники соціалізму.

З точки зору здорового глузду неймовірним виглядає твердження про суспільну власність там, де народ відчужений від засобів виробництва, позбавлений права прийняття рішень з питань володіння, розпорядження і користування власністю.

Відчуження людини від власності привело до деформації в економічній, політичній, правовій, моральній та інших сферах суспільства. Руйнівним наслідком цього відчуження стала втрата багатьма людьми таких якостей особистості як активність. Заповзятливість, творче ставлення до справи, спроможність самостійно мислити і приймати відповідальні рішення.

Економічні реформи, які почали провадитися в Україні, призвав зробити громадян держави власниками засобів виробництва. Реформування відносин власності – приватизація – єдиний засіб і умова виникнення і розвитку суспільної власності.

Суспільна власність – той ідеал, до якого необхідно прагнути, ідеал, в реальності навряд чи досяжний у повному обсязі, бо всі ми маємо одну незаперечну якість – унікальність своїх фізичних, психічних та інтелектуальних сил, нахилів і здібностей. В зв'язку з цим надто примітивними виглядають висловлювання деяких політиків про «простих» людей. Таких нема і ніколи не було.

Нерівність соціальних сил з необхідністю. Породжує нерівність соціального й майнового статусу громадян. Завдання держави полягає в тому, щоб зрівняти нерівних по своїй природі людей перед законом, який дасть всім рівні можливості для присвоєння власності, самодіяльності і саморозвитку.

Вартий уваги той факт, що у США – країні, яка в багатьох аспектах виступає як зразок для наслідування, близько 2/3 населення володіють акціями банків, фрм, підприємств, що робить їх співвласниками засобів виробництва. Такою є закономірність розвитку приватної власності до суспільства і альтернативи цій еволюції немає.

На жаль, вже перші невпевнені кроки нашого уряду на шляху приватизації державної (читай: партійної) власності привели до небажаних наслідків.

Неминуча в умовах ринку лібералізація цін привела до їх багаторазового зростання: на ряд товарів ціни перевищили світовий рівень. Одначе вартість основного товару – робочої сили – досі залишається надмірно низькою, яка не відповідає навіть мінімальному прожитковому мінімуму. Мільйони українців подалися за кордон на заробітки, в той же час у посткомуністичних країнах Балтії заробітна платня в 5-10 разів вища, ніж в Україні.

Короткозора економічна політика уряду призвела до небезпечного для долі незалежної України процесу різкого розшарування суспільства на дуже багату меншість і дуже бідну більшість населення. Таке протистояння загрожує соціальною катастрофою, схоже на ту, що відбулася у 1917 році. Ні одному народові не витримати загальнонаціональних катаклізмів такого масштабу протягом одного сторіччя Україна може знову зникнути з політичної карти світу як незалежна держава.

Світовий досвід свідчить, що ця проблема може бути успішно вирішена лише шляхом формування середнього класу, класу власників, представники якого зацікавленні у стабільному, нормально функціонуючому суспільстві.

У розвинутих країнах середній клас складає переважну більшість населення, що є гарантом дієвості закону і демократії. Середній клас, з одного боку, протистоїть намаганням великого бізнесу до здобуття надприбутків за рахунок народу. З іншого боку, протистоїть екстремістським угрупованням у їх спробах руйнування соціальної системи. Звідси виникає нагальна потреба у більш зваженій і головне – справедливій, тобто в інтересах більшості народу, економічній політиці в галузі приватизації власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакунін М. Государственность и анархия. Полит. собр. соч. Т2. – Смб., 1907.

УДК 004

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УПРАВЛЕНИИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Белюсова Е.Е., кандидат экономических наук,
заведующая кафедрой менеджмента

Миски-Оглу А.Г., кандидат технических наук,
доцент

В настоящее время подход к управлению промышленным предприятием претерпел качественные изменения. Прежде всего, это связано с более глубоким пониманием роли информационных технологий в реализации управленческих процессов. Аббревиатуры MRP-II, ERP, EAS и ERP-II, которые еще несколько лет назад были понятны только специалистам служб АСУ или информационных технологий, сегодня хорошо знакомы большинству руководителей отечественных производственных предприятий.

Для предприятий, нацеленных на устойчивый рост, потребовался выход на новый уровень управления, который смогли обеспечить только информационные технологии.

В таких условиях в особенно сложное положение попало отечественное приборо- и машиностроение. Необходимость оптимизации системы управления дополнила ряд традиционных для предприятий этой отрасли проблем, многие из которых тянулись еще из советского прошлого – износ основных фондов, устаревшее оборудование, низкий уровень производственной культуры.

Стоит отметить, что именно в приборо- и машиностроении сейчас контраст между предприятиями, где информационные технологии для управления производством уже активно используются, и предприятиями, только вставшими на путь информатизации, проявляется особенно четко. Именно предприятиям этого сектора, больше всего ощутившим кризис

90-х годов, отставание в применении управленческих ИТ-решений обходится особенно дорого. Поэтому спрос на информационные системы для автоматизации управления с их стороны постоянно возрастает. Особенно четко такая тенденция проявляется в случае с предприятиями, выпускающими сложную наукоемкую продукцию и использующими позаказный метод организации производства.

Информационные технологии менеджмента [1] считаются важнейшей составной частью системы обеспечения стратегической безопасности и оптимальной работы предприятий. Использование стандартных интегрированных программных систем управления ресурсами предприятия (**Enterprise Resource Planning** или **ERP**), таких, как **SAP R/3**, во многих отношениях является ответом на требования бизнеса.

В соответствии со Словарем **APICS (American Production and Inventory Control Society)**, термин «**ERP-система**» может употребляться в двух значениях. Во-первых, это – информационная система для идентификации и планирования всех ресурсов предприятия, которые необходимы для осуществления продаж, производства, закупок и учета в процессе выполнения клиентских заказов. Во-вторых (в более общем контексте), это – методология эффективного планирования и управления всеми ресурсами предприятия, которые необходимы для осуществления продаж, производства, закупок и учета при исполнении заказов клиентов в сферах производства, дистрибуции и оказания услуг.

ERP заменяет старые разрозненные компьютерные системы по финансам, управлению персоналом, контролю над производством, логистике, складу одной унифицированной системой, состоящей из программных модулей, которые повторяют функциональность старых систем. Программы, обслуживающие финансы, производство или склад теперь связаны вместе, и из одного отдела можно заглянуть в информацию другого. ERP-системы большинства поставщиков достаточно гибки и легко настраиваемы, их можно устанавливать модулями, не приобретая сразу весь пакет. Например, многие компании приобретают сначала только финансовые или HR модули, оставляя на будущее автоматизацию других функций.

Строительство корпоративных информационных систем на базе SAP R/3 и других решений SAP в настоящее время как никогда актуально в связи с активным развитием в Украине целого ряда рыночных механизмов: перехода к международным стандартам отчетности и ведения бизнеса, создания и сертификации систем качества предприятий по стандартам ISO, вступления Украины в ВТО и т.д. Ведущие отечественные предприятия из различных отраслей промышленности уже активно внедряют ERP-системы, и этот путь в ближайшее время предстоит пройти многим предприятиям, желающим занять достойное место в своем секторе рынка.

По мнению большинства аналитиков [2], SAP R/3 является системой управления ресурсами предприятия, наиболее полно удовлетворяющей самым современным требованиям. Успех компании SAP AG говорит сам за себя. Компания является мировым лидером, а система R/3 имеет значительные преимущества по сравнению с конкурентами. Кроме того, современные разработки, ведущие к еще большей гибкости и открытости (например, взаимодействие с Интернетом, объектная ориентация и модульность), значительно увеличивают ее привлекательность.

Наиболее важные модули системы R/3:

1. Модуль BC (Базовый модуль) представляет собой набор компонентов системы SAP R/3, включая ее управляющую систему.

2. Модуль FI (Модуль учета и отчетности). Модуль FI является *центральной модулем* системы SAP R/3. Он отвечает за внешний учет и отчетность, работу со счетами главной бухгалтерской книги, в которой регистрируются операции, выполняемые в других модулях, перед тем как данных о них вводятся в балансировый отчет и отчет о прибылях и убытках.

3. Модуль CO (Модуль контроллинга) предназначен для ведения внутренней отчетности (учет накладных расходов, калькуляция себестоимости продукта, анализ прибыльности).

4. Модуль LO (Модуль общей логистики) включает в себя информационную систему логистики, которая поддерживает процессы принятия решений на основе анализа соотношений между планируемыми и реальными данными.

5. Модуль SD (Модуль сбыта) обеспечивает выполнение функций поддержки сбыта, отгрузки и транспортировки товаров, а также фактурирования, т. е. весь бизнес-процесс.

6. Модуль PP (Модуль регулирования и планирования производства) обеспечивает управление дискретным производством, а также управление производством с непрерывным циклом (PP-PI).

7. Модуль MM (Модуль управления материальными потоками) отвечает за управление материальными потоками. Наиболее важными элементами этого модуля являются закупки, обслуживание, управление запасами и инвентаризация, контроль счетов и оценка материала, управление складами, планирование потребностей в материалах.

8. Модуль QM (Модуль управления качеством) поддерживает базовые операции по управлению качеством в соответствии со стандартом ISO 9000.

Основные преимущества системы R/3:

- Комплексные приложения для планирования и управления производством, обработки заказов и управления качеством, финансов и контроллинга, отгрузки и сбыта.

- Ведущее стандартное программное обеспечение «клиент-сервер».

- Связь процессов планирования и производства с финансами и контроллингом.

- Гарантия качества.

- Рациональное управление запасами.

- Обработка заказов быстро и в срок.

- Отвечающая потребностям отчетность.

- Интеграция современных методов связи, таких как электронная почта, электронная обработка данных в Интернет.

- Быстрое и экономичное внедрение.

Крупнейший промышленный центр Украины, каким является г. Мариуполь, известен у себя в стране и далеко за ее пределами своими предприятиями металлургической и машиностроительной отрасли: ОАО «МК «Азовсталь», ОАО «ММК им. Ильича», ОАО «Азовмаш». Рассмотрим основные этапы и результаты внедрения системы SAP R/3 в ОАО «Азовмаш».

Острая необходимость в системе управления ресурсами предприятия, а именно такой системой является SAP R/3, возникла в период возрождения предприятия в 2000-2001 гг.

Под руководством вице-президента ОАО “Азовмаш” А.Д. Чепурного была разработана концепция развития автоматизированной системы управления предприятием, подготовлены соответствующие программные приказы “Об автоматизации инженерного и управленческого труда” № 5 от 3.01.2001 г. по ОАО “Азов” (ныне ОАО “МЗТМ”) и № 3 от 05.02.2001 г. по ОАО “Азовмаш” [3].

Сегодня очевидно, что развитие машиностроительного предприятия невозможно без создания конкурентоспособных изделий и снижения затрат по их производству, непосредственно зависящих от качества инженерного и управленческого труда. Для снижения себестоимости изделий и гибкой ценовой политики необходим достоверный учет финансовых, материальных, трудовых и энергетических ресурсов, эффективное планирование и анализ хозяйственной деятельности с помощью развитой корпоративной информационной системы – КИС.

Одним из звеньев системы управления предприятием является центр АСУ. В 2001 году центр АСУ начал подготовку к внедрению КИС на “Азовмаше”: активно изучался рынок КИС, посещались тематические выставки и семинары, изучались материалы в Интернете, была организована подписка на специализированные периодические издания, производился ряд самостоятельных разработок с применением современных информационных технологий, были организованы поездки на другие предприятия для обмена опытом.

В 2002 году выбор остановился на двух похожих системах: SAP R/3 (Германия) и “Oracle Applications” (США). Вместе с тем, существовали различия в подходах внедрения. Учитывая сложность и важность выбора, по указанию президента ОАО “Азовмаш” А.В. Савчука была создана экспертная группа, состоящая из ведущих специалистов управленческих подразделений и центра АСУ, которая

определила преимущества SAPR/3 и рекомендовала ее к внедрению на “Азовмаше”.

6.11.2002 г. был подписан приказ № 502 “Об автоматизации управленческого учета SAPR/3”, определивший стратегию внедрения системы на предприятии. В начале 2003 года совместно с фирмой “SAP-Украина” были начаты проектные работы по разработке и настройке 4-х модулей: FI (финансовая бухгалтерия), MM (материальные потоки), SD (сбыт), CO (контроллинг – управленческий учет). Одновременно начались работы по созданию проекта телекоммуникационных сетей, охватывающих все предприятие. Огромная помощь в разработке проектной документации была оказана коллективом цеха № 154 (начальник А.Н. Тарасов). В мае 2003 года проектирование было окончено и с 1 июля подрядчик – известная фирма “ProNet” (г. Киев) – приступил к реализации проекта. В кратчайшие сроки были уложены десятки километров оптоволоконного и медного кабеля, смонтировано самое современное телекоммуникационное оборудование.

В августе-сентябре 2003 года ведущий украинский производитель персональных компьютеров – компания “Инком” – поставил 240 современных компьютеров, которые были установлены в складах, цехах и управленческих подразделениях в самые короткие сроки. В сентябре 2003 года партнером компании IBM в Украине фирмой “SI” был запущен и сдан в эксплуатацию современнейший серверный комплекс – ядро системы SAP R/3. Таким образом, к 1-му октября 2003 года – дате начала опытно-промышленной эксплуатации системы SAP R/3 – техническая платформа была создана.

Необходимо отметить, что в таких масштабах и в такие сроки одновременное создание технической инфраструктуры, проектирование и настройка прикладного программного обеспечения ранее в СНГ не проводились. Как результат – на предприятии самое современное программное обеспечение системы SAP R/3 базируется на современной технической платформе, другими словами сегодня здесь функционирует программно-аппаратный комплекс управления предприятием XXI века.

На сьогоднішній день в корпоративній інформаційній системі SAP R/3 продуктивно працює велике число користувачів і система удосконалюється в напрямку розвитку своєї функціональності.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Грабауров В.А.* Інформаційні технології для менеджерів // *В.А. Грабауров.* – М.: Фінанси і статистика, 2002. – 368 с.
2. **SAP R/3: Менеджмент** // **Под ред. М. Ребштока, К. Хильдебранда.** – Мінск.: Нове знання, 2003. – 208 с.
3. <http://azovmash.com>

УДК 331.522.4

ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ: ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ, А ТАКЖЕ НАПРАВ- ЛЕНИЯ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Стрюк М.Н., кандидат экономических наук,
заведующий кафедрой управления персоналом и
экономики,

Харабуга С.В., старший преподаватель кафедры
управления персоналом и экономики.

Природной основой «трудового потенциала» Украины – есть народонаселение. Главной характеристикой народонаселения является то, что формируется трудовые ресурсы, важнейшие элементы продуктивных сил, которые играют решающую роль, как фактор размещения народного хозяйства [1, 2, 3].

Численность трудовых ресурсов не всегда пропорциональна численности населения.

Важнейшим резервом управления «трудового потенциала» является регулирование и улучшение условий труда, техники безопасности, охраны здоровья, повышение уровня квалификации рабочей силы.

На Украине, в настоящее время наблюдается снижение природного прироста трудовых ресурсов, который зависит от внедрения новых форм организации труда, внедрения научных достижений, в части автоматизации всех производственных процессов от индивидуальной и кооперативной трудовой деятельности.

Постановка проблем исследований:

Рыночные экономические процессы Украины и их влияния на прирост, структуру, воспроизводство трудовых ресурсов.

Актуальность написания статьи:

Необходимость разработки научно-обоснованных планов развития экономики Украины, на базе организации и эффективного

использования трудовых ресурсов и реализации всего комплекса социальных проблем.

Цель написания статьи:

Изучить основные закономерности организационно-экономических процессов и их влияние на развитие воспроизводства и прогнозирование трудовых ресурсов.

Результаты исследований

Методы прогнозирования трудовых ресурсов различны. Основной их целью, является определение «трудового потенциала» Украины, на основе всей совокупности социально-экономических характеристик. В литературе отмечено [4, 5, 6], что «трудовой потенциал» подвержен влиянию следующих факторов: демографических, медико-биологических, профессионально-квалификационных, социальных, психологических, моральных, научно-технических, экономических. В настоящее время на Украине существует возрастающий дефицит трудовых ресурсов, проблему которого необходимо на основе трудо сберегающих технологий, научно-теоретического анализа установления закономерности и тенденций экономико-социальных явлений и процессов в конкурентных условиях трудовых ресурсов.

Классификация, систематизация, моделирование, измерение причинно-следственных связей, является главным методологическим вопросом. Только раскрыв причинно-следственные связи различных сторон формирования трудовых ресурсов, можно определить, как меняется этот процесс, за счет какого фактора, производится обоснование этих процессов, рассчитываются и оцениваются основные показатели роста трудовых ресурсов. Иначе говоря, оценивая определенные проявления экономической жизни, необходимо учитывать их соответствие государственной, социальной, международной политике и законодательству. А каждое экономическое явление, в частности процесс формирования трудовых ресурсов, определяется комплексом взаимосвязанных показателей. Так например, рассмотрим показатели трудоспособности населения:

$$T_n = Ч_{Тн} : Ч_{вн}, \quad (1)$$

где: T_n - трудоспособность населения;

$Ч_{Тн}$ - численность трудового населения;

$Ч_{вн}$ - численность всего населения.

Показатель трудоспособности населения в рабочем возрасте:

$$T_{нрв} = Ч_{Тн} : Ч_{врв}, \quad (2)$$

где: T_n - трудоспособности населения в рабочем возрасте;

$Ч_{Тн}$ - численность трудоспособного населения;

$Ч_{врв}$ - численность населения в рабочем возрасте.

Оба представленные показатели характеризуют удельный вес трудоспособного населения в рабочем состоянии, в общей численности всего населения.

По статистическим данным, процент трудоспособного населения в Украине составляет 47%.

Важным показателем в системе анализа, является показатель занятости населения, что требует теоретического обоснования.

Эффективность общественного производства и структура занятости взаимосвязаны и взаимообусловлены.

Структура занятости формируется в соответствии с потребностями общественного производства, изменениями в его технической, организационной и территориальных структурах.

В то же время результатами производства предопределены социальные факторы развития и совершенствования структуры занятости.

Эффективность народного хозяйства изменяется вместе с изменением структуры совокупной рабочей силы, повышением образовательного и квалификационного уровня работников.

Структура занятости не только характеризует эффективность использования трудовых ресурсов, но и выражает эффективность общественного производства, являясь одним из ее показателей.

1. Коэффициент занятости трудовых ресурсов ($K_{зтр}$):

$$K_{зтр} = Ч_{з} : Ч_{тр}, \quad (3)$$

где: Чз - численность занятых;

Чтр - всего численность трудовых ресурсов.

2. Коэффициент занятости трудоспособного населения (Кзтн)

$$Кзтн = Чз : Чтн, \quad (4)$$

где: Чз - численность занятых;

Чтр - всего численность трудоспособного населения.

3. Коэффициент демографической нагрузки трудоспособного населения (Кдн):

$$Кдн = Чнтс : Чнтв, \quad (5)$$

где: Чнтс - численность нетрудоспособного населения;

Чнтв - численность трудоспособного населения в трудоспособном возрасте.

В соответствии с представленными коэффициентами, производятся оценка и распределение работающих трудовых ресурсов, определяется удельный вес неработающих и нетрудоспособных. Природное пополнение (Кпп) и выбытие трудовых ресурсов (Кпв), определяется:

$$Кпп = Чпптр : Чстр, \quad (6)$$

где: Чпптр - природное пополнение трудовых ресурсов;

Чстр - средняя численность трудовых ресурсов.

$$Кпв = Чврв : Чстр, \quad (7)$$

где: Чврв - численность тех, кто выбыл с рабочего возраста

При сравнении разницы между объемом пополнения и выбытия трудовых ресурсов, определяется абсолютная величина, на которую изменилась численность трудовых ресурсов, за счет их природного движения.

Коэффициент природного прироста, а именно: К п. прироста = К п.п.- Кп.в, показывает среднюю численность природного при-

роста трудовых ресурсов, в расчете на 1000 средней численности трудовых ресурсов.

Существенным показателем движения силы, является миграция, которая отражает перемещение трудовых ресурсов и определяет их изменения (пополнение или выбытие) и представлена следующей формулой:

$$K_{м.} = K_{м.п.} - K_{м.в.} \quad (8)$$

Общую характеристику движения трудовых ресурсов, дает коэффициент общего прироста $K_{оп}$ трудовых ресурсов:

$$T P n = S_0 (1 + 1000 \frac{K_{оп} * n}{d}) \quad (9)$$

где: S_0 – численность населения на определенную дату;

$K_{оп}$ – коэффициент общего прироста населения;

d – предполагаемая часть трудовых ресурсов, в численности населения, которая определяется с учетом развития трудовых ресурсов;

n – количество лет в прогнозируемом периоде;

Система конкуренции, действующая на рынке труда, определяет особенности и параметры долгосрочных тенденций развития «трудового потенциала». В настоящее время, под давлением конъюнктуры рынка труда, возросла роль квалификационных рабочих, возросла подвижность рабочей силы в сфере предпринимательства и конкуренции, когда возникает необходимость борьбы за «доходное место» в быстроменяющейся мере. В условиях стремительно меняющейся конъюнктуры рынка труда ценятся также качества, как предприимчивость, выпуск новой продукции, обновление знаний, навыков работников. Рыночные отношения возрождают мотивацию к добросовестному производительному труду.

В условиях рыночной экономики меняется механизм управления трудом, соответственно меняются и принципы государственного

регулирования, которые зависят от определенных закономерностей (рис. 1)

В представленной схеме определена взаимосвязь процессов реализаций, развития, воспроизводства трудовых ресурсов, в соответствии с развитием системы народного хозяйства. Взаимосвязь роста «трудового потенциала» зависит от вложенного живого труда, и представлена следующей моделью:

$$\text{ПП} = \text{ТП} + \text{Рт} = \text{ТРп} + \text{ТР} + \text{Рт}, \quad (10)$$

где : ТР – трудовые ресурсы;

Рт – резервы живого труда;

ТРп, ТРр – ресурсы потенциальные и ресурсы реальные живого труда;

Формирование трудовых ресурсов зависит от экстенсивных (техничко-экономических) (ТПЭ) и интенсивных (социально-экономических) факторов (ТПИ).

Эта зависимость представлена в следующих моделях (1-4).

$$1. \text{ТПИ} = \text{ТПЭ} : \text{ТПб} \times 100\% = \text{ТПб} (\text{ТПЭ} - 1) : \text{ТПб} \times 100\% = (\text{ТПЭ} - 1) \times 100\%,$$

где: ТПб - величина «трудового потенциала» базисного года;

$$2. \text{ТПИ} = \text{ТПЭ} : \text{ТПб} \times 100\% = \text{ТПб} (\text{ТП} - \text{ТПЭ}) : \text{ТПб} \times 100\% = (\text{ТП} - \text{ТПЭ}) \times 100\%,$$

$$3. \text{дн} = \text{ТПИ} : \text{ТП} = (\text{ТП} - \text{ТП}) : (\text{ТП} - 1) = \text{ТПИ} : \text{ТП},$$

$$4. \text{дэ} = \text{ТПЭ} : \text{ТП} = (\text{ТПЭ} - 1) : (\text{ТПИ} - 1) = \text{ТПЭ} : \text{ТПИ}.$$

Взаимосвязь «трудового потенциала» с действующими закономерностями можно представить следующими четырьмя осями через:

1. Закон народонаселения.
2. Закономерности формирования трудовых ресурсов.
3. Законы расширения воспроизводства экономики труда и времени.
4. Механизмы функционирования народного хозяйства.

При исследуемых процессах, определяется доминирующее влияние интенсивных или экстенсивных факторов. На основании 1,2 модели, определяется уровень влияния тех или иных факторов интенсивных или экстенсивных.

Доля прироста трудовых ресурсов определяется по моделям (3,4).

В соответствии с представленными моделями (3,4) при доминирующем влиянии интенсивных факторов, $dn > 1$, если экстенсивный $d < 0$, если на процесс влияют и те и другие факторы, то $0 < d < 1$.

Процессы формирования «трудового потенциала», обуславливают необходимость разработки и реализации программ, выполнение которых, направлено на повышение эффективности использования «трудового потенциала» и его совершенствование.

Совершенствование всей системы управления трудовыми ресурсами, необходимо развивать по следующим направлениям:

повышение качества управления трудовыми ресурсами;

1.совершенствование системы оценочных показателей «трудового потенциала»;

2.разработка научно-методических подходов для оценки трудоспособности трудовых ресурсов;

3.развитие медицинской отрасли в народном хозяйстве, для охраны здоровья населения;

4.развитие интеллектуального потенциала в части подготовки с высшим образованием;

5.развитие санитарно-курортного комплекса для профилактического лечения населения.

Эффективность использования трудовых ресурсов на Украине находится во взаимосвязи с объемом производимой продукции и представлена виде:

$$\text{Э} = V: \text{Тр}, \quad (11)$$

где: V – объем производимой продукции и услуг, на 1 зан. чел.

$$\text{Э Украины} = (\text{Э}_1 + \text{Э}_2 + \text{Э}_3 + \dots + \text{Э}_n) : n, \quad (12)$$

где: $\text{Э}_1, \text{Э}_2, \dots, \text{Э}_n$ – уровень эффективного использования ресур-

сов в регионах страны сложившаяся ситуация в Украине, отразилась на формировании трудового потенциала, обусловила необходимость разработки и реализации мер, направленных на повышение эффективности использования « трудового потенциала».

Эффективность использования трудовых ресурсов, обеспечивает продуктивность занятости населения, сбалансированное развитие экономики Украины, на основе сохранения, воспроизводства и развития « трудового потенциала».

Вывод. Результаты исследований свидетельствуют, что в Украине не сформирована совершенная система рационального использования, развития трудового потенциала;

Существует необходимость координальных изменений в управлении природной базы формирования рабочей силы, обеспечения продуктивной занятости населения, в регулировании социально – трудовых отношений, в развитии профессиональных услуг по подготовке и повышению квалификации кадров в соответствии с общественными потребностями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Герасименко С.С. – «Статистика» – К.: КНЕУ, 2000, с. 245 – 250.
2. Калинина А.В. – «Организация и оплата труда в условиях рынка» – К.: МАУП, 2001, с. 3-39.
3. Население и трудовые ресурсы: Справ. // Сост. А.Г. Новицкий. – М.: «Мысль 1990 г., с. 20-25
4. Прогнозування і розробка програм К.: Наук. Світ, 2000, с. 27-30.
5. Стратегия занятости // Л.С. Чижова, Г.П. Сергеев, С.Н. Воляков и др. – М.: Экономика, 1990, с. 15-17.
6. Свицкая Г.В. « Анализ хозяйственной деятельности» – Минск: ООО «Новое знание» 2001, с. 17-25.

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 316.3

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СУТНОСТІ ЗАКОНІВ СУСПІЛЬСТВА

Шибко О.І., кандидат філософських наук, доцент
кафедри соціальних дисциплін

Соціальна відповідальність як універсальна [4, с. 25], всезагальна форма зв'язку та взаємозалежності особистості та суспільства виникає зі становленням соціуму і становить собою необхідну умову його існування в якості відокремленої цілісної частини матеріальних дійсності. У ранній період процес об'єднання людей мав ще далеко не усвідомлений характер. Лише з розвитком свідомості, обумовленого трудовою діяльністю, досягненням здібності виділяти себе із природи, а пізніше й суспільства, усвідомленням свого «Я», тобто зі становленням особистості як такої, індивіди почали свідомо підпорядковувати свої інтереси і діяльність вимогам соціального цілого.

Розподіл праці, виникнення приватної власності і класів, народностей і націй, ускладнили структуру суспільних зв'язків, що обумовило появу таких форм відповідальних зв'язків, як політична та правова на додаток до раніше існувавших форм (екологічної, економічної, моральної, естетичної та релігійної). У доіндустріальних та індустріальних суспільствах відбувається процес розширення відповідальних зв'язків між індивідами, соціальними групами, класами, націями в масштабах всього людства, чому особливо сприяло утворення світового капіталістичного ринку. Соціальна відповідальність набирає не тільки історичну форму національно-етнічної відповідальності, а й форму відповідальності перед своїм класом і класу за своїх членів. Відповідальні зв'язки з необхідністю перерозподіляються у бік обмежування прав і свобод

незаможних класів, створюючи умови, що забезпечують панування класів-власників і збереження цілісності соціальної системи.

У державах, що входять в постіндустріальну стадію розвитку, від-буваються процеси, що обумовлюють якісне оновлення відповідальних зв'язків у всіх сферах суспільства. Соціальна відповідальність, яка виражає історичну необхідність, потреби та інтереси всіх соціальних груп знайшла практичну реалізацію у створенні демократичних інститутів влади. Фактично відбувається перехід національно-класової відповідальності у загальнонаціональну. Демократичне суспільство надає соціальним групам та індивідам все більші права і свободи у всіх сферах незалежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти і т. ін., та накладає на тих адекватну відповідальність у формі обов'язків перед суспільством. У відносинах суспільства і соціальних груп, суспільства та індивіда відповідальні зв'язки все більше проявляють себе як взаєм-відповідальність суспільства за соціальні групи та індивідів, індивідів і соціальних груп за суспільство, причому у субординації цих зв'язків відповідальності індивіди і соціальні групи (як компоненти системи) зобов'язані погоджувати свою діяльність з вимогами суспільства.

Сучасна епоха увібрала в собі всі форми відповідальних зв'язків, які у своїй сукупності призводять до розширення та поглиблення інтегративних процесів, що створюють цілісний та взаємозалежний світ, у якому національно-класові пріоритети починають поступатися місцем загальнолюдським цінностям. Проблема виживання людства потребує створення системи загальнолюдської відповідальності за долю цивілізації.

Відповідальний підхід в соціології дозволяє розглянути історію людства як історію розвитку форм відповідальних зв'язків.

Перша форма – колективна відповідальність у первісному суспільстві, що мала зародковий, примітивний характер і була наслідком потреби людей у самозбереженні як родової сутності.

Друга форма – національно-класова відповідальність у доіндустріальних та індустріальних суспільствах. Породжується

відповідальними зв'язками з приводу присвоювання приватної власності на засоби виробництва, що формує панівну систему відповідальності, яка покликана примиряти класові протиріччя за рахунок ущемлення прав і свобод незаможних класів.

Третя форма – загальнонаціональна відповідальність в умовах постіндустріального суспільства, яка удосконалюється на власній основі та приймає всезагальний характер взаємо відповідальності всіх суб'єктів діяльності в масштабах суспільства. Створюється в інтересах збереження цілісності соціальної системи та забезпечення умов для прогресивного розвитку всього суспільства і кожної людини.

Четверта форма – загальнолюдська відповідальність в умовах подальшого розвитку цивілізації.

Система відповідальності суспільства як діалектична єдність соціальних принципів, законів і норм.

В якості всезагального фактору соціальної самоорганізації відповідальні зв'язки та залежності створюють структуру суспільства по вертикалі (суспільство – соціальна спільність – особистість) і по горизонталі (екологія, економіка, політика, право, мораль, естетика, релігія).

Екологія займає лідируюче місце в структурі суспільних відносин. Людина – біосоціальна істота і саме її існування залежить від стану природного середовища. Недаремно ще 20 років тому автор висунув ідею екологічного імперативу [9]: «Ніякі соціально-економічні цілі не можуть ставитися суспільством, якщо їх досягнення загрожує природному середовищу проживання людини [7, с. 58].

Соціальна відповідальність – форма взаємозв'язку яка об'єднує, інтегрує суспільні процеси в єдину, цілісну (тотальну) систему, що дозволяє визначити її як тотальний соціальний інтегратор, всезагальний соціальний принцип [6, с. 115].

Принцип соціальної відповідальності, підсистемні (екологічні, економічні, політичні та ін.) принципи, закони і норми являють собою діалектичну єдність всезагального, особливого та одиничного, яка відображає різні боки та форми прояву соціальної відповідальності

у всіх сферах життєдіяльності суспільства, спільноти, особистості. На основі відповідального підходу є можливість дати визначення соціального закону: «Соціальний закон є філософсько-соціологічною категорією, що відображає сутнісні, сталі, загальні, необхідні і повторювальні відповідальні зв'язки та взаємозалежності суб'єктів суспільних відносин, які обумовлюють їх поведінку і діяльність згідно з інтересами збереження цілісності соціальної системи та створення умов для її прогресивного розвитку».

Філософи виявили специфічний зміст категорій «зв'язок» і «відношення»: «зв'язок характеризує дискретність та безпосередність актів обумовленості властивостей» [1, с. 42], «відношення являє собою опосередкований зв'язок об'єктів (явищ, процесів, властивостей, зв'язків, відносин), без показу проміжних ланок цього зв'язку, процесів, які складають цей зв'язок» [5, с. 90].

Але тільки з знаходженням всезагальної ознаки соціальних явищ стає можливим пізнання сутнісної основи суспільних зв'язків і суспільних відносин. Розуміючи соціальну відповідальність як сутність суспільних зв'язків, слід визначити суспільні відносини як опосередковані зв'язки відповідальності соціальної системи. Суспільні відносини виявляються безперервним соціальним простором свободи – необхідності, вузловими мірами якого виступають відповідальні зв'язки. Суспільні зв'язки і відносини являють собою діалектичну єдність дискретного та безперервного, що відображається у діалектичній єдності соціальних принципів, законів і норм, які мають різний рівень загальності – від всезагального (принципу соціальної відповідальності) до особливого (підсистемних принципів і законів) та одиничного (соціальних норм).

Дискретні міри відповідальності як «суто» відповідальні зв'язки відображені у нормах. Але, якщо підійти до цього питання більш суворо, то дискретність норм відносна і багато в чому залежить від специфіки тієї підсистеми, в якій функціонує конкретна норма. Наприклад, вимоги економічних і правових норм фіксовані більш жорстко, ніж вимоги моральних або естетичних.

Більш складна ситуація з сутністю принципів і законів. В міру зростання загальності їх змісту відбувається перехід від дискретності до безперервності, зміст принципів і законів втрачає чіткі кордони «ареалу» свободи у просторі необхідності і зв'язки відповідальності набувають опосередкованого характеру, тобто зміст принципів і законів наповнюється опосередкованими зв'язками відповідальності – відносинами. Принципи і закони відображають відносини між відповідальними зв'язками та зв'язки відносин, а найзагальніші принципи відображають вже відносини відносин соціальної відповідальності. Таким відношенням відносин соціальної відповідальності є принцип співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості.

Як відомо, Ф. Енгельс визначив цей принцип в якості основного питання філософії, стверджуючи, що суспільне буття визначає суспільну свідомість. Відповідальний підхід дозволяє виявити безпідставність подібного спрощення проблеми. Суспільна свідомість здатна не лише адекватно відобразити діалектично суперечливу сутність нашого буття, вона покликана освоїти не тільки існуюче, а й сутнісне, належне буття людини в світі і світу для людини.

В світі мало знайдеться народів такої героїчної і трагічної долі як українській народ. Сотні років гноблення з боку північних і західних держав не могли не позначитися на свідомості українців, але особливо деформуючу роль в свідомості людей зіграла тоталітарна держава ХХ століття – СРСР. Надзадача українського народу – піднятися з колін (спочатку в свідомості!), об'єднавши свої сили, на рівних правах стати членом світового співтовариства.

Об'єднати народ і повести за собою спроможна українська національна ідея, девіз якої можна сформулювати на основі відповідального підходу: **«Ми відповідальні за свою свободу, єдність і соціальний прогрес»**. Слід підкреслити демократичність девіза української національної ідеї, який підкреслює відповідальність за долю нації кожного громадянина держави (незалежно від етнічного походження), а не лише владних структур, що притаманне посттоталітарний патерналістській свідомості, на жаль, ще багатьох людей.

Український народ розпочав практичне реформування всіх підсистем суспільства, вирішуючи задачі, обумовлені потребами соціально-економічного розвитку держави. Філософсько-соціологічний аналіз концепції соціальної задачі (див. 2) дозволяє виявити діалектичний взаємозв'язок категорій «соціальна задача», «ціль» та «відповідальність». Соціальна відповідальність (як форма історичної необхідності) є компонентом соціальної задачі, яка означає необхідність для суб'єкта (суспільства, спільності, особистості) виконати певну діяльність в майбутньому в інтересах досягнення тієї чи іншої цілі, що являє собою ідеальне відображення потреб суб'єкта і умов їх задоволення. **Ціль виступає суб'єктивним компонентом соціальної задачі, відповідальність – об'єктивним компонентом і засобом (умовою) досягнення всіх соціальних цілей.** З цієї теоретичної позиції випливає висновок суто практичного характеру і для вирішення задачі реформування суспільства необхідно перебудувати систему соціальної відповідальності, базуючись на інтересах прогресивного розвитку соціальної системи.

Чи можливо ставити питання про реформування системи соціальної відповідальності, структурними компонентами якої є принципи і закони, що мають об'єктивний характер? Принципи і закони суспільства в своїй структурі об'єктивно містять не тільки необхідність, але й свободу і тому суб'єкт управління, володіючи свободою вибору, має реальну можливість через механізм реалізації законів задовольняти не тільки суспільні потреби, а й досягати своїх особистих та вузькогрупових цілей, які далеко не завжди співпадають з цілями суспільства.

Відповідальний підхід дозволяє викрити сутність механізму постійних політичних криз в українському суспільстві. Для цього необхідно чітко розмежувати систему соціальної відповідальності як сутнісну основу суспільства, що відображена в принципах і законах, та систему соціальної відповідальності як сукупність реальних відповідальних зв'язків, створених суб'єктом управління і відображених в системі соціальних норм. Практика з усією очевидністю показала, що вони інколи не тільки не співпадають у своїх вимогах (чого в ідеалі необхідно домагатися суб'єкту

управління), а й вступають в протиріччя, що загрожує цілісності соціальної системи. Наприклад, найважливіший соціально-політичний принцип розподілу повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою владами постійно деформується реальними відповідальними зв'язками, які продукуються окремими гілками влади.

З ціллю погодження діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин, управління та регулювання соціальним організмом, необхідне створення такої системи норм, яка зможе відобразити у своїх вимогах всі вимоги принципів і законів суспільства. Система соціальних норм породжується об'єктивними відповідальними зв'язками в основних сферах життєдіяльності. При розгляді структури суспільства по горизонталі виокремлюються екологічні, економічні, політичні, правові, моральні, естетичні та релігійні відповідальні зв'язки і відповідні їм види норм. У вертикальному зрізі суспільство – соціальна спільність – особистість виокремлюються норми співжиття: від цивілізаційного до континентального, національного, групового та сімейного.

Система соціальних норм суспільства, являючись конкретним проявленням і реалізацією системи соціальної відповідальності, у своїх вимогах повинна виходити із задач соціальної практики в кожний період розвитку соціального організму, внаслідок чого вона потребує постійного узгодження з цими задачами. Діалектика суспільного розвитку така, що викликає необхідність регулярної перебудови системи норм як в цілях стабілізації, зміцнення соціальної системи, так і в цілях її прогресивного розвитку. Якщо перше досягається головним чином за рахунок використання довгострокових і жорстко фіксованих норм, то друге – за рахунок короткострокових і більш «м'яких», що надають більший простір свободі поведінки і діяльності кожній особистості і суспільству в цілому. В цьому полягає головне внутрішнє протиріччя системи соціальних норм, яке повинне розв'язуватися суб'єктом управління на основі відповідального підходу. Крім того, в процесі функціонування соціальної системи час від часу спостерігається неузгодженість між вимогами підсистеми відповідальності: екологічної та економічної,

правової та моральної і т. і., що призводить до зростання конфліктних ситуацій, які гальмують розвиток суспільства.

Потреби реформування суспільства вимагають конкретно-історичного підходу до створення системи соціальних норм, здатних охопити своїм впливом всіх суб'єктів суспільних відносин. Система норм покликана слугувати цілям розв'язання протиріч, що виникають в процесі функціонування і розвитку соціальної системи. Звідси задача суб'єкта нормотворчості і постійно підтримувати діалектичну узгодженість між законами суспільства і потребами, інтересами окремих соціальних груп та індивідів, враховуючи об'єктивний рівень розвитку суспільства в цілому і кожної підсистеми зокрема.

Зростання соціальної відповідальності – основний соціологічний закон суспільства

З подальшим зростанням масштабності задач удосконалення суспільства та зростанням вимог до його членів зростає і роль відповідальної поведінки і діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин. Всезростаюче значення соціальної відповідальності, виявлення її як всезагального фактору, що забезпечує цілісність соціальної системи, дозволяє сформулювати та обґрунтувати **закон зростання соціальної відповідальності**. Змістом закону є перехід історичної необхідності у потребу для кожного суб'єкта соціальних відносин вільно обирати оптимальний варіант поведінки і діяльності в інтересах прогресивного розвитку суспільства. Закон виявляє себе у 2-х взаємопов'язаних формах: у формі удосконалення об'єктивних відповідальних зв'язків, що пронизують всі структурні компоненти (підсистеми) суспільства, створення і регулювання яких – головна задача соціального управління; у формі переходу соціальної відповідальності із зовнішнього детермінанта поведінки і діяльності у внутрішній спонукальний компонент психологічної структури особистості, перетворення соціальної відповідальності в потребу кожного члена суспільства.

Закон зростання соціальної відповідальності як відображення структурного взаємозв'язку компонентів суспільства, в той же час є відображенням процесів його функціонування і розвитку, що

наближує його за змістом із всезагальним принципом. В процесі функціонування соціальних взаємозв'язків відбувається і їх розвиток, що підтверджує зростання соціальної відповідальності. У зв'язку з тим, що соціальна відповідальність є необхідною умовою функціонування і розвитку суспільства, його всезагальним тотальним інтегратором, закон зростання соціальної відповідальності можна класифікувати як закон структури, функціонування та розвитку суспільства в діалектичній єдності цих форм свого виявлення. Згідно з класифікацією законів [8, с. 131], **зростання соціальної відповідальності є загальносоціологічним законом суспільства**, тому що відображає сутнісні і необхідні зв'язки не між окремими сферами суспільного життя, між суспільством в цілому та його підрозділами, а взаємозв'язки суспільства як цілісного соціального організму.

Закони класифікуються ще й по їх місцю в системі законів і розмежовуються на основні та неосновні. В науковій літературі є плодотворні підходи до виявлення та обґрунтування основного соціологічного закону. Основний соціологічний закон повинен визначати структуру суспільства і розкривати джерело його руху з тим, щоб слугувати засобом розв'язання протиріч між діяльністю людей і потребами існування та розвитку суспільства в цілому [8, с. 171]. Цілком задовольняючи цим вимогам, закон зростання соціальної відповідальності відповідає ще й критеріям визначення основного закону у певній сфері діяльності; «Основний закон можна розуміти як реалізацію найбільш глибокої сутності, як всезагальна основа законів всіх інших порядків і цілокупності різноманітності явищ. Всі інші закони виступають конкретним виявленням та здійсненням основного закону, який об'єднує таким чином відповідну область дійсності в єдину тотальність. Він виступає інтегруючою і детермінуючою серцевиною цієї тотальності [3, с. 87]. **Отже, закон зростання соціальної відповідальності – основний соціологічний закон суспільства.**

В доіндустріальних та індустріальних суспільствах зростання соціальної відповідальності виявляє себе в якості соціологічної закономірності, в якості наростаючого розгортання закону, тому

що відповідальні зв'язки мають стихійний, обмежений характер, що не дозволяє свідомо удосконалювати систему відповідальності за інтересами прогресивного розвитку суспільства і кожної людини, тобто закон ще не розгортається в соціальній практиці всією повнотою своєї сутності. Особливо обмежений характер мала сфера проявлення 2-ї форми закону і пануючі відповідальні зв'язки не сприймалися пригнобленими масами як справедливі соціальні вимоги, створені в їх інтересах, тому не ставали внутрішньоособистісними феноменами поведінки і діяльності на основі перетворення відповідальності в потребу особистості. Процес зростання соціальної відповідальності дає можливість усвідомити глибокий гуманістичний зміст людської історії, який починає виявлятися в сучасних високорозвинутих державах де існує принципово інша соціальна якість людського співжиття у порівнянні з попередніми системами.

Стратегічна задача прискорення соціально-економічного розвитку українського суспільства зумовлює необхідність реформування всієї сукупності суспільних відносин. А якщо суб'єктом суспільних відносин є особистість, то процес охоплення кожного члена суспільства у всіх підсистемах новими відповідними потребам соціального прогресу, відповідальними зв'язками, процес перетворення цих зв'язків відповідальності у все загальність, тотальність буття людей являє собою тим самим процес реформування суспільних відносин. З розуміння структури як сукупності сталих зв'язків об'єкту, які забезпечують цілісність і тотожність самому собі впливає, що повне перетворення в соціальну практику нової системи відповідальності є засобом реформування суспільства з ціллю досягнення якісно нового рівня цілісності соціальної системи.

Відповідальний підхід не пропонує насилля над особистістю, тому що в умовах реформування суспільства система відповідальності створюється в інтересах людини. Згідно із законом зростання соціальної відповідальності особистість вільно обирає оптимальний варіант поведінки та діяльності, відповідний до вимог суспільства. Цей вибір визначається особистими потребами та інтересами, бо тільки діючи вільно разом з усіма членами суспільства

відповідно до інтересів соціального прогресу, особистість отримує можливість задовольнити як суспільні, так і особисті потреби. Потреба у відповідальності стає умовою переходу необхідності у свободу і навпаки (вільна діяльність людини в сучасних умовах є історично необхідною). Потреба для людини – не зовнішня, а внутрішня необхідність, що зумовлює потребу у відповідальності як важливий особистісний чинник поведінки і діяльності, який дозволяє скоординувати цілі суспільства і кожного його члена.

Закон зростання соціальної відповідальності діалектично взаємопов'язаний із загальносоціологічним законом піднесення потреб. З одного боку, закон зростання соціальної відповідальності здатний розгорнути свій соціально-перетворюючий зміст лише через 2-у форму – переходу відповідальності у потребу людини, з іншого, – закон піднесення потреб об'єктивується головним чином завдяки системі соціальної відповідальності.

Піднесення потреб особистості завжди історично обмежене існуючими можливостями суспільства у задоволенні постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб. Система соціальної відповідальності – саме той засіб, який дозволяє формувати потреби особистості, регулюючи цей процес як в інтересах суспільства, так і в інтересах кожної конкретної особистості. Засвоєні особистістю соціальні вимоги набувають притаманний їм зміст тільки в результаті предметної, практичної діяльності, яка зрештою й обумовлює опередмечування, об'єктивування системи відповідальності. Інтеріоризовані соціальні вимоги – це та психологічна установка, що спонукає особистість діяти за своїми переконаннями, проявляючи соціальну активність у всіх сферах життєдіяльності і насамперед – в сфері праці.

Якісно новий рівень цілісності суспільства вимагає вирішення задачі піднесення цілісності, єдності всіх суспільних відносин та їх суб'єктів, тобто цілісність соціальної системи повинна і може бути забезпечена лише гармонічною єдністю своїх компонентів (підсистем). Особистість є головним компонентом соціальної системи та умовою її розвитку, отже, цілісна особистість – необхідна умова піднесення цілісності суспільства. Формування цілісної особистості передбачає

її соціалізацію на основі відповідальних зв'язків у всіх підсистемах суспільства. Закон зростання соціальної відповідальності вимагає, щоб особистість в процесі соціалізації перевела на внутрішньособистісний рівень цілісну систему відповідальності. В такій цілісній (відповідальній) особистості знаходить свою завершеність система всезагальної, тотальної відповідальності як умова вирішення соціальних задач суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев Ю.П. Содержание и структура общественных отношений. Изд-во Саратовского университета, 1985.
2. Куценко В.И. Социальная задача как категория исторического материализма. – Киев: Наукова думка, 1972.
3. Парнюк М.А., Лазаренко Б.П., Причепий Е.Н и др. Категории «закон» и «хаос». – Киев: Наукова думка, 1987.
4. Плахотный А.Ф. Проблема социальной ответственности. – Харьков: Вища школа, 1981.
5. Свидерский В.И., Зобов Р.А. Отношение как категория материалистической диалектики. – «Вопросы Философии» № 1, 1979.
6. Шибко О.І. відповідальний підхід і перспективи розвитку суспільствознавства. – Наукові праці Маріупольського інституту МАУП: Зб. Наукових праць . Вип. 1. – Маріуполь, Донецьк. Норд-прес, 2008.
7. Шибко А.И., Попов О.И. Экология и ответственность. – «Довкілля та здоров'я», № 2 (9), 1999.
8. Уледовгру А.К. Социологические законы. – М.: Мысль, 1975.
9. «Екологія і мораль» – «Озон». Додаток до газети «Ленінська зміна» № 2, 11 березня, Харків, 1989.

УДК 616.89

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЇЦИДНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Тришньовський А. М., завідувач кафедри загальноакадемічних дисциплін, доцент кафедри психології, кандидат медичних наук,

Навіть банальної аналогії достатньо для того, щоби, дивлячись на суспільний організм нашої країни, виставити діагноз : перманентний перебіг суїциду на тлі постгеноцидного синдрому. Такі алюзії виходять з того, що наше етнодержавне утворення є живим, розгорнутим у просторі та часі, чутливим, самоврегульованим та самодостатнім механізмом і нагадує людину зі всіма її важливими органами та системами, з психологією та підсвідомістю, схильної, за певних обставин, до фатальних вчинків.

Г. Гегель [4] запропонував психологічно-історичну теорію нації. За його твердженням, нація – це спільнота людей, об'єднаних спільністю походження, духу, душі, мови, волі, самосвідомості, товариськості, яка виявляється в часи національної безпеки та існування наявного або уявного ворога тощо. Завданням кожної нації, її історичним призначенням є вихід на сцену історії і боротьба з іншими націями за світове панування. Гегель розробив концепцію історичних і неісторичних народів (націй). Історичними, на його думку, є ті й тільки ті нації, які мали або мають власну державу і чие існування базується на ідеології націоналізму. Неісторичні (або підкомандні) народи є антропологічною сировиною командних націй, не мають власної долі, з часом дисимілюють і зникають з мапи світу [5,6].

Керуючись таким підходом, можна стверджувати, що сукупність індивідів, які самоідентифікують себе з українським (киеворуським) народом, об'єднаних кордонами держави, історією, мовою, релігією, психосоціальними зв'язками становлять українську

націю. Ця нація після довготривалого колоніалізму та в результаті активної та пасивної боротьби зрештою здобула незалежність і заявила про себе як про суб'єкта світової політики. Але цілком очевидна ситуація, за якої може відбутися безпрецедентний випадок в історії людства: народ виборів незалежність, але невдовзі помер у власній державі внаслідок хронічних психосоціальних чинників. Потрібно мати сміливість та патріотичну чесність щоби відкрито заявити про психологію суїциду в українському суспільстві.

Суїцид (лат. sui – себе і caedere – вбивати) – навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом. Суїцид є одним із проявів крайньої поведінки, яка є специфічною формою особистої активності, спрямованої на завдання шкоди своєму соматичному або психічному здоров'ю [1,2,3,9,11]. З огляду на специфіку дій індивіда, спрямованих на нанесення шкоди своєму здоров'ю, розрізняють такі види автоагресивної поведінки :

1. суїцидальна поведінка : усвідомлені дії, метою яких є позбавлення себе життя;
2. суїцидальні еквіваленти: неусвідомлені дії та умисні вчинки, які призводять до фізичного (психічного) саморуїнування або знищення, хоча на це не розраховані;
3. несуїцидальна автоагресивна поведінка : різні форми навмисних самоушкоджень, метою яких не є добровільна смерть або реалізація яких не небезпечна для життя.

Суїцидальна поведінка суб'єкта завжди полімотивована. Карл Юнг [19,20] досліджував соціальні аномалії з позиції вчення про архетипи, сутність яких зводиться до того, що психіка людини, формуючись протягом десятків тисяч років, містить ключові духовні цінності та ідейні надбання людства, які зберігаються у несвідомій сфері. Архетип – структурний елемент колективного несвідомого, зміст образів якого у всіх осіб, генетично належних до певного суспільства, загалом однаковий.

Значні історичні події з'являються завдяки тому, що у свідомості мають водночас активізуватися певний архетип та ідея. На думку Юнга, самогубство виникає внаслідок страждань самогубця від нестерпної невідповідності між його духовно-

ціннісними орієнтаціями, які випливають з архетипу, та ідейно-духовним станом суспільства, у якому він живе. Отже, суїцид є неусвідомленим прагненням людини до духовного відновлення шляхом метафоричного повернення в материнське лоно.

Аналізуючи психологічний стан українського суспільства, вимальовується характерна суїцидальна поведінка та її наслідки:

По-перше: при владі залишилася паразитична аморальна компартійно-комсомольська номенклатура, яка у змові з керівництвом силових структур та вождями кримінальних угруповань створила злочинний конгломерат політика+бізнес+криміналітет [13,14]. Цей мафіозний спрут має регіональні клани, які інколи між собою ворогують але всі разом виконують чітку програму свого центру – безмежне збагачення шляхом розкрадання державної власності під прикриттям спеціально пролобійованих законів. В результаті цього за межею бідності знаходиться біля 80% населення, створено рабовласницький лад[13].

По-друге: продовжується постгеноцидний синдром, який почався під час голодомору та сталінських репресій спільно з лінгвоцидом корінної нації – українців, що негативно впливає на загальний прогрес популяції. Досі 90% інформації подається на мові російської національної меншини [14]. Русифікація є кілером української нації. Зросійщенні українці через конфлікт між архетипами та нав'язаною чужою ментальністю, не в змозі правильно самоідентифікуватися і залишаються дезінтегрованою та змутованою частиною народу. Величезна кількість таким методом психологічно покалічених українців призводить до інвалідизації історичної нації. Такий електоральний матеріал використовується колишньою метрополією для своїх геополітичних цілей [10].

По-третє: демографічні показники свідчать про інволюцію нації. Негативне сальдо міжнароджуваністю та смертністю, скорочення тривалості життя, апатія, депресія, зростання захворювань на гепатит, СНІД, туберкульоз, психічні розлади, висока смертність та хворобливість новонароджених, зростання наркозалежності та масова алкоголізація та, зрештою, еміграція, підтверджують гіпотезу зникнення етносу. Стимуляція сексуального рефлексу

через легалізацію проституції, еротики та порноіндустрії свідчить про його виснаження [10].

По-четверте: духовна деградація суспільства за принципом зачарованого кола призводить до руйнування інституту жінки і матері, що передає духовну деформацію на елементарну частинку суспільства – родину. З кожним поколінням дефективність сім'ї прогресує [14].

По-п'яте: хижацька та кримінальна стадія розвитку капіталізму спонукала до розквіту люмпенської субкультури, яка дає великі прибутки аморальним ділкам. Шляхетна національна культура, звичаї та святині українського народу витіснені на узбіччя історії [10].

По-шосте: за принципом ланцюгової реакції розпоширюється яничарський менталітет, який вже дістався західних теренів держави [10].

По-сьоме: відсутність міцного національного проводу та відсутність харизматичного лідера, який би на платформі нової націо-нальної ідеї зміг би об'єднати всі політичні сили та весь народ разом з іншими етнічними складовими заради прогресу та одновекторного розвитку [14]. Нинішній німецький президент, парламентська какафонія та саботажно-антидержавницька діяльність певних партій обезголовлюють суспільство. Пасіонарна енергія нації катастрофічно зменшується [6].

По-восьме: ворожнеча між православними церквами є одним із головних чинників занепаду молодой держави. При цьому слід зауважити, що російська православна церква в Україні нарощує свій агресивно-імперський потенціал і стоїть на позиціях ортодоксального колоніалізму [10,14].

По-дев'яте: гігантське казнокрадство та корупція, масштаби котрих гідні книги рекордів Гіннеса, тотальна криміналізація всіх органів влади по вертикалі та по горизонталі [13], дають змогу ефективно працювати агентам ворожих країн, проводити диверсійну роботу по дискредитації та ліквідації держави українського народу.

По-десяте: кримінальним та аморальним керівництвом держави створено систему апартеїду та дискримінації щодо духовно-нор-

мальних українців, підтримується система терору та свавілля, брутально порушуються конституційні права громадян. Це призводить до антипатріотизму, мізантропії та психології соціального суїциду [7,12,16,17].

З огляду на викладені вище актуальні проблеми самовбивчих тенденцій нашого суспільства, пропонується наступний рецепт для дезінфекції, санації та реабілітації важко хворої української нації [1,5, 8, 10, 11, 13, 14, 15,18]. Точний діагноз вимагає радикальних оперативних методів лікування:

1. припинення демагогії про існування демократії в Україні.
2. авторитаризм патріотичної, харизматичної особистості, поєднаний з демократією місцевого самоврядування.
3. конституційна диктатура терміном на два роки, люстрація органів державної безпеки, прокуратури, міліції, судів, антитерористична діяльність проти криміналітету, оновлення керівних кадрів.
4. проведення радикальних прогресивних реформ. Повернення у власність держави великих підприємств. Монополія держави на торгівлю золотом, горілкою, тютюном, газом та електроенергією.
5. заборона діяльності антиукраїнських партій.
6. політична психотерапія та пропаганда нової національної ідеї на платформі функціонального українського патріотизму.
7. культурологічна та естетична цензура, захист української ноосфери.

Після проведення цих реанімаційних заходів створиться найпотужніший антисуїцидний потенціал через згуртованість політичного, релігійного, сімейного та етнокультурного середовищ, активізуються потрібні архетипи та ідеї.

Прийшов «час лікувати ... і час будувати» (Екклесіаст, 3:3).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авруцкий Г.Я., Недува А.А. Лечение психических больных. – М.: Медицина, 1988.
2. Акопян К.З. Самоубийство: проблемы мотивации (раз-

- мышления в связи с психологическим этюдом Н.А. Бердяева «О самоубийстве») // Психологический журнал. – Т. 17. – №3. – 1996.
3. Вайзер Г.А. Смысл жизни и «двойной кризис» в жизни человека // Психологический журнал. – Т. 19. – №5. – 1998.
4. Гегель Г.В.Ф. Философия истории. – М., 1998.
5. Гердер Й.Г. Идеи к философии истории человечества. – М., 2002.
6. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли // Сост. и общ. ред. А.И. Курчи. – М., 1997. (Сер. альманахов «Сочинения Л.Н. Гумилева», вып. 3).
7. Дикал Л.Г., Махнач А.В. Отношение человека к неблагоприятным жизненным событиям и факторы его формирования // Психологический журнал – Т. 17. – № 3. – 1996.
8. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. – МАУП., 2005.
9. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд // Суцидология. Хрестоматия по суцидологии. – К.: А.Л.Д., 1996.
10. Коваль Р. М. Підстави націократії. – К.: Вид. «Незборима нація». – 1994.
11. Майерс Д. Социальная психология // Пер. с англ. – СПб.: Питер, 1996.
12. Муздыбаев К. Переживание времени в период кризисов // Психологический журнал. – Т. 24. - №4. – 2000.
13. Сопильник А.Н. Новая украинская идея. Мариуполь. //Изд. «Приазовский рабочий». – 1997.
14. Сопільник А.М. Українська мрія. Маріуполь. // Вид. «Приазовский рабочий». – 1998.
15. Старшенбаум Г.В. Формы и методы кризисной терапии : Методические рекомендации. – М., 1987.
16. Фрейд Э. Печаль и меланхолия // Суцид. Хрестоматия по суцидологии. – К.: А.Л.Д., 1996.
17. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1990.
18. Чуприков А.П., Пилягина Г.Я. Украине необходима суцидологическая служба // Медичний всесвіт. – Т. 1. – №1. – 2001.
19. Юнг К.Г. О природе психе. – М.: Прогресс, 2007.
20. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М. 2000.

УДК 215

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САМОСОЗНАНИЯ НЕОФИТА ПРАВОСЛАВИЯ И ЕГО РЕЛИГИОЗНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Каридя В.А., професор МКА, доктор філософії в області психології

Сегодня в Украине, как и во всем мире, идет процесс переосмысления взаимодействия между наукой и религией. И возвращение к христоцентрической системе ценностей в начале второго тысячелетия от Рождества Христова – не дань моде, а зов бытия, – ибо мы выросли в христианской культуре и именно в христианстве следует искать наши истоки и основания. Известно, что в советский период религия была вытеснена на периферию общественной жизни. Сегодня же профессиональное понимание “религиозного фактора” в предупреждении и разрешении межэтнических конфликтов, в формировании ненасильственного толерантного общества, в социальном оздоровлении населения и в формировании духовной культуры, – стало насущной проблемой.

Но в результате обвала прежних идолов и идеалов возникло не только мировоззренческая, но и религиозная сумятица и в эпоху экспансии чужеземных религий и тоталитарных сект индивиду важно ответить для себя на евангельский вопрос: “Камо грядеши?”, т.е. “откуда мы и куда идем?” По-видимому, поиск ответа на него и таит смысл изречения античного оракула Сократа: “Познай самого себя”.

“Засорение” же веры квазирелигиозными мифологемами впоследствии может дать плоды таких искушений и вылиться в межрелигиозные, межэтнические или межконфессиональные конфликты.

Страны бывшего СССР сегодня находятся в состоянии социальных изменений, в частности, – ведущих к установлению

стабільной политической демократии и эффективной рыночной экономике. И обновлению традиций в этих странах проявляется в области обновления религиозных вероучений и национальных мифов. Состояние аномии, в котором находится сегодняшнее общество, выражается в глубоком конфликте экзистенциальных и религиозных ценностей. Общественное состояние аномии имеет свой психологический эквивалент – аномичность, проявляющуюся в познавательном плане (дезориентация, путаница целей), в эмоциональном плане (беспричинный страх, пессимизм) и в плане мотивизации (апатия, уход в себя).

Д. Пантич указывал, что “из-за глубокого конфликта ценностей создаётся впечатление, что аномичность представляет собой феномен ценностного вакуума”. [28;24] Он же подчеркивал и тот факт, что ценности – это относительно стабильные, общие и иерархические организованные характеристики индивида (предрасположенности) и группы (элементы общественного сознания), сформировавшиеся во взаимодействии исторических, актуально-социальных и индивидуальных факторов, которые из-за таким образом объясненной желательности направляют поведение своих носителей к определенным целям. [28;36]

В этом смысле очень уместно будет привести высказывания видного русского философа Б.П. Вышеславцева: “Богочеловеческая проблема есть для человека проблема центральная, и потому она становится центральным вопросом для каждой психологии и философии потому, что, по изречению Тертуллиана, – “душа по природе своей христианка” и что нет совершенной души без Эроса, устремленного к Абсолютному. Переживание трансцендентной зависимости, как последнее и глубочайшее мистическое переживание, нельзя отрицать и нельзя ложно истолковывать. Мы испытываем его везде на высотах нашей духовной жизни: так искусство переживается как вдохновение, наука как открытие, нравственное действие, как призвание; религия – как откровение. Везде и всегда подобные переживания ощущаются нами как внушения свыше. Я не замкнут в моей самости, я выхожу за её пределы и открываю высшую тайну Абсолютного, свою основную

причину и беспричинность, в которых укоренено моё существо. “Я есмь, и я есмь сам, но не “через себя” и не по моей собственной воле. Это ясно раскрывается в высшем вопросе – “откуда и куда”, в вопросе о моем начале и конце. Вопрос этот мне не запрещено ставить, и трансцендентность от меня не закрыта”. [10; 270]

Іменно междисциплінарна орієнтація теми, – філософська, богословська і соціально-психологічна значимість цієї проблеми – богоискательства и неразрывной от неё – проблемы религиозной идентичности, её поиска и формирования заставило нас выделить объектом нашего исследования социальный тип “неофит православного христианства”, или “неофит православия”. Е. Б. Старовойтенко определяла социальный тип как историческую конкретизацию идеала и реально присущее индивиду обобщенное социальное содержание. Она указывала на то, что “в нашем обществе, как и в любом другом, имеет место множественность социальных типов, которая порождается жизненными, объективными, закономерными противоречиями в социально конкретных превращениях идеала. И чем полнее в отношениях к жизни воплощены высшие, зрелые тенденции исторически закономерного бытия личности, тем она ближе к воспроизводству социально необходимого типа”. [32; 22]

А поскольку тенденции духовного поиска к высшим и зрелым целям, а точнее – подтверждающим созревание и духовный рост личности, равно как и сами духовные потребности всегда относились к высшим и ненасыщаемым, – мы можем утверждать что исследуемый нами социальный тип: неофит православия ближе всего к идеалу социально-необходимого типа и возрождение этого типа в России является свидетельством возрождающейся духовности русского народа.

Это – идеал красоты, который по словам Н. О. Лосского “есть чувственно воплощенная совершенная духовность”. Он писал, что под словом “духовное” мы разумеем всю ту непространственную сторону бытия, которая имеет абсолютную положительную ценность и отсюда следует, что все духовное, будучи воплощено, всегда имеет ценность красоты. “Всякая духовная красота есть непременно духовно-телесная”. [17; 73]

Неофит православного християнства – это соціальний тип новообращеного в восточную ветвь християнства – православие, который выступает в качестве носителя общественных отношений в дихотомии “общество – Церковь” как субъект общественной жизни и элемент религиозной общины, в структуре личности которого преобладают религиозные интересы, влечения, склонности, ценности, убеждения, идеалы и определяется выраженная потребность в “подтверждении”, в самовыражении, в поиске религиозной идентичности, в самоактуализации, в общении с Богом и в религиозной деятельности.

Характерной чертой нашего исследования является то, что выделенный социальный тип “неофит православия” исследуется не как явление обращения к Богу вообще, т.е. – в любое время и в любом месте (стране), а мы проводим исследовательский срез этого феномена конкретно на примере России (и стран СНГ), где проблема воспроизводства религиозного сознания имеет одну, но очень существенную отличительную особенность, а именно: в посттоталитарном, посткоммунистическом пространстве процесс духовного возрождения происходит на почве, из которой в советский период церковь и религиозное самосознание были практически выкорчеваны, а сама религия была вытеснена на периферию общественной жизни, а священнослужителям было запрещено вести не только самостоятельную социально-политическую деятельность, а из богослужения был надолго исключен основной его элемент – проповедь.

Сегодня тяга молодёжи к поиску духовной опоры, своей веры сильна и будет сохраняться, т. к. в сегодняшних условиях вера для молодёжи приобретает многозначительный смысл. Для одних она становится знаком групповой или национальной принадлежности, для других – эстетически-любопытным занятием, для третьих – это высшая духовная потребность, способ миропонимания, форма бытия.

П. А. Кулаков, исследуя процесс обращения молодежи к религии, отмечал: “Вера рассматривается как совокупность нескольких компонентов, включающих в себя религиозное сознание (вера в

Бога, в сверхъестественные силы, т. е. выделение предмета веры), культовое поведение (мотивация, характер), ценностные ориентации индивидов, понимание ими таких важных категорий, как “добро”, “зло”, “грех”, ибо сама вера предполагает личностное отношение, личностную оценку предмета веры и играет важную роль в формировании идеалов и ценностей жизни человека. В структуре же мотивации поддержки процесса возрождения религиозных начал в нашей стране наиболее значима – проблема нравственного становления общества, за ней следуют факторы социально-защитного и социально-утешительного свойства. Усиление верований разного толка свидетельствует о нарастании чувств зависимости, неудовлетворённости, эмоционального восприятия окружающего мира, множества его проблем, стремление человека к познанию мира, выработке определенного взгляда на него. И в то же время в обозначенном процессе П. А. Кулаков видит рост психической неустойчивости человека, его стремление уйти от действительности, её жестокости и неприглядности”. [15;95]

Иного мнения придерживается Л.Н. Митрохин, который считает, что главной причиной интереса к религии были не “положительные” конфессиональные ценности, а отталкивание от прежней авторитарной, “принудительной идеологии”, стремление отстоять свою духовную, мировоззренческую автономию. Отвергая жёсткую догматическую систему, человек часто не задумывается о конкретном исповедании, которое он готов принять, предпочитая именовать себя “верующими вообще”. [25;79]

Красноречивый факт: в 1998 г. верующими себя назвали 40% населения. Но как только ставился вопрос об исполнении обязательных обрядов (участие в таинствах, богослужении, выполнение молитвенного правила и т. д.), – этот процент резко падал, составляя 10-14%. Отсюда любопытный факт, фиксируемый социологическими опросами: возросло не только число “верующих вообще”, но и значительное число приверженцев эклектических систем, выражающийся в механическом соединении разнородных и часто противоположных, несовместимых принципов, взглядов, теорий и элементов, таких как культ НЛЮ, неоязычество, астрология.

Проявление эклектизма в вопросе выбора предмета вероисповедания есть одна из форм выражения несформировавшейся, размытой, диффузной религиозной идентичности новообращенного. [25;80]

Л. Н. Митрохин подчеркивает, что “часто это не подлинное обращение как акт сугубо личностный и глубоко затрагивающий весь духовный строй человека, а или дань моде, или декорация, продиктованная сугубо земными интересами и амбициями, не внутренняя вера, а некоторая поза, рассчитанная на посторонних”. Не истинное религиозное возрождение, а по выражению Николая Бердяева, – “религиозное мление, при котором символические формы богочитания подменили реальное искание Царства Божьего” [25;81].

Всеобщее в современном обществе, в силу его кризиса и ломки сложившихся форм жизнедеятельности, особую остроту приобретают проблемы смысла существования и поиска жизненного пути, веры, с которыми традиционно “работает” религия.

Постсоветская (как и её предшественница – советская) психология до сих пор совершенно игнорировала и продолжает не замечать весь духовно-психологический многовековой опыт Православной Церкви. Это и понятно: ибо открой любую святоотеческую книгу и сразу увидишь отличие между знанием, добытым подвигом, борьбой и кровью и знанием внеопытным, безличным. Психология, не имеющая нравственной основы, имеет опасность стать служанкой любой социальной силы.

Б. В. Ничипоров высказался так: “Психолог, изучающий личность и так или иначе игнорирующий личность Христа, занимается исследованием не личности, а личины. Обождённая Христом человеческая природа являет теперь собой нравственную сущность и тяготеет либо к Лику, либо – к личине, свободно избирая либо путь греха, либо добродетели. Психологам надо бы обучать не общению и его барьерам, а учить любви. Любовь же сама научит всему; но для этого надо самим быть сосудом любви и не путать её с простым “ласкательством” [26;96].

О свойствах именно такой Любви наиболее полно и точно сказал апостол Павел в первом послании к коринфянам:

“Если имею дар пророчества, и знаю все тайны, и имею всякое познание и всю веру, так что могу и горы переставлять, а не имею любви – то я ничто.

И если я раздам всё имение моё и отдам тело моё на сожжение, а любви не имею, нет мне в том никакой пользы. Любовь долготерпит, милосердствует, любовь не завидует, любовь не превозносится, не гордится, не бесчинствует, не мыслит зла, не радуется неправде, а сорадуется истине. Всё покрывает, всему верит, всего надеется, всё переносит. Любовь никогда не перестает...Теперь пребывают сии три: вера, надежда, Любовь; но любовь из них больше”. [1 Кор, 13; 2-8]

Эти слова апостола Павла можно назвать Кодексом Любви к ближнему. “Только в православной психологии человек берётся не в модусе его наличного бытия, а в его долженствовании. И, если в научной психологии действие разворачивается в социальной плоскости, имеющей только два измерения, то православная психология имеет выход в третье, трансцендентное измерение, – туда, где собственно, и лежит разгадка человека”, – считает С.Л. Воробьёв. [9;87]. У него же мы находим мысль о том, что позитивистски – ориентированная психология исключает какое-либо “третье измерение” человека, в результате чего её предмет, по словам А. Н. Леонтьева “кажется исчезающим в постоянно возникающих “дисциплинарных трещинах”, а образ человека оказывается неполным, а потому искажённым. [9; 88]

В свою очередь В.И. Слободчиков, также работающий в парадигме христиански – ориентированной психологии, отмечает, что:

Личность – это прежде всего персонализированная, самоопределившаяся самость среди других, для других и тем самым – для себя.

Личность – есть то, что составляет подлинное единство нашей душевной жизни, её субстанциональную и вполне определённую форму. И поскольку духовное бытие человека конституирует личность, к его существу принадлежит и индивидуальность. [31; 19]

В.И. Слободчиков отмечает, что человек как индивидуальность раскрывается в самобытном авторском “прочтении” социальных норм жизни, в выработке собственного, сугубо индивидуального (уникального и неповторимого) способа жизни, своего мировоззрения, собственного (“необщего”) лица, в следовании голосу собственной совести. Индивидуализация душевной жизни есть кардинальная и глубочайшая инверсия (обращение) индивидуального духа, пристрастное и неустанное рассекречивание собственно самости, которая зачастую складывалась не по воле и по неведению самого человека. В свете высших смыслов и высших ценностей (убеждений, верований, жизненных принципов) любой фрагмент своей самости, любая душевная способность проходят испытание на подлинность и неотторжимость их в составе истинного, внутреннего “Я” человека. Тайна духовности человека (как личности и индивидуальности) окончательно раскрывается в его универсальности, когда даже предельная индивидуальность “жертвует” своею уникальной единичностью и лишь становится причастной бесконечному универсальному бытию, когда открывается потенциальная эквивалентность человека Миру и вся полнота человеческой реальности как духовного микрокосмоса. [31; 19]

И, если, понимать предмет и задачу православной психологии как целостное, живое знание о генезисе греховных страстей и искусство врачевания их православным психотерапевтом с позиций пастырского душепопечения, то можно сказать, что при таком подходе и понимании православная психология есть частью сотериологии – учения о спасении человека, восстановления его души, поврежденной грехопадением. Именно здесь – существенное отличие ортодоксальной научной психологии от психологии православной.

Исследуя проблему “возрастов духовной жизни” (как определил их епископ Варнава (Беляев)) или “ступени развития субъективного духа” (как обозначил их В.И. Слободчиков), оба автора, – первый с точки зрения богословских традиций, второй – в терминах и категориях психологической науки, показывают, что процесс

этот не является линейным, а проходит определённые и довольно длительные во временном отношении стадии развития.

В своей работе “Основы искусства святости: опыт изложения православной аскетики” епископ Варнава (Беляев) выделяет три возраста духовной жизни:

I. Новоначальный возраст, или состояние раба:

Всякий начинающий работать Богу после пробуждения от долгого греховного сна, неминуемо оказывается на этой первой ступени. Состояние новоначального прежде всего характеризуется рабским страхом, т. к. в прошлом у него одни грехи, будущее – неопределенно, а в настоящем он ещё не сделал ничего. Надежда только на помощь и милосердие Божие.

II. Средний возраст, или состояние наёмника:

После того, как он, будучи новоначальным, установил себя в известном чину и укрепился в добром образе жизни, его задача – окончательно уничтожить в душе страсти и насадить в душе противоположные им добродетели.

III. Совершенный возраст, или состояние сыновства:

В этом возрасте человек работает Богу уже не из каких-либо внешних побудительных причин, а ради Него Самого, т. е. творит добро в Боге и для Бога, как об этом говорил св. Антоний Великий: “Я уже не боюсь Бога, но люблю Его...” [6; 277]

Можно сказать, что градация возрастов духовной жизни есть не что иное, как описание с богословских традиций процесса развития религиозного самосознания новообращенного к Богу (неофита), т. е. становление образа себя и отношения к себе, которые неразрывно связаны со стремлением к самоизменению, духовному самоусовершенствованию и экзистенциальному самоосмыслению.

Можно сказать, что процесс прохождения неофитом “возрастов духовной жизни” (по – еп. Варнаве) или же “ступеней развития субъективного духа” (как обозначил их В.И. Слободчиков) это есть процесс формирования религиозной идентичности новообращенного как единство его самосознания и религиозного поведения, когда он сознательно причисляет себя к определенной религиозной группе (верованию, конфессии) и ориентируется на

требования соответствующей группы, переживая на эмотивном уровне чувства единства и сопричастности себя с данной группой.

В.И. Слободчиков отмечает, что субъективность есть самый общий принцип существования человеческой реальности, её конкретный, субъективный способ бытия, а уровень духовности определяется характером и масштабом рефлексированности самой человеческой жизнедеятельности. [31; 135]

Он выделяет следующие три ступени развития субъективного духа:

I. Ступень персонализации (она начинается с кризиса 6-7 лет, на границе школьного возраста и длится до 18 лет).

Здесь происходит превращение различных деятельностных структур субъектности в содержание представлений о себе (самооценка, образ “Я” и др.). Именно с этого момента ребёнок начинает оформляться, становится личностью – точкой сосредоточения различных общностей в социокультурной реальности и обособления от них. Начинается процесс самоограничения (уточнения границ самотождественности внутри события), процесс бурного осознания “Я – не Я”, своих желаний, целей, мотивов, способностей, личностных качеств. Принцип персональности, который складывается на данной ступени развития, является предпосылкой для второй ступени:

II. Ступень индивидуализации (примерно от 20 до 40 лет)

Только с этой ступени можно говорить о принципиальной возможности духовного саморазвития. Этот период является поворотным в жизни человека и он связан с трудным поиском своей укоренённости в мире, с выработкой собственного мировоззрения, со становлением подлинного авторства в определении и реализации своего способа жизни. Обособляясь от образа себя в глазах ближайшего окружения и объективируя многие свои качества как “не – Я”, человек становится ответственным за собственную субъективность, которая зачастую складывалась не по воле и без ведома её носителя. В духовно-практической сфере бытия, которая и является коррелятом ступени индивидуализации, формулой субъективности может быть: “Я – аутогентичен!”.

III. Ступень универсализации (от 45 до 65 лет и более).

Кризис, с которого начинается данная ступень, – это кризис самости в её родовой, культурной и исторической определенности. Здесь открывается потенциальная эквивалентность человека Миру, что позволяет ему выйти за пределы сколько угодно развитой индивидуальности как таковой и войти в область соборных жизненных смыслов и духовных ценностей как “в своё другое” (“Я – Ты”). Событие как видимая форма единства со многими другими уходит внутрь, становится эзотеричной, приобретая подлинно личный (уникальный, единственный в своём роде) характер: целостность, объёмность, глубину и суверенность. Это сфера того подлинно вселенского и универсального События, о котором апостол Павел мог сказать: “И уже не я живу, но живет во мне Христос!” [Гал. 2, 20].

Таким образом, подчеркивал В.И. Слободчиков, – становится понятным, что в нашем духовном развитии не всё мы можем “от себя”, но и не всё происходит “без нас”. [31; 138]

Следует признать, что личностный предикат к понятию духовное развитие всегда является синонимом либо возрождения, либо вырождения (деградации). При этом понятие духовного возрождения включает в себя три компонента:

1. понимание и освоение новых смыслов и духовных пространств;
2. углубление личного покаяния в Боге (в отличие от простого раскаяния или угрызания совести);
3. исправление своей жизни и стремление к личному благочестию.

Говоря же об анти – духовности и духовной деградации, т. е. вырождению духа в человеке, что есть в корне своём – формой богоборчества, то достаточно вспомнить классическую фигуру Юлиана – Отступника, который всю жизнь свою употребил на борьбу с Богом и Церковью. И смертельно раненный в бою, падая, он вдруг воскликнул: “Ты победил меня, Галилеянин!”.

Этот образ в каком-то смысле можно считать нарицательным образом личности, которая не скрывает от самой себя, что борется

с Богом, но тем не менее, в итоге вынуждена признать Его победу над собой.

Скепсис, витальная тоска, цинизм и отчаяние – это ступени нравственного ниспадения эмоционально-волевого и духовного строя личности, имеющей богоборческую мотивацию

Но есть ещё один, – тонкий, замаскированный тип личности, а именно – наиболее древний вид демонического и человеческого союза, – фарисейство, т. е. ханжество и духовное лицемерие, отличающееся лицемерным исполнением правил благочестия. При этом личность постоянно демонстрирует не истинную, а мнимую самодостаточность и скомпенсированность, т. е. – маску, фасад, личину, – что, естественно, является не просто духовно – безблагодатным делом, но и очень безрадостно – тяжелой, “адовой работой” личности.

И прав был М.К. Мамардашвили, когда сказал, что “человек для того, чтобы сбежать от себя, готов укрепиться в состоянии упрямой хитрости, готовым на все, лишь – бы не привести себя в движения и не поставить себя под вопрос”. [19; 12]

Видимо, здесь речь идет о самом главном факте внутренней и незримой биографии души – заключении или не заключении завета с Богом, и Б.В. Ничипоров отмечает, что “душа сама таинственно знает смысл и качество этого призыва Бога и знает, как она распорядилась с этим призывом”. [26; 47]

Эти слова перекликаются с концепцией Н.В. Шемякиной, которая отмечала, что духовное Я связано с формированием мировоззрения, жизненной позиции, моральных норм и совести. Духовное Я включает в себя ценностные ориентации личности и связанный с ними анализ поступков. Духовное Я стоит ближе всего к Я идеальному. А при ближайшем рассмотрении Я-концепции возникает проблема единства и множественности “Я”. Различные стороны жизнедеятельности личности, отражаясь в самосознании, формируют различные представления её о себе, в результате чего возникает целая система образов Я. Для каждого индивида характерна своя система образов Я, имеющая свои неповторимые составляющие и иерархию. [36; 147]

Духовнозрелый человек идентифицирует себя с представителями своей религии, и по выражению И.П. Шкуратовой, – “оптимальное чувство идентичности переживается просто как благополучие, чувствование себя “как дома”, в собственном теле, как “знание, куда идём”, и внутренняя уверенность в последующем признании со стороны других”. [37;32]

Анализируя проблему соотношения: “Я” и другие”, – Д. Майерс указывал на то, что в психологии духовности мы чаще встречаемся с феноменом взаимозависимого “Я”, чем с “независимым “Я”, т. е. если верующему (христианину) предложить закончить предложение, начинающееся со слова – “Я – ...”, – то есть большая вероятность того, что они завершат его информацией об идентификации со своей религиозной группой, общиной. Известно, – подчеркивает Д. Майерс, что человек с взаимозависимым Я в большей степени ощущает принадлежность к чему-либо или кому-либо. У человека не одно, а множество “Я”, но цель общественной жизни индивида не столько в расширении его “Я”, сколько в достижении гармонии со своим сообществом и его поддержке. [18; 72]

Б.С. Братусь, изучая возможности христиански-ориентированной психологии, высказался так: “Научная психология занята преимущественно горизонтальной плоскостью – человеком как конкретным деятелем во времени и пространстве. Религия дает предельные ответы на вопросы “в чём смысл?”, “ради чего?”, научная психология стремится ответить на вопросы “как?”, “для чего?”, “каковы механизмы?”. Сопряжение вертикали и горизонтали (при всей его реальной сложности) более чем необходимо – оно неизбежно, ибо движение жизни подразумевает, изнутри требует, жаждет осознания её смысла, а смысл подразумевает реализацию, т. е. осуществленное движение в конкретном времени и пространстве”. [4; 77]

Поэтому мы и утверждаем, что исследуемая нами проблема богоискательства, а точнее – само обращение к Богу неопита православия является тем прорывом к трансцендентному, который играет решающую роль в процессе индивидуации, являющейся в сути той дифференциацией, которая имеет целью развитие индивидуальной личности и раскрытие самости.

Об этом свидетельствует и высказывание Н.Л. Гиндилис: “Если “личность” (persona) – это сегмент коллективной психики, т. е. то, что является общим для каждого, “ego”, или “Я” – центр сознания, то “самость” (self) – это центр всей психики в целом, целостность, которая возникает в результате синтеза сознательных и бессознательных элементов психики, осуществленных трансцендентной функцией”. [11;53]

Ранее мы рассматривали психологическое значение духовного влияния на подтверждение личности неопита [7, 8].

Сейчас, опираясь на исследования феномена “подтверждения – неподтверждения” и его связи с развитием личности, которые проводит Ю.А. Менджерицкая, мы приходим к выводу, что идентификация неопитом себя со значимыми для него другими, т. е. окружением в христианской религиозной общине, церкви, – также может стать одним из механизмов “подтверждения” его личности.

Ю.А. Менджерицкая доказывает, что потребность в подтверждении – это комплексная социальная потребность, включающая в себя такие социальные потребности, как потребность в принятии, уважении, любви, одобрении, интересе, понимании и т. д. [21; 121]

Как показывают исследования Ю.А. Менджерицкой, – потребность в подтверждении – это базовая социальная потребность, так как её содержанием является особый вид взаимоотношений с другими людьми, от которого зависит нормальная жизнедеятельность и развитие личности. Стремление к подтверждению, – согласно данным Ю.А. Менджерицкой, – является постоянным, потому что получение подтверждения – это более глобально, чем формирование “Я”– концепции, “Я”– образа и т. д. Это формирование ощущения своего бытия, достоверности. А одним из фундаментальных механизмов социализации личности и, следовательно, – механизмом “подтверждения – неподтверждения” является идентификация, ибо когда из всех средств, механизмов, способов и условий подтверждения остаётся только последний – идентификация, т. е. когда значимые другие не предпринимают попыток понять, принять, организовать диалог, то идентификация вызывает “развитие в режиме Самоподтверждения”. [21; 119]

В умовах сьогодення, почти тотального, процесу отчужденості людей друг від друга і їх замкнутості навіть в Церкві, що неодноразово приходилося спостерігати, – багато, перебуваючи в храмі, – стараються уникати спілкування з іншими присутніми на Літургії, але тим не менше, навіть при одній тільки візуальній діагностиці можна констатувати той факт, що саме перебування віруючого в просторі храму, його унікальне молитвенне спілкування з Богом, яке здійснюється “єдиним серцем і єдиними устами” з іншими віруючими, з якими і ідентифікує себе неохрещений, викликає у нього це відчуження екзистенційної визначеності і самопідтвердження. Пояснення цьому ми знаходимо у Ю.А. Менджеріччю, яка висловила так: “Роль механізму підтвердження може грати також зворотний зв'язок, тому що вона виступає умовою самопізнання індивіда, формування і функціонування його “Я”-концепції. Вона виступає не стільки способом поведінки людини по відношенню до партнера, стільки способом звернення до нього як до особистості, до людини рівноправного свідомості”. [21; 119]

Сьогодні багато з тих, хто звернувся до Бога серед скарг, вказують на почуття повної і остаточної бессмысленності свого життя (до звернення); у них втрачено усвідомлення значення, заради якого варто жити, їх переслідує переживання внутрішньої порожнечі “всередині самих себе”, вони опинилися в ситуації, яку В. Франкл назвав “екзистенційною фрустрацією”. В. Франкл робив акцент на тому, що екзистенційна фрустрація може призвести до ноогенного неврозу, який виникає не в психологічній, а скоріше в ноологічній сфері (від грецького “ноос”, що означає дух, розум, значення) людського існування і належить до “духовного ядра людської особистості”. [35; 249]

Сама турбота і навіть відчай людини по відношенню до цінності свого життя, вже є духовним стражданням. Отже чому В. Франкл виділяв думку про те, що “людина потребує не в розрядці напруження будь-якою ціною, а в збудженні потенційного значення, який він повинен реалізувати. Він (людина) потребує не в “гомеостазисі”, – т. є. в безнапруженому стані, а в ноодина-

мике, т. е. в духовной динамике в полярной области напряжения, где одним полюсом является смысл, подлежащий осуществлению, а другим – человек, который должен его осуществить”. [35; 251]

А о том, что путь в эту духовную область поиска Истины и высшего смысла невозможен без опытного (или как говорят святые старцы – “искусного”) духовного проводника, учителя, наставника, – многократно говорит нам само Священное Писание, т. е. Ветхий и Новый Завет, т. к. духовные влияния – это прежде всего есть развивающие воздействия других (другого), принятые и превращенные личностью новообращенного в сущностные черты и способы существования его “Я”.

Достаточно вспомнить приводимую св. Василием Великим цитату слов Апостола и евангелиста Луки, употребившего в свою очередь изречение ветхозаветного пророка Исайи:

“Сказано: иди, и рцы людем сим: слухом услышите и не уразумеете, и видяще узрите, и не увидите: одебело бо сердце людей сих, и ушима тяжко слышаша, и очи свои смежиша, да не когда узрят очима, и ушима услышат и сердцем уразумеют, и обратятся, и исцелю Я”. [34; 210]

То есть мы видим как св. Лука фактически перечисляет нам все “функции” духовного наставника: он должен открыть наши сердца, пробудить нас от духовного сна, открыть наш духовный слух и духовное зрение и привести к Обращению к Богу, которое синонимично понятию духовного исцеления.

А для того, чтобы каждый был готов к освоению и принятию подаваемых от Бога благ, он должен прежде всего иметь настроенность “ко взятию огня с Небесного Алтаря”, “во очищение и освящение души и тела”, – о чём и заключает св. Василий Великий. [34; 204]

Он же указывал на то, что “современный психолог определил бы эту настроенность как направленность личности”. [34; 210]

Естественно предположить, что речь идет о религиозной направленности личности как её интегральном и генерализованном свойстве, включающем в себя совокупность устойчивых религиозных мотивов, ориентирующих деятельность личности неопита, которые

являются относительно независимыми от текущих ситуаций. Религиозная направленность личности неопита характеризуется совокупностью религиозных идеалов и ценностных ориентаций, которые определяют и выражают её (личности) мировоззрение.

С.Л. Рубинштейн отмечал, что проблема психологического изучения личности не заканчивается на изучении психических свойств личности – её способностей, темперамента и характера; она завершается раскрытием самосознания личности. [30; 635]

Занимаясь изучением самосознания личности, С.Л. Рубинштейн отмечал, что У. Джеймс надстраивал самосознание субъекта как духовную личность над личностью физической и социальной.

Данные психологии духовности и христиански – ориентированной психологии как с позиций трансперсональной психологии, так и в парадигме православной психологии, всё же склонны считать, что У. Джеймс был прав. [5, 12]

Хотя С.Л. Рубинштейн оспаривал такой подход и считал, что “в действительности личность не сводится к самосознанию и духовная личность не надстраивается над физической и социальной. Существует лишь единая личность и не существует особой духовной личности в виде какого-то чистого бесплотного духа; самостоятельным субъектом она является, лишь поскольку будучи материальным существом, она способна оказывать материальное воздействие на окружающее. Таким образом, – заключал он, – физическое и духовное – это стороны, которые входят в личность лишь в их единстве и внутренней взаимосвязи”. [30; 639]

Такова была точка зрения с материалистических позиций на природу самосознания личности у С.Л. Рубинштейна.

Однако надо отдать ему должное, ибо он блестяще описал экзистенциальное направление жизненного опыта человека: “Своё психическое выражение сознание получает в том, какой внутренний смысл приобретает для человека всё то, что совершается вокруг него и им самим; по мере приобретения жизненного опыта происходит более или менее глубокое переосмысливание жизни. Способность, вырабатывающаяся в ходе жизни у некоторых людей, осмыслить жизнь в большом плане и распознать то, что в ней под-

линно значимо, определить сами задачи и цель жизни так, чтобы по-настоящему знать, куда в жизни идти и зачем,— это нечто бесконечно превосходящее всякую ученость, хотя бы и располагающую большим запасом специальных знаний, это драгоценное и редкое свойство – мудрость”.[30; 641]

Следует признать, что С.Л. Рубинштейн здесь называет “свойством” то, что в богословии считается одной из фундаментальных категорий. А именно: святой Тихон Задонский даёт несколько определений мудрости:

“От плотского и духовного рождения свойств и движений “двойное” бывает и “мудрование” – плотское и духовное. Кто плотскому рождению или ветхому человеку последует, волю его исполняет, тот плотское и мудрствует. Кто деяния плотская духом умервщляет и нового рождения плоды показывает, тот духовная мудрствует”.

Плотская мудрость горда, самолюбива, злобна, нетерпелива, непримирительна, немилостива, ненавистлива, завистлива, лукава, лестна, хитра. Духовная же мудрость – смиренна, боголюбива, терпелива, кротка, мирна, милостива, любительна, простосердечна, истинна, чистосердечна.

Признаки духовного любомудрия:

- тщательное поучение в Слове Божьем, искание совета и руководства у разумных людей;

- любление наставлений, полезного совета, обличения;

- частое воспоминание о вечности;

- рассуждение о Промысле Божьем;

- презрение мира;

- молитва, – без которой духовная мудрость не может обрестися.

“Место и седалище” своё духовная мудрость имеет в сердце, а не на языке; внутрь, а не вне, в силе, а не в словеси.

Начало премудрости есть Страх Господень: ибо очищает душу от скверны греховной и уготовляет место духовной мудрости. [33; 568, 763]

Возвращаясь же к теме религиозного самосознания личности новообращенного в православие (неофита) и опираясь на принципы системного подхода к исследованию самосознания личности, предложенный В.С. Мерлиным [23,24], мы предлагаем обозначить следующие проявления религиозного самосознания неофита

- Осознание особенностей христианского мировоззрения и культуры;

- осознание особенностей психологии православного верующего;

- осознание собственных религиозно-психологических черт и особенностей;

- осознание своей тождественности с христианами Православной Церкви;

- осознание себя в качестве субъекта (члена) Православной Церкви как религиозной общности;

- социально – нравственная самооценка религиозности.

В целом, религиозное самосознание неофита православия мы можем охарактеризовать как относительно устойчивую систему осознанных представлений и оценок религиозно – дифференцирующих и религиозно – интегрирующих признаков жизнедеятельности неофита православия. В итоге формирования данной системы неофит осознает себя в качестве представителя Православной Церкви как религиозной конфессиональной общности верующих.

Динамическую сторону религиозно – психологических особенностей неофита раскрывают его религиозные настроения, чувства, интересы, аттитюды, межрелигиозные и межконфессиональные установки, ауто- и гетеро – стереотипы. Осознание неофитом православия отличительных социально – психологических особенностей и религиозной культуры, свойственной Православию как восточной ветви христианства и свойственных всем православным верующим, – образуют единый уровень религиозного самосознания.

Субъективное отношение неофита к условиям своего “бытия” в Православной Церкви и в воцерковленном образе жизни, –

кристаллізується у неохита в явленні релігійної самоідентифікації, яка перш за все залежить від ступеня вираженості та інтенсивності впливу релігійних елементів на людину в ході її соціалізації та психологічного формування.

Органічний сплав об'єктивно існуючих зв'язків особистості з даною релігійною групою (спільнотою) та суб'єктивного особистого до них ставлення, утворює релігійну визначеність особистості віруючого.

Таким чином, рівень релігійної самоідентифікації неохита православ'я включає в себе наступні компоненти структури релігійного самосвідомості: усвідомлення тотожності з іншими православними віруючими та, як наслідок, усвідомлення власних релігійно-психологічних особливостей; усвідомлення себе членом Православної Церкви як релігійної спільноти, т. є. представителем віруючих, ісповідує православ'я, – що характеризує релігійну визначеність та стійкість особистості новообращеного. Соціально – моральна самооцінка неохитом цінностей Православ'я є свого роду самостворення на основі переживань, що виникають в ході генезису релігійного самосвідомості на різних етапах його становлення. Оцінка ж неохитом самого себе та переживання в зв'язку з усвідомленням власних релігійно – психологічних особливостей опосередковуються реальним існуванням його особистості в процесі постійного співвідношення своїх поглядів, установок, цінностей з вимогами та нормами тієї релігійної спільноти, до якої він себе причисляє.

Таким чином, можна зробити висновок, що релігійне самосвідомості неохита православ'я є спосіб самоактуалізації його індивідуальності в суспільстві, а його формування та розвиток є визначальним фактором оптимізації спільної діяльності віруючого в суспільстві, умовою гармонізації його індивідуальності та детермінантою формування стійких та взаємодатливих, т. є. – толерантних міжособистісних стосунків в цілому.

А ось висновок А.І. Зеліченко, що займається вивченням психології духовності з позицій трансперсональної психології:

“В конфигурации “Я в мире” (Я – актуальное) всегда присутствует НЕЧТО неизменное. Это НЕЧТО проявляется в чувстве самоидентичности, “самости”, в том, что остаётся за психическими реалиями, на заднем плане сознания (в терминологии У. Джеймса) и объединяет эти реалии единством их субъекта. Отделив субъект Я – актуального от его предметного содержания, мы получаем центр субъективности, “чистую субъектность”, – Я – центр. Я – центр – это неделимая сущность, нерасчленимое ядро психики. Это тот контролер, “третий глаз”, который наблюдает за происходящим и управляет нами. Я – центр – человек в человеке, душа души. И даже при “множественности Я”, которая бывает у “несовершенного” человека, – Я – центр – это та часть сущностного Я, которая остается постоянной, это “Я – инвариант”. Свойства Я – центра похожи на свойства индивидуального духа и сходство свойств Я – центра и индивидуального духа наводит на мысль, не является ли Я – центр той психической формой, в которой индивидуальный дух репрезентирован наиболее непосредственно? Можно предположить, – отмечает А. И. Зеличенко, что Я – центр выполняет лишь функцию рецепторов и имеет доступ к Источнику, находящемуся вне психики, от которого Я – центр черпает знание о направлении деятельности по материализации внутреннего содержания”. [12; 84]

Мы уже подчеркивали, что для периода социальной нестабильности, в котором находится сегодняшнее общество, характерны не только ломка социальных стереотипов и изменение системы ценностей, но и размывание социально – ролевой структуры общества, что проявляется, прежде всего, в кризисе идентичности, в том числе – и религиозной. Кризис религиозной идентичности, как правило, не охватывает всех сфер жизни человека, а фокусируется на ограниченном числе проблем в определенных жизненных сферах и сопровождается состоянием поиска религиозной идентичности и присутствием экзистенциальных проблем и лично значимых религиозных целей, ценностей, убеждений и идеалов.

Как отмечал Marcia I.E. [39; 213] и Waterman A. S. [41; 341], – формирование идентичности – не единичный акт, а серия взаимосвязанных выборов, посредством которых человек принимает свои личные цели, ценности и убеждения; а само развитие идентичности

не является линейным процессом.

Опираясь на работы Ericson E. H. [38], Marsia I. E. [39], Tajfel H. [40], Waterman A. S. [41], – **можно так описать четыре статуса религиозной идентичности:**

Преждевременная религиозная идентичность:

Этот статус приписывается неопиту, который никогда не переживал состояние экзистенциального кризиса, но тем не менее обладает определённым набором религиозных целей, ценностей и убеждений.

Люди с преждевременной (или досрочной) идентичностью не принимают самостоятельного решения и становятся такими, какими их заставляют стать другие. В основном, это происходит в следствии идентификации с религиозным выбором родителей или других значимых других. При этом принятые религиозные ценности и убеждения соответствуют ожиданиям Значимых Других.

Ф. Райс [29; 242] отмечает, что статус досрочной идентичности у подростков часто является симптомом невротической зависимости, для них характерен сильный конформизм и консерватизм, они стремятся к чувству защищенности и к поддержке, которую могут дать значимые другие или знакомая обстановка, однако со стрессом они не справляются и их способ достижения безопасности – в избегании стресса и перемен.

Диффузная (недифференцированная, “размытая”) идентичность.

Диффузная религиозная идентичность характеризуется тем, что у индивида отсутствуют регуляторы религиозного поведения, связанные с осознанием и эмоциональным переживанием своей позиции по отношению к значимым другим, а также тем, что эти индивиды не пережили кризиса, не исследовали варианты развития и не выбрали четких религиозных убеждений в поисках приемлемой для себя религиозной идентичности.

У людей с таким статусом религиозной идентичности нет прочных религиозных ценностей и убеждений и они не пытаются активно сформулировать их. Показательно и то, что для людей с “размытой” (недифференцированной) религиозной идентичностью типичны переживания таких негативных состояний, как пессимизм,

апатия, ненаправленная тоска, тревога, отчуждение, чувство беспомощности и безнадежности, зависть. Для них типично деструктивное, затрудненное межличностное общение.

Мораторий:

Характерен для человека, находящегося в состоянии кризиса религиозной идентичности, но активно пытающегося разрешить его; он постоянно находится в состоянии поиска информации, ускоряющей процесс духовного роста и для него характерно переживание чувства радостного ожидания, любопытства и высокая познавательная мотивация.

Достигнутая религиозная идентичность:

Этим статусом обладает новообращенный, прошедший период кризиса и самоисследований и сформировавший определенную совокупность личностно – значимых для него религиозных целей, ценностей и убеждений, которые обеспечивают ему чувство осмысленности существования и направленности жизни.

Кроме этого, необходимо сделать несколько замечаний, которые приводит Ф. Райс и которые являются справедливыми и приложимыми для религиозной идентичности:

Во-первых, значительное количество индивидов вступает в период юности в статусе размытой идентичности; некоторые из них так в нем и остаются.

Во-вторых, некоторые молодые люди вообще не проходят статус моратория и не достигают зрелой идентичности, прочно закрепившись в статусе досрочной идентичности.

В-третьих, иногда достигшие зрелой идентичности люди регрессируют и возвращаются к более низким статусам. Это говорит о том, что индивиды могут проходить через некоторые этапы развития идентичности более одного раза в жизни. Человек, который в определенный период уже достиг идентичности, может впоследствии снова пройти через этап моратория или преждевременной идентичности. [29; 246]

Состояние беспомощного духовного состояния индивида, по словам религиозного писателя начала XX-го века Григория Дьяченко [27], многократно описывается в евангельских текстах в раз-

личных повествованиях или притчах. Так под метафорическими образами блудного сына (Евангелие от Луки, гл. 15, п. 11-32) и в евангельском повествовании об исцелении Иисусом Христом расслабленного (Евангелие от Иоанна, гл. 1, п. 43-51) нам следует раз-
уметь не буквальный смысл и физическое расслабление, а то, что мы языком и терминами современной психологии определяем как “экзистенциальный вакуум”, “ноогенный невроз” или “диффузная религиозная идентичность”. Но, наверное, в этом есть ценность метафорического образа, что адекватно выражая общую мысль автора, она выходит за её пределы, вводя дополнительные оттенки и моменты, не заключенные в общем положении, что по словам С.Л. Рубинштейна “служит ярким доказательством как единства общей мысли, понятия и образа, так и качественного своеобразия образа и его отличия от понятия”. [30; 335]

Ценность нашей работы, имеющей междисциплинарную ориентацию, мы видим не столько в исследовании религиозного самосознания и статусов идентичности неофита православия, сколько в дальнейшей трансляции неофитом достигнутой религиозной идентичности своего духовного опыта, чтобы мы могли повторить слова апостола Павла – “как Сам Он претерпел, быв искушен, то может и искушаемым помочь”, – т.е. чтобы став из неофита адептом православия, он помогал сделать выбор в пользу христианства и тем, кто переживает духовные или творческие, жизненные или экзистенциальные кризисы или же участникам стихийных бедствий, катастроф, военных конфликтов, связанных с прямой угрозой для жизни и приводящим к посттравматическим стрессам.

Изучая духовные корни украинского народа мы ставим перед собой более глубокую задачу, – расшифровку духовно-нравственного кода украинского народа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антюхова Е.Ю. Нравственный императив в социализации личности. // “Мир психологии”, №2 (14); 1998, с. 66-72.

2. Библия (каноническая) – М.: Российское библейское общество, 1995.
3. Библейская энциклопедия – М.: Российское библейское общество, 1995.
4. Братусь Б.С. Двойное бытие души и возможность христианской психологии. // “Вопросы психологии”, №4 (98 г.), с.-77.
5. Братусь Б.С. “к проблеме человека в психологии” // “Вопросы психологии”, №5, 1997, – М.: “Школа-Пресс”.
6. Еп. Варнава (Беляев). “Основы искусства святости: опыт изложения православной аскетики”; издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, г. Нижний Новгород, том 3, 1997, с.-277.
7. Верещак В.А. Проблема богоискательства и социально – психологические детерминанты становления неопфита православия // в сб.: “Психологический вестник РГУ”; ответств. Редакторы: П.Н. Ермаков и В.А. Лабунская; вып.-3; г. Ростов-на-Дону, издательство Ростовского университета, 1998, с.-395-406.
8. Верещак В.А. Психологическое значение духовного влияния на подтверждение личности неопфита. // в сб.: “Психологическая адаптация личности к условиям рыночной экономики”; ответств. Редакторы: Т.Ю. Синченко и В.Г. Ромек; Рецензент – доктор психологич. Наук, профессор В.А. Лабунская; издательство Южно – Российского гуманитарного института; 1999, с.-42-58.
9. Воробьёв С.Л. Онтологические образы психологии. // в сб.: “Начала христианской психологии”, под редакцией Б.С. Братуся, – М.: “Наука”, 1995, с. 80-106.
10. Вышеславцев Б.П. Этика преображенного Эроса; – М.: “Республика”, 1994.
11. Гиндилис Н.Л. “Индивидуация как “Путь к себе” // “Психологический журнал”, том-17, №1, 1996, с.-53.
12. Зеличенко А.И. Психология духовности; – М.: издательство Трансперсонального института, 1996.
13. Киммо Каариатнен. Верующие, атеисты и прочие (эволюция российской религиозности). // “Вопросы философии”, №6 (97 г.), с.- 35.

14. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. // “Вопросы философии”, №12 (1992 г.), с.-21.
15. Кулаков П. А. Учащаяся молодёжь и религия // “Социс”, №11 (95 г.), с. 91-97.
16. Кюнг Ханс. Религия на переломе эпох // “Иностранная литература”, №11, 1990 г.
17. Лосский Н.О. Мир как осуществление красоты: основы эстетики.– М.: Прогресс–традиция, 1998 г.
18. Майерс Д. Социальная психология. – СПб, “Питер”, 1996, с-72.
19. Мамардашвили М.К. Театр. – М.: 1991, №3, с.-12.
20. Менджерицкая Ю.А. Социально–психологические характеристики неподтвержденной личности. // в сб.: “Психологический вестник РГУ”, вып.-2, ч.-I, – г. Ростов-на-Дону: издательство РГУ, 1997, с. 455-467.
21. Менджерицкая Ю.А. Феномен “подтверждения – неподтверждения” личности. // в сб.: “Психологический вестник РГУ”, 1996, с. 115-132.
22. Менджерицкая Ю.А. Эмпатия личности // в сб.: “Социальная психология личности в вопросах и ответах” // Учебное пособие под редакцией профессора В.А. Лабунской, – М.: “Гардарика”, 1999, гл.-IX, с. 178-188.
23. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: 1986.
24. Мерлин В.С. Структура личности: характер, способности, самосознание. – Пермь, 1990, с. 84-107.
25. Митрохин Л.Н. Религиозная ситуация в современной России // “Социс”, №11, 1995, с. 79-81.
26. Ничипоров Б.Д. Введение в христианскую психологию: размышления священника-психолога. // М.: “Школа-Пресс”, 1994.
27. Объяснения воскресных и праздничных евангелий, часть-I, // составил – магистр богословия Григорий Дьяченко, – Москва, издание книгопродавца А.Д. Ступина, 1899 г.
28. Пантич Д. Конфликты ценностей в странах транзиции. // “Социс”, №6 (97 г.), с. 24-36.

29. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста.– СПб, издательство “Питер”, 2000.
30. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –СПб, “Питер”, 1998.
31. Слободчиков В.И. Реальность субъективного духа // в сб.; “Начала христианской психологии”, под редакцией Б.С. Братуся,– М.: “Наука”, 1995, с. 122-139.
32. Старовойтенко Е.Б. Жизненные отношения личности.– Киев, “Лыбидь”, 1992.
33. Схиархимандрит Иоанн (Маслов). Симфония по творениям святителя Тихона Задонского (приложение к магистерской диссертации) – М.: “Самшит”, 1996.
34. Творения иже во святых отца нашего Василия Великого, архиепископа Кесарии Каппадокийския,– Москва, типография М.Г. Волчанинова, 1891, ч.-II, е.-210.
35. Франкл В. Доктор и душа.– СПб, “Ювента”, 1997.
36. Шемякина Н.В. Особенности Я-концепции в зависимости от типа акцентуации характера личности. // в сб.: “Психологический вестник РГУ”, вып.-I, ч.-2, г. Ростов-на-Дону, издательство Ростовского госуниверситета, 1996, с.-147.
37. Шкуратова И.П. Представление о личности и её компонентах в психологии. // в сб.: “Социальная психология личности в вопросах и ответах”, учебное пособие под редакцией профессора В.А. Лабунской;– М.: “Гардарика”, 1999, с. 14-34.
38. Ericson E.H. Identity, youth and crisis. L.: Faber and Faber, 1968.
39. Marsia J.E. Identity in adolescence // Adelson J.(ed) Handbook of adolescent psychology. N.Y.: John Willey, 1980, p. 213-231.
40. Tajfel H. Social identity and intergroup behavior // Soc. Science Inform, 1974, №13 (2), p. 65-93.
41. Waterman A.S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research // Devel. Psychol. 1982, V. 18 №3, p. 341-358.

УДК 615.851

ТРАСПЕРСОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ПСИХОСОМАТИЧЕСКИМ ЗАБОЛЕВАНИЯМ В МЕДИЦИНСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Поденков А.В., студент 5 курса факультета психологии

Использование трансперсональных техник в работе медицинского психолога сопряжено с целым рядом вопросов. Стоит вспомнить историю и то, к чему в свое время привело использование ЛСД в немедицинских целях. Действительно, использование данных техник представляет собой сильнейшее напряжение как тела, так и разума и вполне закономерно, что некоторые лица со слабым физическим и психическим габитусом (состоянием), и даже с неустойчивым мировоззрением, оказавшись под воздействием измененных состояний сознания могут, утратив почву под ногами, оказаться, в результате таких «психокоррекционных мероприятий», пациентами специализированных стационаров.

В настоящее время в связи с распространением трансперсональных техник в мире вновь остро встала проблема «Летунов» – как на профессиональном жаргоне называют таких людей. К большому сожалению единственным достоверным способом проведения «профотбора» для этих методик служит личный опыт специалиста, который, как известно, никогда не является объективным. Каждый практикующий трансперсональный подход использует для предварительной диагностики различные тестовые методики, типа ММРІ, 16-факторный опросник Кеттела и т. д., однако и они не всегда могут оказаться в силах справиться с поставленной задачей. В таких случаях остается верным правило «Семь раз отмерь...», то есть не стоит экономить время, а лучше провести углубленную диагностику. Наконец всегда можно отказаться. Кроме того в арсенале трансперсональной психологии имеются и техники, такие как «Психо-

синтез», которые не подвергают организм повышенным нагрузкам и имеют весьма широкий спектр применений.

Трансперсональная психология исповедует этиологический подход ко всякого рода проблемам человека, независимо от того, являются ли они медицинскими, либо психологическими. Дойти до корня проблемы – вот главный ее принцип и в этом она может зайти очень далеко.

Теоретические аспекты трансперсонального направления наиболее детально разработаны С. Грофом в непосредственной клинической практике. Им было условно выделено 4 уровня или 4 области человеческой психики и соответствующие им переживания он назвал картами сознания.

Сенсорный уровень (барьер) – абстрактные и эстетические переживания.

Индивидуальное бессознательное – психодинамические переживания, возникающие из индивидуального бессознательного (биографические переживания).

Уровень рождения и смерти – перинатальные переживания.

Трансперсональный уровень – ТП переживания.

Уровень абстрактных переживаний наиболее поверхностный слой психики, он не раскрывает бессознательное субъекта, эти переживания как правило, отвлечены и лишены какого либо персонального символического смысла. Когда абстрактные переживания принимают яркую специфическую эмоциональную окраску, ситуация представляет собой переход от сенсорного к биографическому уровню. Эмоции, окрашивающие абстрактные образы принадлежат биографическому материалу субъекта.

Далее лежит уровень индивидуального бессознательного, уровень биографических воспоминаний или как его еще называют – психодинамический уровень. Это переживания, возникающие из сферы личности, из области индивидуального бессознательного, т. е. доступные в обычных традиционных состояниях сознания. К этим переживаниям относятся все важные воспоминания эмоциональные проблемы, неразрешимые конфликты, вытесненные воспоминания, травмы, которые остались неинтегрированными, подавленный

материал различных периодов жизни индивидуума от момента рождения до настоящего времени. Для того, чтобы этот материал всплыл из бессознательного и стал содержанием переживания, существует единственное условие – высокая эмоциональная значимость этого переживания.

Глубокая работа позволяет не только вспомнить и реконструировать биографические переживания и фактически заново пережить весь этот материал и пережить не только эмоционально, но и физически с полной возрастной регрессией ко дню события.

В сеансах часто видно, что при повторном проживании некоторых обстоятельств жизни наиболее типичными оказываются не психические, а физические травмы и в первую очередь ситуации утопления, удушения, угрозы смерти, если это имело место в жизни пациента. Остаточные явления, связанные с ситуациями опасными для жизни, играют существенную роль в развитии различных форм патологии.

Грофом введено такое новое понятие как системы конденсированного опыта или сокращено СКО — особая констелляция, сгущение воспоминаний, состоящих из конденсированного опыта и связанных с ним фантазий различных жизненных периодов индивидуума. Каждая СКО имеет основную тему воспоминаний и связана сильным эмоциональным зарядом одного и того же качества. Наиболее глубокие слои каждой СКО связаны с наиболее ранними периодами — младенчеством, чаще в утробной жизнью. Более поверхностные слои воспоминаний, накладываются впоследствии до настоящего момента, но все они имеют одинаковый эмоциональный заряд и связаны одной тематикой.

Структура СКО состоит из ядра переживаний и периферических слоев. Ядро переживаний представляет собой матричный паттерн для записи последующих событий подобного вида в памяти. О формировании периферических слоев будет более уместно поговорить при рассмотрении формирования клинических симптомов. Каждая СКО обладает чрезвычайно большим эмоциональным зарядом, который является суммой эмоций принадлежащих ко всем составляющим этой системы, т. е. эмоций принадлежащих воспоминаниям одного вида.

Переживання серйозної фізическої травматизації представляють собою естесвенний переход от биографического уровня к следующей за ним области – перинатальной.

Перинатальные переживания – это явления более глубокого уровня – это перекресток между индивидуальной и трансперсональной психологией.

В своих исследованиях Ст. Гроф выявил глубокую параллель между паттернами переживаний перинатального уровня и клиническими стадиями прохождения родов, что он и назвал базовыми перинатальными матрицами.

БПМ являются гипотетическими динамическими управляющими системами, функционирующими на перинатальном уровне; матрицы несут свое собственное эмоциональное и психологическое содержание, они действуют еще и как принципы организации материала на других уровнях бессознательного. Элементы важных СКО биографического уровня, касающихся насилия, травм, боли, жесткого обращения и т. п. тесны со специфическими аспектами БПМ.

Биологическая основа I матрицы – опыт симбиотического единства плода с материнским организмом во время внутритробного существования. Эти переживания будут зависеть от того, возникали ли вредные воздействия на плод (имеются в виду химические, физические, биологические, психические и пр.) или условия ребенка были близки к оптимальным. Принимая во внимание тот факт, что в настоящее время вырос уровень суицида среди подростков, а момент их рождения приходился на «лихие 90-е», когда уровень невротизации постсоветского общества достигал высоких отметок, рушились семьи и мысли о том, что будет завтра вызывали лишь фрустрацию. Можно проводить соответствующие параллели.

Биологическая основа II матрицы – самое начало процесса родов, вначале это химическое влияние, затем грубые физические схватки. В данном случае мать и ребенок являются источником боли друг для друга, возникает биологический антагонизм и конфликт. Переживания – «нет выхода», ощущение надвигающейся смертельной опасности, хотя источник опасности определить невозможно и

субъект склонен его интерпретировать свете параноидальных представлений. Чувство увязания заточения, клаустрофобии, ощущение отсутствия выхода, Ада.

В качестве матрицы памяти БПМ II притягивает СКО с воспоминаниями о ситуациях, в которых непреодолимая сила давит на пассивного и беспомощного человека: ситуации с угрозой выживания и целостности тела – операции, травмы, ранения, тюремные заключения, жестокие допросы, пытки, длительное лишение воды и пищи, болезни и ситуации, где имело место удушье, осада, плен, беспомощность субъекта в плане психологической фрустрации (изоляция, эмоциональной отверженности). Если говорить о суицидальности, то типичным является бескровный сценарий (таблетки, удушение...)

Биологически III матрица соответствует стадии продвижения по родовому каналу, когда схватки продолжаются, но шейка матки уже раскрыта и это позволяет продвигаться вперед, к выходу. Под этим кроется отчаянная борьба за выживание, сильнейшее механическое сдавливание, часто высокая степень гипоксии и удушье. Но в перспективе прекращение мучений для матери и ребенка, что составляет их общий интерес.

Ряд важнейших характеристик присущих БПМ III – ситуация уже не кажется безнадежной, и сам участник не беспомощен, он не жертва, он борется.

По смыслу IV матрица связана с третьей клинической стадией родов, с непосредственным рождением ребенка. На этой стадии мучительный процесс борьбы за рождение подходит к концу, продвижения по родовому каналу достигает кульминации, и за пиком боли, напряжения следует внезапное облегчение и релаксация. Ребенок родился и после долгого периода темноты он сталкивается с ярким светом.

Парадоксально, но находясь буквально на пороге освобождения, индивид ощущает приближение катастрофы, огромного размера. Если переживание продолжается, то переход от III к IV матрице влечет за собой чувство полного тотального уничтожения на всех уровнях : физическом, эмоциональном, этическом и трансценден-

тальном, это может сопровождаться образами из прошлого – биологическим разрушением, эмоциональным разгромом, интеллектуальным нисповержением, крайнем моральным унижением (индивид чувствует себя ошибкой в жизни – смерть ЭГО, удар о космическое дно и за этим немедленно следует видение ослепительного белого или золотого света сверхестественной яркости и красоты.

Физические проявления БПМ IV – **удушьє, мускульное напряжение**, неожиданный вдох и релаксация, прекращение физического самочувствования.

Относительно психосоматических заболеваний теория трансперсонального направления не претендует на роль абсолютной истины однако имеет правдоподобный характер и нуждается в дальнейшей разработке в медицинской практике. Стоит заметить, что все существующие на сегодняшний день психосоматические теории и модели, предлагая решение данной проблемы далеко не во всем устраивают и пожалуй задают еще больше вопросов сами, чем дают ответы на поставленные перед ними.

Трансперсональная психология отнюдь не занимается исключительно медицинскими проблемами. Творческий застой, кризисы переходного возраста и целый ряд психологических проблем также могут быть решены с ее помощью.

Что же касается проблемы «Летунов», к которой нельзя не вернуться, то пожалуй главным условием допуска к техникам может считаться наличие у клиента сформированного мировоззрения; и пожалуй это главное.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахмедов Т.И., Жидко М.Е. Психотерапия в особых состояниях сознания. – М. 2003
2. Волински С. От транса к просветлению. – М. 2002
3. Гроф С. Области человеческого бессознательного. Опыт исследований с помощью ЛСД. – М. 2003
4. Гроф С. Холотропное сознание. – М. 2000
5. Козлов В.В. Свободное дыхание. Методические указания. – М. 2003

6. Козлов В.В. Майков В.В. Основы трансперсональной психологии. Истоки, история, современное состояние. – М. 2005
7. Майков В.В. Петрова А.В. Пневмосинтез: путь к интеграции. – М. 2008
8. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М. 2000

УДК 159.964.2

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ

Жак Т.Т., старший преподаватель кафедры
психологии

Психологическое консультирование — это область практической психологии, в которой посредством различных процедур решаются проблемы психически здорового человека, связанные с такими сферами жизни, как его профессиональная деятельность, семья, брак, межличностное общение, совершенствование личности, профессиональная помощь психолога клиенту в поиске решения проблемной ситуации.

Понятие психологического консультирования зародилось в 1940-1950-е гг. в гуманистическом направлении в психотерапии, основателем которого является Карл Роджерс. Главной предпосылкой возникновения психологического консультирования как отдельного направления в психологической работе была все более нарастающая социальная потребность в оказании психологической помощи психологически здоровым людям, не имеющим клинических нарушений, но испытывающих трудности в повседневной жизни.

Психологическое консультирование осуществляется в форме индивидуального или группового взаимодействия профессионального консультанта с клиентом в позиции “личность – личность”.

Цель этого взаимодействия – помощь клиенту в понимании и осознании им себя, происходящих с ним изменений, умении делать выбор, ставить цели, а также в разрешении проблем эмоционального и межличностного характера.

Психологическое консультирование – это непосредственная работа с людьми, через особым образом построенную беседу, и

главная цель этой работы – оказание помощи в решении большого спектра психологических проблем, основными из которых являются трудности личностного и межличностного характера.

Понятие психологического консультирования содержит в себе следующие основные положения:

- помощь клиенту в выборе и действиях по собственному усмотрению;

- возможность обучения новому, более адаптивному и адекватному типу поведения;

- влияние на развитие личности клиента;

- развитие у клиента ответственности и способности принимать адекватные ситуациям решения, а также создание благоприятных условий для возникновения у клиента этих качеств личности;

- ориентация на положения клиент-центрированной терапии, создателем которой является американский психотерапевт Карл Роджерс. Главные из них:

- безусловная ценность каждой личности и безусловное ее уважение;

- способность личности быть ответственной за себя;

- право каждой личности на свои собственные ценности и принятие своих собственных решений.

В психологическом консультировании на сегодняшний день существует множество направлений, каждое из которых определяет свои собственные цели и задачи в работе с клиентом, основывая их на своих теоретических постулатах. Выделяются следующие теоретические направления в изучении личности:

а) психоаналитическое, цели которого:

- перевод сознания того материала, который посредством различных защитных механизмов был вытеснен в область бессознательного;

- воспроизведение раннего детского опыта и анализ вытесненных конфликтов и переживаний;

- реконструкция базисной личности;

б) адлерянское, выдвигающее следующие цели:

- определение и трансформация жизненных целей клиента;

- формирование социально значимых целей;

- коррекция мотивационной сферы, устранение болезненного чувства неполноценности и чувства превосходства через формирование у клиента чувства равенства с окружающими людьми;

в) бихевиоральное (терапия поведения), ставящее такие цели, как:

- исправление неадекватного поведения;

- формирование эффективных паттернов через научение;

г) рационально-эмоциональная терапия А. Эллиса, выдвигающая следующие цели:

- нивелирование неадекватного жизненного подхода клиента, направленного на саморазрушение, и формирование рационального и более толерантного подхода;

- обучение клиента применению научного метода в решении повседневных жизненных проблем поведенческого и эмоционального характера;

д) клиент-центрированная терапия К. Роджерса, имеющая следующие цели:

- создание в пространстве консультирования такого благоприятного климата, в котором клиент будет способен на исследование себя, своей личности, а также тех проблем и внутренних конфликтов, которые препятствуют его личностному росту;

- развитие у клиента умения быть открытым для нового опыта;

- развитие таких позитивных качеств личности клиента, способствующих его личностному росту, как чувство уверенности в себе и спонтанность;

е) экзистенциальная терапия ставит следующие цели консультирования :

- помощь в осознании клиентом своих возможностей и своей свободы;

- изучение и устранение тех личностных факторов, которые могут стать помехой для клиента на пути к осознанию и использованию им своей свободы;

- выработка у клиента чувства собственной ответственности за

происходящие в его жизни события и за его жизнь в целом.

Задачи в психологическом консультировании:

- эмоциональная поддержка со стороны психолога и искреннее внимание к переживаниям клиента;
- расширение сознания и повышение психологической компетентности;
- изменение отношения клиента к своей проблеме от ощущения ее тупиковости к нахождению адекватного решения и его осуществления;
- повышение стрессовой и кризисной толерантности клиента, развитие навыков преодоления трудностей при столкновении с новыми жизненными обстоятельствами и требованиями;
- развитие гибкости в поведении и установках клиента, обеспечивающих его надежную социальную адаптацию в обществе и возможность испытывать удовлетворенность собой и своей жизнью независимо от накладываемых социальных ограничений;
- развитие реалистичности и лабильности мировоззрения;
- повышение чувства ответственности клиента за свою жизнь;
- развитие у клиента умения самостоятельно и адекватно принимать жизненно важные решения, совершать самостоятельные поступки, уметь анализировать свои внутриличностные конфликты, установки, стереотипы и паттерны поведения, оценивать черты и качества своей личности;
- развитие умения творчески осваивать действительность;
- развитие межличностных и коммуникативных способностей клиента, обучение более гибкому и адаптивному построению межличностных отношений.

Основные принципы психологического консультирования:

- безоценочность и доброжелательность;
- ориентация на систему ценностей клиента;
- осторожность с советами;
- анонимность;
- разграничение личных и профессиональных сторон в работе;
- активная позиция клиента.

Безоценочность консультанта по отношению к своему клиенту

означає таке поведіння консультанта, яке забезпечило б у клієнта відчуття прийняття його таким, який він є, з усіма його недоліками і достоїнствами. В частині, консультант не повинен демонструвати осудження або своє особисте ставлення до того або іншого аспекту поведінки клієнта, деяким рисам його особистості, особливостям характеру, поглядам, цінностям і установкам.

Залишається відкритим питання ставлення консультанта до асоціальних дій свого клієнта (грабеж, нанесення фізичних травм іншій особі, суїцид, вживання наркотиків і т. п.), які той наміряється виконати. В даному випадку консультант, в-перше, повинен дотримуватися етичних норм консультування і, в-друге, повинен пам'ятати про те, що йому необхідно не оцінювати, а обговорювати такого роду дії з клієнтом, аналізуючи механізми і приховані причини таких намірів.

Доброземність консультанта по відношенню до клієнта також забезпечує необхідний терапевтичний клімат і означає не тільки елементарне дотримання загальноприйнятими нормами поведінки (відсутність у консультанта прихованої агресії по відношенню до клієнта, образи і т. п.), але й використання консультантом спеціальних професійних навичок:

- вміння слухати і чути свого клієнта і розуміти його проблеми;

- надавати йому необхідну емоційну і психологічну підтримку.

Орієнтація на систему цінностей клієнта означає опору на систему життєвих цінностей і норм клієнта і некрітичне ставлення консультанта до неї, що в багатьох випадках забезпечує ефективність психологічного впливу. Консультант не повинен привносити в консультативне поле і нав'язувати клієнту свою власну систему цінностей, а також не повинен піддавати сумніву ціннісні орієнтації клієнта. Впливом корекція системи норм і цінностей клієнта можлива тільки в тому випадку, якщо сам клієнт усвідомлює їх ненадійність і неадекватність і прагне до їх зміни, а також якщо клієнт

не сформированы жизненные идеалы и нормы. И даже в этом случае консультант не вправе навязывать клиенту свои установки, а должен лишь помочь найти именно те идеалы, которые близки самому клиенту.

Принцип осторожности с советами консультанту необходимо соблюдать, так как в противном случае, давая клиенту совет по тому или иному решению его проблемы (а часто сам клиент ожидает получить от консультанта совет), консультант полностью берет на себя ответственность за исход проблемы и не формирует у клиента чувства ответственности за свою жизнь и поступки, что противоречит целям консультирования и сильно вредит клиенту, оставляя его в зависимой и инфантильной позиции и не расширяя границ его опыта и умений. К тому же в случае неудачи клиента в выполнении данного консультантом совета последний рискует быть отвергнутым как профессионал, так как его совет “не помог” клиенту. Консультант должен уметь отслеживать свои внутренние мотивации на желание дать клиенту совет и обязательно прорабатывать их.

Анонимность и конфиденциальность означает, что информация, полученная консультантом от клиента во время сессий (сеансов психологического консультирования), не должна разглашаться им без ведома и разрешения самого клиента. Консультант не должен сообщать ни частным, ни государственным и общественным лицам ничего из того, что может как-то повредить данному конкретному клиенту. К такого рода информации могут быть отнесены, например:

- персональные данные клиента;
- его адрес;
- диагнозы, поставленные другими специалистами или самим консультантом;
- специфика проблем и жалоб этого клиента;
- его личностные особенности и т. п.

Исключением из этого правила являются ситуации, когда клиент намерен совершить или уже совершил какие-либо противоправные поступки, и эти ситуации четко прописаны в зако-

нодательстве. На основании этого консультант должен заранее, то есть перед началом совместной работы, проговорить с клиентом все свои полномочия и обязанности с юридической и моральной точек зрения и определить меру ответственности каждого из участников консультационного процесса.

Разграничение личных и профессиональных сторон в пространстве консультирования означает, что консультант не должен использовать клиента и работу с его проблематикой в целях удовлетворения своих личных потребностей, проработки своих проблем и внутриличностных конфликтов, а также на протяжении всей консультативной работы вступать с клиентом в какие-либо иные, кроме терапевтических, отношения (дружеские, сексуальные и т. п.). Также консультанту не рекомендуется консультировать своих родственников, друзей и знакомых, так как в противном случае существует опасность быть необъективным в понимании проблемы “клиента”, из-за того что у консультанта может быть свой взгляд на существующую проблему, то есть он уже не может сохранить некритичную позицию по отношению к клиенту.

Принцип активности позиции клиента базируется на подходе к психологическому консультированию как к взаимодействию консультанта и клиента в позициях “личность – личность”. Это означает, что в процессе консультирования психолог должен стимулировать клиента к тому, чтобы он проявлял активную позицию в их взаимодействии, а не молча слушал все, что говорит ему консультант. Активность клиента в данном случае означает:

- заинтересованность в беседе;
- желание понять и проанализировать полученную информацию;
- постоянную рефлексию своих чувств, эмоционального и физического состояния;
- стремление клиента к осознанию своих внутриличностных проблем и конфликтов и т. п.

Поощрение активной позиции клиента в пространстве консультирования имеет следующие терапевтические основания:

- помогает консультанту в процессе сессии лучше понять и про-

чувствовать проблему клиента;

- создает для консультанта обратную связь от клиента относительно своих интервенций, интерпретаций и правильности предпринимаемых им действий вообще;

- способствует формированию у клиента активной жизненной позиции, а также способности лучше понимать и осознавать себя.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. М.: Независимая фирма “Класс”, 2000.

2. Бурнард Ф. Тренинг навыков консультирования. СПб.: Питер, 2002.

3. Бачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учебное пособие. М.: Ось-89, 1999.

4. Исмагилова Ф.С. Основы профессионального консультирования: Учеб. пособие. М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2003.

5. Карвасарский Б.Д. (общая редакция). Психотерапевтическая энциклопедия. СПб.: ЗАО “Издательство “Питер”, 1999.

6. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования. М.: Академический проект, 1999.

7. Психология среднего возраста, старения, смерти / Под ред. чл.-корр. РАО АА. Реана. СПб.: “Прайм-Еврознак”, 2003.

8. Психотерапия: Учеб. для вузов / Л. Бурлачук, А. Кочарян, М. Жидко. СПб.: Питер, 2003.

9. Рудестам К. Групповая психотерапия. СПб.: Питер Ком, 1998.

10. Секач М.Ф. Психология здоровья: Учеб. пособие для высшей школы. М.: Академический проект, 2003.

11. Шостром Э., Браммер Л. Терапевтическая психология. Основы консультирования и психотерапии. СПб.: Сова; М.: Экс-мо, 2002

ЕКОЛОГІЯ

УДК 574.5

РОЛЬ СУДОВ В ИЗМЕНЕНИИ МОРСКИХ ЭКОСИСТЕМ

Парталы Е.М., кандидат биологических наук,
доцент кафедры общеакадемических дисциплин

Обрастание как биоценоз – важная часть экосистем морей и океанов, тесно связанная с окружающей средой. В пелагиали сосредоточены личинки обростателей: здесь проходит их личиночный период, иногда заключая в своем развитии несколько стадий, и служат другим гидробионтам, малькам рыб, рыбам – планктофагам пищей. Как будет развиваться обрастание, будет зависеть от физико-химических факторов морской среды, видового разнообразия и численности личинок, готовых к оседанию, от сложных межвидовых и внутривидовых взаимоотношений в формирующемся биоценозе, от качественного и количественного состава фито- и зоопланктона.

Течения разносят личинок на большие расстояния, где они, выжив, смогут прикрепиться к искусственному твердому субстрату в новых районах Мирового океана. Не все имеющиеся в планктоне личинки участвуют в обрастании субстрата: многие, не найдя подходящий субстрат, погибают или поедаются.

Суда, несмотря на большую скорость хода, обрастают, находясь и в море или океане, и на стоянках в порту. Обросшие суда – это большой экономический ущерб для стран, имеющих судоходные компании. Снижение скорости судна, увеличение расхода топлива, потеря времени и средств на докование и простои, изнашиваемость судна – в результате сотни тысяч и миллионы долларов потерь: так, постройка судна в док обходится 15000 долларов {10}, а мировой ущерб от обрастания оценивается в более 50 млрд. долларов {6}.

В пелагиалии находятся личинки и донных животных. В естественных условиях биомасса бентоса всегда меньше, чем обрастания, в том числе и судов. Так, в Черном море максимальная биомасса на мидиевом ракушечнике 37 кг/кв.м {3}, а на искусственном субстрате за год – 100 кг/ кв.м {4}.

В Азовском море на искусственных грунтах биомасса балануса *Balanus improvisus* 923 г/ кв.м, за год на экспериментальных пластинах достигает 6 кг/кв.м. Сообщество обрастания на судах, плавающих по Азовскому морю и Керченскому проливу, достигает биомассы 7-24 кг/кв.м, и скорость судна понижалась на 7-32% {7}.

Гидробионты обрастания, окруженные водой с большим содержанием кислорода, чем донные животные, с большим притоком пищи, избавленные от заиления, с меньшим количеством органического вещества, имеют лучшие условия для жизнедеятельности, чем популяции тех же видов на естественных грунтах.

Обрастанию подвержены ряжи, портовые сооружения, водоводы и гидротехнические сооружения промышленных предприятий, использующие морскую воду для промышленных целей.

Обрастание судов имеет некоторые отличительные, характерные черты, отличающие его от других объектов:

- число видов выросших обрастателей невелико, доминируют эврибиотные формы, легче переносящие колебания физико-химических факторов среды при переходе из одного района или моря в другие районы Мирового океана;

- несмотря на оседание различных форм, остаются и выживают личинки видов с прочным прикреплением, которые при большой скорости хода судна не смываются обтекающим судно потоком воды;

- в оброатании судна больше видов колониальных.

Биомасса оброста находится в зависимости от прохождения судном вод океанических или заходит оно в менее осолоненные воды, прибрежные или загрязненные, от сроков пребывания в воде.

И.Н. Ильин {7}, посвятивший свои многолетние исследования изучению океанического обрастания в Атлантическом, Индийском,

Тихом, Северно-Ледовитом и других океанах, отмечает в обрастании немного видов и мало таксономических групп, доминирование океанического обрастания при взаимодействии с прибрежным вдали от побережья на дрейфующих объектах и плавающих судах.

Благодаря судам многие гидробионты получили новый ареал обитания. Голландский краб *Rhithropanopens harissii tridentatus* (Meitland) на днищах судов принесен с берегов Америки к берегам Голландии, затем в Балтийское, Черное, Азовское и Каспийское моря {9}.

Мидия *Mytilus galloprovincialis Lamarck* из Черного моря в конце 60-х годов проникла в Азовское море, затем встречалась и на Дальнем Востоке.

Полихета *Mercierella enigmatica Fauvel* с берегов Индии за 50 лет проникла в Атлантику, Индийский океан, Средиземное, Черное, Азовское и Каспийское моря {13}.

Ряд мшанок появились у берегов Австралии {13}.

Усоногий рак *Balanus improvisus Darwin* с берегов Америки переселился к берегам Австралии и Японии. {12}.

В Каспийском море, благодаря судам, широко распространились и краб *R. h. tridentatus*, и усоногий рак баланус *B. improvisus*. Они начали встречаться затем и в обрастании судов. Биомасса оброста после расселения этих новых вселенцев увеличилась в 12-16 раз {6}, т.е. экономический ущерб еще более увеличился.

Судаспособствуют расселению организмов обрастания из одного региона Мирового океана в другой. Одни могут акклиматизироваться в новом районе и могут сыграть положительную роль в повышении продуктивности моря или стать причиной нарушения стабильности экосистемы; найдя оптимальные условия для развития и роста, увеличить существующую биомассу обрастания, или же стать угрозой для промышленных предприятий, использующих морскую воду. И негативный результат, когда новый вселенец окажется нежеланным звеном в трофической цепи.

В Балтийское море судами завезены из Каспийского моря гидродид *Cordylophora*, моллюск *Dreissena*, прижившиеся в этом опресненном водоеме. Не все завезенные животные акклиматизируются,

часть гибнет, не выдержав низких температур и солености. Австралийский усоногий рак *Elminius modestus* распространен вдоль всей Западной Европы. Попал и в Балтийское море, где обитает только в районе Киля, далее к берегам России не продвинулся, не преодолев более низкий солевой барьер в 10-11% {5}.

С открытием Волго-Донского канала, суда, переходя из одного моря в другое, занесли с собой до 20 видов животных, которые, будучи космополитами, смогли прижиться в Каспийском море и дать большую биомассу. В обрастании стали значительными рачки *V.improvisus*, *Balanus eburneus* Gould, мшанка *Conoporeum seurati* Canu, полихета *M. enigmatica*, краб *R. h. tridentatus* {5}.

Судами разносятся в новые районы морей и океанов не только организмы обрастания.

В начале 80-х годов, как предполагают, с балластными водами судов был завезен из северо-западных прибрежных вод Атлантического океана в Черное море планктонный хищник гребневик *Mnemiopsis leidyi* (A.Agassiz) {1}, который затем проник и в Азовское море. В 1989 г. он дал вспышку в Черном море с биомассой 1 млрд. т, и в Азовском море резко повлиял на его экосистему.

Биомасса зоопланктона до появления гребневика в Таганрогском заливе была 522 мг/ куб. м, после развития популяции гребневика - 315 мг/ куб. м, доля копепод в море снизился с 50 до 20%. Копеподы до вселения гребневика были представлены 2-3 доминантами с 10-12 сопутствующими видами, а после вселения - 1-2 таксона. В Таганрогском заливе гребневика в августе 1989 года, а в июле-августе 1996г. - 195- 178 г/куб.м.

Если в Таганрогском заливе летом доминировала копепода *Acartia clausi*, **насчитывая в 1989 г. - 79,2 тыс. экз/куб. м, то после вселения гребневика в 1995 г. - 0,7 тыс. экз/куб. м, а биомасса гребневика до 2000 года насчитывала 19-23 млн. т. {2}.**

Гребневик нанес огромный ущерб запасам планктонных рыб. Будучи хищником, поедая икру, личинок, молодь рыб и уничтожал кормовую зоопланктон, сократив пищевые ресурсы для рыб-планктофагов.

Несмотря на развитое в Азовском море судоходство, обрастание судов не исследуется. Какие виды могут быть занесены с судами, из каких морей, кто может выжить?

Разные специалисты – экологи, биологи, химики, экономисты могут столкнуться в будущем лишь с последствиями, вызванными нарушениями экосистемы моря.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Виноградов М.Е., Шушкина Э.А., Мусаева Э.И., Сорокин П.Ю.
2. Новый вселенец в Черное море гребневик *Mnemiopsis leidyi* (A.Agassiz) (Stenophora; Lobata) // Океанология. - 1989. - 29, №2.- С. 293-299.
3. Воловик СП. (Научный редактор). Гребневик *Mnemiopsis leidyi* (A.Agassiz) в Азовском и Черном морях. Биология и последствия вселения // Р/н-Д. - 2000. - 497 с.
4. Воробьев В.П. Бентос Азовского моря // Тр. АзЧерНИРО.- 1949.-15, Ч.Т. – Крымиздат. – 193 с.
5. Долгопольская М.А. Экспериментальное изучение процесса обрастания в море // Тр. Севаст. биол. ст. - 1954. - 8 - с. 157-173.
6. Зевина Г.Б. Обрастания в морях СССР.-М.:Изд-во МГУ.-1972.- 214 с.
7. Зевина Г.Б. Биология морского обрастания.- М.: Изд-во МГУ.- 1994.-133 с.
8. Ильин И.Н. Экология океанического обрастания. // Автореф. дис. докт. биол. наук.-М.-2003.-53 с.
9. Лебедев Е.М. Обрастание судов, плавающих в Азовском море и Керченском проливе // Тр. Ин-та океанол.-1961.-49.- С. 118-135.
10. Резниченко О.Г. Трансокеаническая аутоакклиматизация ретропанопеуса (*Rhitropanopeus harrisi*. Crustacea, Brachyura) // Тр. Ин-та океанол. -1967. -85.- С. 136-177. Adamson N.E. Technology of Ship-Boston Paint and its Importance to Commercial and Naval Activities. C&R Rull. 1937. No. 10. p. 1-36. Bur.Construction and Repair. Navy Department. Washington.

11. Allen F.E. Distributions of marine intertebrates by ships.// "Austral.I.Marine and Freshwater Res."- 1953.-vol. 4. No. 2.
12. Kawahara T. Invasion into Japanese waters by the europial barnacle *Balanus improvisus* Darwin // "Nature". - 1963.- vol. 198. No48-77/
13. Rullier F. La propagation de *Mercierella enigmatica* Fauvel (Annelidae Polychete sedentare) dans le monde de cingnants ans // "Mem. Soc.Nat Sci. natus et math". Chelbourg. - 1966. - 51.

УДК 504.054

АБИОТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СРЕДЫ И ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ В ПРОМЫШЛЕННЫХ РАЙОНАХ

Паргалы Е.М., кандидат биологических наук,
доцент кафедры общеакадемических дисциплин

Известно, что здоровье человека тесно связано с окружающей средой, с качественными и количественными её характеристиками.

Над крупными промышленными городами аэрозолей больше в 10 раз, газов – в 25 раз [1].

На здоровье населения может влиять содержание вредных загрязняющих веществ в атмосфере, гидросфере и литосфере.

Особенно серьезной проблемой для людей в первую очередь является воздушная среда, поскольку, как мы знаем: содержание кислорода больше всего важно для дыхания человека, наличие же токсичных веществ вредно для дыхания, ведет к заболеваниям дыхательных путей и сказывается на всей жизнедеятельности человека.

Например, в Донбассе 82% предприятий области с экологически опасными производствами. Доля металлургической промышленности – 48,5%, добывающей – 11,7%, производства электроэнергии – 9,6%, химической, нефтехимической и производства кокса – 12,8%, машиностроения – 9,7%.

Наиболее крупные предприятия области: Металлургический комбинат им. Ильича, Макеевский металлургический завод, Енакиевский металлургический завод; в Донецке – Донецксталь, Донецкий металлургический завод, Металлургический завод «Истил».

В области коксохимических заводов, «Макеевкокс», «Маркохим», «Донецкокс», «Ясиновский коксохимический завод», «Авдеевский коксохимический завод», «Енакиевский коксохимпром».

4 угледобывающих предприятия добывают 36,1млн.т угля /2005г/.

Электрoэнергию поставляют 6 больших тепловых электростанций: Зуевская, Кураховская, Славянская, Мироновская, Угледорская.

Выбросы в 2005 г. составили 1144,386 т (в атмосферу), сточных вод сброшено 1700 млн м³ [2].

Большую опасность для окружающей среды и здоровья людей представляют большие накопления отходов производства. В 2005г. в Донецкой области произведено 675,5 тысяч тонн опасных отходов, а в течение того же года в окружающую среду поступило 1863,6 тысяч тонн загрязняющих веществ [3].

В 2004 г. у 51 тыс. женщин обнаружена патология в период беременности, и зарегистрированы 3 случая смертности матерей и 215 – смерти новорожденных [4].

Специальными исследованиями установлено, что заболеваемость злокачественными новообразованиями женских гениталий составляет: 64,0 на 100 тыс.населения, при этом рак тела матки – 14,6 на 100 тысяч и рак шейки матки – 12,4 на 100 тыс.

Чаще отмечены заболевания злокачественными опухолями у женщин Дружковки, Краматорска, Шахтерска. Рак шейки матки у женщин Шахтерска, Константиновки, Горловки.

Авторы [5] считают, что злокачественные новообразования женской репродуктивной системы встречаются в районах с высоким загрязнением воздушного бассейнами там, где питьевая вода отличается дисбалансом составляющих микроэлементов – в городах Дружковка, Краматорск, Шахтерск, Константиновка, где онкогинекологическая заболеваемость увеличилась за последние годы на 15-20%.

Изучавший причины заболеваемости и смертности в северном Приазовье А.П.Мягченко [6] приводит данные по г. Бердянску: выбросы вредных веществ в атмосферу 1990-2000 гг. 11,7 тыс. т – 1,9 тыс. т, уменьшение почти в 6 раз, а сбросы сточных вод в Азовское море уменьшилось в 2 раза с 14,5 до 8,9 млн. м³, а заболеваемость и смертность увеличилась более, чем в 3-5 раз.

Автор считает, что на здоровье населения влияют:

- Химизация продуктов питания различными модификаторами;
- Загрязнение атмосферы выхлопными газами автомобилей, дымом от костров, свалок и др.;
- Влияние промстоков Мариуполя, распространяющееся в радиусе 100км;
- Радиоактивные пески, содержащие уран и торий, когда радиоактивное излучение доходит до 30-600 мк Р/час.

«Черные» радиоактивные пески на Азовском море изучаются несколько лет группой специалистов из Московского государственного университета и Приазовского государственного технического университета. Основные химические компоненты этих песков «Fe-37.8%, Se-13.9%, Al-3.0%, Ti-32.5%, Zr-6.6%» однако нельзя игнорировать их влияние на здоровье, учитывая возможность переноса их воздушными потоками и опасность внутреннего облучения за счет загрязнения природной среды альфа-компонентами [7. с. 52].

В результате радиометрической съемки, специалистами установлено, что в некоторых зонах побережья Азовского моря уровни радиации достигают значений в сотни мкр/час и превышают допустимые нормы в десятки раз. Особенно это наблюдается в местах россыпей «черных песков». Поскольку эти россыпи радиоактивны и размещены в зонах курортных и детских учреждений, то представляют опасность для населения и отдыхающих. [8].

Изучавшие состояние демографической ситуации в промышленных районах А.М. Близнюк, Н.И. Конищева [9], отметили, что объем загрязненных сточных вод в Донецкой области составляют 25% от общеукраинских и выбросы загрязняющих веществ в атмосферу – 40%. На 1 кв. км. территории выбросы в атмосферу составляют в среднем 69.3 тонны, что в 7 раз превышает средние показатели по Украине /10.5 тонны/.

Антропогенная нагрузка, таким образом, на население велика.

В отдельных районах на 1 кв. км выбросы в атмосферу составляют: в Дебальцево – 2714.7, в Мариуполе – 1824.5, Донецке – 453.5, Макеевке – 320.6, Енакиеве – 202 т [9].

Что касается заболеваний, то, например, количество ВИЧ-

инфицированных лиц за 1995-2004 гг. увеличилось в 155,9 раз с 70 до 10912, а в расчете на 100 тыс. населения с 1,4 до 233,0, т. е. в 166,4 раза [10]. Сократился срок жизни и выросло количество умерших в работоспособном возрасте (20 – 59 лет): в 1990г. среди мужчин – 11200 человек или 35,98% от общего числа, то в 2004 г. – 17616 человек (40,15 %).

Выросло количество больных с злокачественными новообразованиями в 1995-2004 гг: 316,8 – 324,1 на 100 тыс. населения [10].

По экспертной оценке ООН наиболее неблагоприятные города мира – это центры металлургии стран СНГ, причем, по порядку убывания: на первом месте Кривой Рог, затем – Магнитогорск, Новокузнецк, Мариуполь [11].

Ниже приведены характеристика качества атмосферного воздуха Мариуполя, влияние загрязнения атмосферы на здоровье населения и загрязненность водоемов Мариуполя некоторыми веществами [12].

Таблица 1 [12]

Характеристика качества атмосферного воздуха Мариуполя

Район	Число дней превышения над ПДК в году по					
	Пыли	СО	NO ₂	H ₂ S	фенолу	Бензопирену
Ильичевский	9	19	26	н.д.	н.д.	н.д.
Жовтневый	16	5	31	57	10	Ежедневно
Приморский	-	1	-	н.д.	н.д.	Ежедневно
Орджоникидзевский	7	1	80	-	-	Ежедневно
Максимальный уровень загрязнения относительно ПДК	2	1.1	1.35	2	1.64	3.0

Таблица 2 [12]

Влияние загрязнения атмосферы на здоровье населения Мариуполя

Район города	Среднегодовая концентрация пыли	Заболеваемость (на 100 чел.)	Смертность (на 100 чел.)
Ильичевский	2	1347	14,58
Жовтневый	1,8	1074	11,19
Орджоникидзевский	1,3	1062	11,7
Приморский	1,01	990	11,46

Таблица 3 [12]

Загрязненность водоемов Мариуполя

Водоем	Вредное вещество в единицах ПДК			
	Фенол	Аммиак	Нефтепродукты	Железо
Река Кальчик	1,2	0,65	1,84	0,6
Река Кальмиус	2,5	0,77	0,32	4,6
Азовское море	2,6	1,5	2,4	16,0

Выше приведенные материалы свидетельствуют о тяжёлой антропогенной нагрузке в промышленно развитых районах, в том числе и в Северном Приазовье, в Донецкой области, и оказывающем влияние на здоровье и жизнедеятельность населения, что диктует необходимость улучшить очистные системы по всем направлениям т.е. экосистемам.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Тарута А.А. Экология промышленного города // Междунар. науч.-практ. конф. Мариуполь. – 2006. – С. 275-278.
2. Дергунов С.Г., Третьяков С.В. Промышленный потенциал и его влияние на окружающую среду Донецкой области // Там же. – С. 25-28.

3. Мамутов В.К., Благодарный О.И. Проблемы утворення небезпечних відходів виробництва в Донецькій області // Там же. – С. 225-228.

4. Прояви демографічної кризи на Донетчині у 2004 році // Економічна доповідь. Головне управління статистики у Донецькій області. – Донецьк, 2005. – 11 с.

5. Куприенко Н.В., Щумило И.О. Закономерности возникновения злокачественных новообразований женских гениталий в Донецкой области // Междунар. науч.-практич. конф. Мариуполь. 2006. – С.463-464.

6. Мягченко А.П. Причины заболеваемости и смертности в Северном Приазовье // Междунар. науч. -практич. конф. Мариуполь. 2001 «Экологические и экономико-правовые механизмы управления приморскими регионами и морскими экосистемами». – С.40-41.

7. Задорожный Б.В., Орёл О.Л. “Чёрные пески” Приазовья и их влияние на здоровье населения // Там же. – С. 52.

8. Кармаза В.С., Рязанцев Г.Б., Стркозов С.И. Ильменит-циркон-монацитовые россыпи на побережье Азовского моря (Радиометрическая съёмка) // Там же. – С. 450-453.

9. Статистичний щерічник Донецької області за 2004 рік. Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області. 2005. – 388 с.

10. Близнюк А.М., Конищева Н.И.. Проблемы поліпшення демографічної ситуації в екокризових промислових регіонах // Межнар. науч.-практич. конф. Мариуполь, 2006. – С. 404-411.

11. Фешбах М., Фрейдли А. Экоцид в СССР. – М.: НПО Бюллетень биотехнологий. 1992, – 308 с.

12. Буторина И.В. Основы устойчивого развития металлургической отрасли. – Донецк: Каштан. – 2005. – 332 с.

УДК 332.1

ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ В ДЕМОГРАФИИ ДОНБАССА

Парталы Е.М., кандидат биологических наук,
доцент кафедры общеакадемических дисциплин

Известно [2], что когда-то человек мог прожить долго. В частности, Мафусал, один из потомков Давида, прожил 969 лет (хотя учёные допускают, что при переводе цифра переведена с ошибкой). Длительность жизни современного человека предполагают, может продолжаться 180-280 лет [17]. Уже в 2007г. в Дагестане Сархат Рашидова ушла из жизни на 132-м году жизни, и это максимальный возраст на планете [8].

В некоторых странах продолжительность жизни растёт. Перепись, проведенная в Германии в 1987 г., показала, что в то время в этой стране проживало около 2000 человек, достигших 100-летнего возраста, что в 7 раз больше, чем в 1970 году.

На территории СНГ проживает 967 мужчин и 5685 женщин возрастом более 100 лет.

В Санкт-Петербурге в настоящее время 400 человек возрастом более 100 лет [17].

А на Украине по количеству долгожителей лидирует Ивано-Франковская область, где на 12 декабря 2006г. проживало 37 человек, возраст которых превысил 100 лет [9].

В настоящее время в Украине наибольший возраст у Игоря Нестора – 116 лет, а в г. Киеве зарегистрировано 54 человека возрастом более 100 лет [17].

Донецкая область – одна из наиболее значимых в стране и доля её промышленности составляет более 20% в Украине.

50% падает на добычу угля, 45% – производство чугуна, 44% – стали, 47% – проката чёрных металлов, 1/6 часть стальных труб, остальные – кокса, минеральных удобрений, серной кислоты, быто-

вых холодильников и др. 82% предприятий области с экологически опасными производствами.

На самых экологически опасных предприятиях Донбасса работает:

на донецких металлургических – 124,5 тыс. человек

на коксохимических – более 15 тыс. человек

на 105 шахтах – 158,1 тыс. человек

на машиностроительных предприятиях – 100 тыс. человек [14].

Предприятия Донецкой области является большими загрязнителями окружающей среды – воздуха, почвы, водных экосистем.

Выбросы в 2005 г. составили: 1144,386 т. в атмосферу, сточных вод сброшено 1700 млн. м³.

По данным переписи 1989-2001 гг. количество населения по Донецкой области в тысячах человек составило:

	Городские	Сельские
	4363,6	477,5
2001, %	90	10
1989, %	90	10

т. е. доля и городского, и сельского населения практически не менялась.

В г. Мариуполе в 1993 г. население составляло 546 тыс. человек, с 1990 г. смертность превысила рождаемость в 1,9 раза [1].

С 1990 г. по 2004 г. родилось 57373 человек, умерло 108049 человек.

На 1 января 2006 г. население составляло 502058 человек.

На 1 февраля 2007 г. в г. Мариуполе по данным Управления статистики г. Мариуполя численность проживающих составила: 499,4 тыс. чел., в январе – 198 браков, 145 разводов [10].

Согласно «Программы охраны и оздоровления окружающей среды города за период с 1998 по 2005 гг. расходы на природоохранные мероприятия составили 500 млн. грн, выбросы же вредных веществ (ВВ) в атмосферу сократился на 80 тыс. т.

Согласно «Программе охраны и оздоровления окружающей среды города на 2006-2010 гг.» принимаются меры по защите экосистем: предусматривается строительство объездной дороги, сокраще-

ние выбросов вредных веществ (ВВ) ещё на 80 тыс. т, строительство нового полигона для бытовых отходов, увеличивается финансирование на озеленение города в 20 раз по сравнению с 2001 г. и другие меры.

В промышленно развитом районе-Донбассе – антропогенному воздействию подвергаются все виды экосистем – атмосфера, литосфера, гидросфера.

Загрязнение: антропогенные нагрузки этих экосистем, не может не сказаться на здоровье и жизни жителей этого района.

В 2005 г. в Донбассе умерло на 30% больше, чем в 1990 г. Упала и рождаемость: в 1990 г. родилось 58,3 тыс. чел., в 200* г. – 35,5 тыс. чел. На последней может сказаться и уменьшение браков: в 1990-2004 гг. количество браков уменьшилось на 46,7% (с 48369 до 25800), в 200* г. – 31184 брака. Разводы составили в 200* г.: на 100 браков – 70 разводов против 49 в 1990 г. [3,16].

К сожалению, нарушение равновесия экосистем разных уровней сказывается и на здоровье и распространённости заболеваний. Часто встречаются туберкулёз, онкообразования, заболевания крови и нервной системы, сердечно-сосудистые и другие. Болеют и взрослое население, дети и подростки.

Большая техногенная нагрузка, сложные связи экосистем и их воздействие на население Донбасса диктуют необходимость организации всех видов отдыха, лечения, восстановления и укрепления сил и здоровья людей, ставит задачу развития рекреационной и туристической деятельности.

В современной литературе, близкой затронутому мной вопросу, часто встречается слово «экотуризм». Слово «туризм» обозначает (перевод с французского – *tourisme*) – путешествия, совершаемые с целью отдыха и познания областей своей страны и других стран, вид спорта – велосипеды, пешие, лыжные путешествия, походы [15, т. 4, с. 587].

А поскольку все эти действия, т. е. сам туризм, проходит среди экосистем – будь это наземная, (лес, горы) или водная или другая, считаю, что приставка «эко» излишняя, дальше в тексте это термин привожу в вышеприведенном понятии. Также термин «рекреация».

«Рекреация» от латинского “recreatio” означает «восстановление, отдых» (15, т. 3, с. 932) Оба термина применяю в значениях, обозначенных в вышеприведенных источниках.

Туризм, кроме оздоровления и содействия укреплению здоровья людей, приносит и прибыль. Так, он на П месте в ЮАР после добычи алмазов, на Аляске – после добычи нефти. Доходы в США составляет 160 млрд. дол. в год. [6]

Согласно прогнозов Всемирной Туристической организации (ВТО) к 2010 году в мире ожидается 1 млрд. рекреантов, к 2020 году – 1,5 млрд человек, а доход составит более 2 трлн. долларов.

На Украине туристическо-рекреационная деятельность составила в 1998 г. – 3,8 млрд. долларов, причём 3,2 млрд. было перечислено в бюджет.

Иногда развитие рекреационного бизнеса связывают с географическими признаками, например, посещаемость Крыма предпочтительной туристам из городов Москвы, Санкт-Петербурга и западных районов Украины.

У. Набиева [3] посвятила свои исследования географическим проблемам региональной организации рекреационной деятельности Дагестана. В своей работе она подразделяет ступенчатость соподчиненности таксонометрических территориальных единиц по значимости рангов – зона, район, центр, пункт. Вот её характеристики.

При районировании в рекреационной деятельности самой высокой таксонометрической единицей она считает рекреационную зону.

Рекреационная зона – это обширная территория, характеризующаяся общностью основных природных и экономических условий рекреационной деятельности, сочетанием рекреационных территорий разной специализации, значительным (по возможности полным) комплексом вспомогательных для рекреации отраслей. На территории Дагестана автор выделяет две зоны: Горная (внутренняя) и Прибрежная.

Под рекреационным районом понимается такая территориальная единица, которая выделяется по функциональным признакам

(спеціалізація на яком-либ виді рекреаційної діяльності) і інтенсивності потоків відпочиваючих.

Рекреаційний центр – це різного профіля спеціалізація рекреаційної діяльності (курортне лікування, відпочинок і туризм).

Рекреаційний пункт, який вважається у У. Набієвої найнижчої таксономічної одиницею – це окреме підприємство, спеціалізуються на виробництві якого-либ одного виду рекреаційної послуги. Вона в Дагестані за характером рекреаційних ресурсів, функціональними ознаками, інтенсивності потоків відпочиваючих виділяє чотири, що збігаються з загальноекономічним положенням, району: Приморський, Рівнинний, Передгірний і Горний.

Висшеприведена класифікація за рангами повністю може бути врахована і в рекреаційно-туристичній діяльності Донбасу.

В Північному Приазов'ї більше 400 оздоровчих закладів, де відпочивають і покращують своє здоров'я більше 1 млн. осіб.

Донбас – частина Північного Приазов'я і частина Азово-Чорноморського рекреаційного району. Це санаторії, туристичні заклади, дитячі табори і інше. Дуже важливі ландшафтні особливості, наявність степних, лісових масивів, долин, природних парків. Відомі 250 лиманів з лікувальними властивостями, їх лікувальними грязями, бердянські курорти з лікувальними грязями, озера Велике і Червоне [12].

При розвитку туризму, треба враховувати потенціал Донбасу, наявність рослинності, дороги, санітарно-гігієнічну характеристику пляжів і води в Азовському морі, в тому числі і в прибережній зоні. Відомо, що приваблива морська вода і наскільки вона корисна, саме морська вода, а азовська особливо, оздоровлює, заспокоює.

Плануючи рекреаційно-оздоровчу діяльність, слід враховувати багато факторів, щоб максимально повністю використати наявний потенціал району. Ось деякі з них:

- географічна характеристика окремих районів, зон з со-

ответствующей оценкой их возможности для данного вида отдыха (туризм, курортолечение, детский лагерь и др)

- учёт наличия транспорта или близости расположения дорог, любых путей сообщения

- климатические условия района, зоны – лес, степь, море и т. п.

- хозяйственное освоение территории

- получение новых рабочих мест

- способствует развитию среднего, малого бизнеса, предпринимательству

- привлечение иностранной валюты

- расширяет кругозор, приобщение к культурным ценностям, памятникам культуры отдыхающих

- анализ потребностей населения и возможность их удовлетворения

- учёт экономико-географических особенностей отдельных районов или зон

- учёт возможности расположения лечебных учреждений (лес, лечебные грязи, моря и др.)

- расположение туристских маршрутов, домов отдыха, курорта или лечебниц в экологически чистых зонах, вдали от промышленных центров (во избежание попадания загрязнений в воздух, почву, воду).

- культура обслуживания – грамотные гиды, проводники, медработники; новая современная техника – музыкальная, спортивный инвентарь и др.

- туристическо – рекреационная деятельность требует больших экономических вложений, затрат; она должна быть окупаема и кроме оздоровления, должна приносить прибыль для дальнейшего развития этой деятельности

- обеспечение правильным питанием, сбалансированной высококалорийной пищей чистыми продуктами – овощами, фруктами и другими растительными продуктами

- использовать максимально для удовлетворения целей отдыхающих туризм – спортивный, развлекательный, во всех случаях – строго организованный

- учитывать группы возрастные, детские, подростковые, по полу, социальному положению
- учитывать проблемы здоровья или заболеваний у отдыхающих, или лечащихся
- при организации рекреационной деятельности учитывать направленность и расположение: санаторно-курортные учреждения, учреждения оздоровительного отдыха и туризма, специальные предприятия для обслуживания рекреационных хозяйств, стационарные учреждения, палатки, детские лагеря, дома отдыха и профилактории и др.
- важен внешний вид зданий и внутреннее оформление комнат, с привлекательными, успокаивающими цветами стен, мебели и др.
- комфорт для отдыхающих, обстановка, украшенность, наличие цветов, атрибутов в залах отдыха, столовых, кафе и др.
- стоимость услуг должна быть приемлемой для любого сословия граждан, в том числе и средней и малой обеспеченности.

В Донецкой области оздоровительные учреждения большей частью занимают пойму р. Северский Донецк и побережье Азовского моря.

В Украине доходы от туризма составляют 80% экспортных услуг [7] 472 оздоровительных учреждения длительного пребывания на 60 тыс. мест, 50 тыс. из них – сезонные. Донецкая область имеет 123 туристических и других фирм с правом на туристическую деятельность и занимает 7-е место после г. Киева, Крыма, Одесской области, г. Севастополя, Днепропетровской и Львовской областей.

В своей яркой статье А.Я. Дубенюк, рассматривая возможности туризма в Донецкой области и г. Мариуполя, предлагает «Используя программно-целевой метод государственного регулирования и управления, необходимо принять Программу развития туризма в городе, в которой бы чётко были установлены цели и задачи данной программы, а также необходимые меры для достижения поставленных целей. Подводя итоги рассмотренной мной проблеме, можно подчеркнуть, что не весь потенциал для туристически-рекреационной деятельности в Донбассе исчерпан. Развитие этой

деятельности будет содействовать и экономическому расцвету района с притоком прибыли и положительно влиять на совершенствование эстетического и экологического сознания людей, прививать любовь к природе и защите ее, и главное – будет вести к оздоровлению и продлению жизни людей – как жителей Донбасса, так и иногородних и иностранных рекреантов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Архангельский И.М. Технополис Мариуполя: устойчивое развитие и окружающая среда // Междунар. конф. Мариуполь. – 2006. – С. 301-307.
2. Библия. 2001.
3. Близнюк А.М., Конищева Н.И. проблеми поліпшення демографічної ситуації в екокризових промислових районах // Междунар. науч.-практ. конф. Мариуполь.-2006. С. 404-411.
4. Дергунов С.Г., Третьяков С.В. Промышленный потенциал и его влияние на окружающую среду Донецкой области // Там же. – С. 25-28.
5. Доброе семя. Germany/GBV/Dillinburg-2004.-366с.
6. Дубенюк Я.А. Особливості екотуризму на тлі розвитку аналізу всесвітнього досвіду. – Об. // Междунар. науч.-практ. конф. Мариуполь. – 2006. – С. 156-162.
7. Дубенюк Я.А. Ставка на развитие туризма // Бизнес-ревью. Ежемес. прилож. к газете “Приазовский рабочий”. – 15.04.2006.-4/12/.
8. Долгожители // Газета «Приазовский рабочий» – 26.01.2007.
9. Ивано-Франківщина – лідер за кількістю довгожителів // “Украинская газета”. – 28.12.2006, № 47 /95/.
10. Локутина Л. Статистика: Мариуполь, Донетчина, Украина в январе. // Газета “Приазовский рабочий”. – 24.02.2007.
11. Муромцева Ю.І. Демографія. Навч. подручник, К.: “Кондор”. – 2006. – 299 с.
12. Мягченко А.П., Лысов В.М. Эколого-экономические проблемы и перспективы развития экологического туризма, рекреации

в Украине, Северном Приазовье // Междунар. конф. Мариуполь. – 2006. – С.258 – 262.

13. **Набиева У.Н. Географические проблемы региональной организации рекреационной деятельности** // Автореф, дис.... канд. геогр. наук. М.1974.-31 с.

14. **Программа охраны и оздоровления окружающей среды города на 2006-2010 гг.**

15. **Словарь русского языка.** М. изд-во иностр. словарей. – 1959. т. 3-4.

16. **Статистичний щорічник Донецької області за 2004 р.** // Донецьк: гос. упр. статистики у Донецькій області. – 2006. – 388 с.

17. ТВ. Канал СТБ.передача от 15.03.2007. «Долгожители»

18. **Цопа И.В. Методика та сфери застосування стратегічного аналізу в управлінні діяльністю підприємства на прикладі Кримського регіону** // Экономика Крыма. – 2002., №5. – С. 50-55.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА ПРАВОВИЗНАВСТВО

ГОЛОВЕШКО Л.М., Козаччина – символ України	3
ЗУБКОВ В.П., Прокуратура и проблемы ее реформирования	23
ЛАВРІНЕНКО О.В., БОГУСЛАВСКИЙ В.М., Застосування теорії «Розмежування принципів права» в дослідженні сутності та диференціації засад правового регулювання трудових відносин.....	29
ГУСАРОВ В.Н., ЛАВРІНЕНКО О.В., Правова система України: Тенденції її подальшого розвитку (Питання теорії).....	42
ФУТУЛУЙЧУК В.М., КАРАДОН О.П., Історико-правові аспекти розвитку органів самоврядування в Україні. Проблеми та перспективи.....	54

ЕКОНОМІКА ТА СОЦІОЛОГІЯ

БУТЕНКО А.Ф. Фінансовий ринок України на шляху до інтеграції в міжнародну економічну систему.....	64
ШИБКО О.І. Власність: міфи і реальність.....	73
БЕЛОУСОВА Е.Е., МИСКИ-ОГЛУ А.Г., Информационные технологии в управлении машиностроительным предприятием.....	77

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ

ШИБКО О.І. Відповідальний підхід до сутності законів суспільства.....	84
ТРИШНЬОВСЬКИЙ А.М., Актуальні проблеми суїцидного суспільства в Україні.....	92
КАРИДА В.О., Социально-психологические особенности самосознания неопита православия и его религиозной идентичности.....	110
ПОДЕНКОВ А.В., Трансперсональный подход к психосомати-	

ческим заболеваниям в медицинской психологии.....	137
ЖАК Т.Т., Цели и задачи психологического консультирования....	144

ЕКОЛОГІЯ

ПАРТАЛЫ Е.М., Роль судов в изменении морских систем.....	152
ПАРТАЛЫ Е.М., Абиотические факторы среды и здоровье населения в промышленных районах.....	158
ПАРТАЛЫ Е.М., Туризм и рекреация в демографии Донбасса.....	164

Для нотаток

Наукове видання

Наукові праці Маріупольського інституту МАУП

**Збірка наукових праць
Випуск 2**

(українською та російською мовами)

Подписано в печать 19.05.2009 Формат 60x84 1/16 Бумага офсетная.
Печать офсетная. Усл. печ. л. 10,23. Усл. изд. л. 7,76.
Заказ № 210, тираж 100 экз.
Отпечатано в ООО «Типография «Новый мир»,
г. Мариуполь, ул. Красномаякская, 2